

VLAS

Gent, 19de-eeuws centrum van gemechaniseerde vlasnijverheid

door Gerda Verheeke

*Gentse vlasspinsters en -spinders in feestkledij. Groep van de "Vlasnijverheid-spinnerij" in de historische stoet "Gent door de eeuwen heen". 1894.
(Verzameling MIAT)*

(Foto verzameling MIAT)

Inleiding

Net als de rest van het Vlaamse platteland was ook het Gentse vanaf de 13de-, midden 14de eeuw op de linnennijverheid geconcentreerd. Dit omdat er een "draperieverbod" bestond dat de stedelijke lakennijverheid beschermde en aldus de landelijke linnennijverheid stimuleerde als "bijverdienste" voor de steeds groeiende bevolking. De concurrentiestrijd tussen de niet georganiseerde landelijke nijverheid en de stedelijke coöperaties is terug te vinden in talrijke **ordonnantien**.

Geen enkel weefsel is immers in de loop der eeuwen aan zo'n strenge reglementeringen onderworpen geweest als juist het linnen. Zo verbiedt bijv. een voorgebod uit 1349 aan de plattelandswevers werk te zoeken in de stad. In 1375 was de export van gesponnen vlasdraad vanuit de stad slechts toegestaan om de wevers op het platteland van grondstoffen te voorzien.

In 1413 (hernieuwd in 1508) hadden de linnen- en tijkwevers uiteindelijk een regeling van de overheid bekomen die de verkoop van vlasdraad bij partikulieren aan banden legde.

De **linnewevers**, **lijnwaetwevers**, **lijnmakers** en **tijkwevers** waren ingedeeld bij de **Weverie**. Vanaf 1358 ziet men ze verenigd in vier groepen (linnen/tijk/van binnen/ en van buiten de stad).

De **lijnwevers** hadden in de 15de eeuw hun gildehuis en godshuis met kapel opgedragen aan Sint-Antonius in de Mageleinstraat, tussen de Bennesteeg, de Cataloniëstraat en Heilige Geeststraat (het werd in 1540 met de Carolijnse Concessie opgeëist en verkocht).

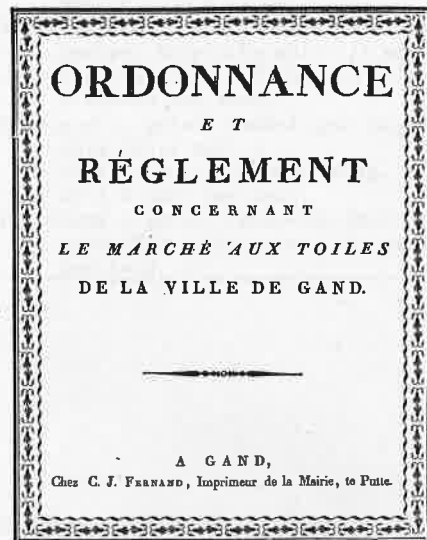
Nog later in 1498 kennen we een gildehuis der tijkwevers op de hoek van de Roskamstraat (nu Nederkwaadham) en Nederpolder.

Karel V vernieuwde de reglementen in 1544. Aanpassingen hieraan werden doorgevoerd in 1667 en 1708. In 1772 uiteindelijk verenigde men van ambtswege, de **legatuer** en **boerecaffawerckers**, de **dobbelwerckers**, de **tapijtsiers**, de **tijkwevers** en de **lijnwaetwevers** of **-werckers** in één gilde.

Onder het Franse bewind werd zij, net als alle andere gilden en neringen, afgeschaft.

Gecentraliseerde handwerkbedrijven of **manufactures** waren uitzonderlijk in de vlasnijverheid, daar waar het in de metaal-, leder-, zijde- of katoenindustrie een overheersende organisatievorm werd.

De produktiemiddelen, technisch relatief zwak ontwikkeld, bezaten een lange levensduur en vergden een relatief geringe investering. Ook de kosten voor produktiegebouwen waren beperkt, aangezien dit gewoonlijk de eigen woning betrof.

Stadsreglementen.
(Verzameling MIAT)

De manufactuur verdrukte niet of nauwelijks de landelijke produktie-organisatie omdat ook zij in hoofdzaak op handarbeid berustte. Enkel met de industrialisatie en het daarmee gepaard gaande fabriekssysteem, werd de minder produktieve landelijke nijverheid verdrongen door gecentraliseerde mechanische bedrijven.

Dit vroeg-kapitalistische stelsel ontstond in de stad, ook al omdat men hier kon aansluiten op andere industrieën.

Essentieel voor deze bloei was de uitbreiding van de "afzet"markt door de Spaanse overheersing en de ontdekking van Amerika, waardoor een intense Spaans-Amerikaanse handel ontstond. Hierbij vervulde Antwerpen een spilfunctie als handelscentrum, met Spanje en zijn kolonies als grootste klant.

In de Gentse export naar Spanje bekleedden de vlasproducten de eerste rang. Ook Brugge voerde uit, zij het dan uitsluitend weefsel van het Westvlaamse en Eeklose binnenland.

Met de vrede van **Le Chateau-Cambresis** (1559) herstelden zich de Frans-Spaanse handelsbetrekkingen, waardoor we in de daaropvolgende eeuwen onze positie moesten afstaan ten voordele van de Franse lijnwaadindustrie.

Engeland daarentegen bezat geen eigen vlasindustrie. Deze zou zich pas gedurende de 18de eeuw in Ierland ontwikkelen door ingeweken Vlaamse geloofsbandelingen.

Gedurende de 16de eeuw bleef dus de linnenindustrie in hoofdzaak plattelands, terwijl in de steden de lakenindustrie verdween, waarvan het stadsproletariaat ("proletariër" (latijns = hij die niets bezit buiten zijn kinderen...)) de dupe werd. Dit verklaart deels de werkloosheidsplaag in de Vlaamse steden bij het begin der Nieuwe Tijden. Daar tegenover staat in de steden de concentratie van de linnenhandel ten gunste van de handelskapitalist.

Gent was in de 16de eeuw transitomarkt tussen het Vlaams produktiegebied en de handelsmetropool Antwerpen. Toen al werd het naar Engeland uitgevoerd Vlaams linnen "Gents linnen" genoemd.

De voorkoop bestond in het kopen door handelaars, **voorcoopers** of (linnen)**kutsers** (letterlijk hij die roept) van vlas en garen op het platteland, om het de stadslinnenwevers tegen woekerprijzen te verkopen. Daar werd in de loop der eeuwen heftig tegen gereageerd.

Reeds in 1459 verscheen een ordonnantie op het meten van o.a. lijnwaden en in 1526 een tweede, door Margareta van Parma uitgevaardigd.

In 1542 werd het verboden het vlas met hennep, ook **weerkergaren** of **werregaren** genoemd, te mengen.

Het ging hier natuurlijk om de goede naam van Vlaanderens lijnwaadindustrie te preservareren.

Doch te Gent rekende men eerder op de lijnwaadhandel dan op de -nijverheid.

Gent was, vooral vanaf de 16de eeuw, één van de grootste lijnwaadmarkten van het land. De Kasselrij van het Oud-

Een 17de-eeuwse visie op het thuis-spinnen. Ook de kinderen werden hierbij ingezet. Op de grond een typisch instrument voor deze nijverheid: de handhaspel.

(Foto MIAT)

burg stond in de hele (toenmalige) wereld gekend als zijnde druk door lijnwaadwevers bewoond en bezocht. De daar geweven stukken werden op de **publique merkt** te Gent te koop aangeboden. Plattelandswevers kwamen van 3, 4, 5 mijlen in het ronde om hun lijnwaadstukken te laten meten en keuren in het **metershuis**.

Standaardmaat was de ruwe lijnwaad-el opgehangen aan een ketting in het "Sint-Janshuis op de veemarkt" (?). De stukken werden gezegeld met het Gents merkteken die de breedte garandeerde (niet de lengte, noch de kwaliteit): de brede stukken op de zegeltafel(s) die **tusschen het Toeren en de halvemane** was gelokaliseerd en de smalle **rechtover den lijnwaadring**.

De algemene nijverheidsreglementering van 2 mei 1619, in 1753 door Maria Theresia hernieuwd, verplichtte het gebruik van door de kamslager gemerkte **symmetrische kammen** met ten hoogste 2 à 3 rieten verschil (2 à 3 openingen).

Dichtheid van het riet

Gent en omstreken : getal tanden op een gegeven breedte bv. 200 tanden op 1,30 m breed.
 Kortrijk, Roeselare, enz. : getal tanden per Belgische duim (27 mm)
 25/3 broche : 25 tanden/duim en 3 draden per tand.
 Engeland : getal tanden per Engelse duim (25,4 mm)
 riet 12/4 : 12 tanden/Eng. duim en 4 draden per tand.
 Duitsland : getal tanden/dm 68/2 : 68 tanden/10 centimeter/ 2 draden per tand.

De lijnwaadmarkt

De Spaanse markt was het belangrijkste afzetgebied van de Gentse linnenproduktie op het einde van de 17de eeuw. Engeland, dat de tweede plaats innam, had als gevolg van de verhoogde invoerrechten op het Vlaamse linnen, veel aan zijn belangrijkheid verloren. De Spaanse successieoorlog, dieptepunt van de economische conjunctuur in Europa, en de misoogst van het vlas (1719) leidden tot een recessie, waarvan men zich pas in de twintiger jaren der 18de eeuw zou herstellen. Een steeds groter wordende bevolking (in de Oostenrijkse Nederlanden 2.500.000 inwoners, het dichtst bebouwd gebied van Europa) leidde tot voedselverschraling. Men leefde praktisch uitsluitend op brood en aardappelen, 1/3 van de bevolking was hulpbehoevend. De manufactures slopten slechts een gering percentage van de stedelijke armen op.

In 1738 blijkt dat er te Gent *duizenden gheemployeerden waren, de meerderendeel spinders ofte spinsterigghen, die woonen op de wijcken van de stad ende om hun armoede ten grotendeels leven met aalmoessen.*

Men was aangewezen op bijkomende activiteiten om te overleven, het aanbod was groot en lijnwaadprijzen constant, maar de voedselprijzen stegen voortdurend. Op deze wijze kon de arbeider zich niet organiseren om verbeteringen af te dwingen.

Ook gedurende de 18de eeuw bleef de Gentse lijnwaadmarkt de belangrijkste van de gehele Zuidelijke Nederlanden.

De Gentse el was immers 3 % langer dan de Kortrijkse en zelfs 4,6 % langer dan de Brugse. Voor dezelfde prijs per el bleef men natuurlijk de Gentse markt verkiezen !

Gentse kutsers gingen soms naar Kortrijk of Brugge opkopen omdat de meerwinst door de kortere el hun verplaatsingskosten vele malen overtrof.

Stadsreglementen.
(Verzameling MIAT)

Metingen.

Alle Lijnwaaden zullen by continue gemenen worden met de metrische maat, soo als 't anders meer als een jaer te gelykt.

Voorders word gestaenicht dat alle de verkoopters van Lijnwaaden, 't zy Land-lieuten ofte Kutters, hunne Lijnwaaden ter Merkt brengen, gehouden zullen weeten, immediatlyk naer de verhoopinge der selve, die te bewegen op het Meters-huis om altoor van de goede Meters gemen te worden, sonder die van de Merkt, als ook 't is helders ofte huyzen prelatibelyk te mogen transporteren ofte laten transporteren naer eenige huyzen ofte pak-huyzen van Koopluden en andere particuliere; op de boete van twee francs voor ider stuk ten laete van den verkoopt, vyfgeondert naughts de Lijnwaaden gemen ende gezegelt op andere geprivilegerde Merkten deser Departement.

De aerbeyders die de Lijnwaaden 't is de gemelde plaatsen zullen transporteren ongezegelt, ongemerkt ofte ongemeten, zullen 't elken voor ider stuk betaalen eenste loote van eenen franc, ende zullen gehouden zyn hunne Lijnwaaden naer het Meters-huis te voeren tot wanneer de gemelde boete ende metgeld zullen zyn betaeld; mogent indien eenige Koop-luden liever huyden hunne Lijnwaaden niet te loeten meten om de selve 't elken te koopen versenden, zal den verkoopt niet min verholden zyn, zyn Lijnwaaden naer het Meters-huis te doen transporteren, en die sonder genant der elle-maat, altoor door de Meters te loeten merken, en het recht der metinge van den Onsfanger te betaalen.

Den Meter ofte alle de andere Bediende die de Lijnwaaden zoo als voorszjoudt teeken buyten het Meters-huis, ofte buyten wete van den Onsfanger, zal 't elken geonpandert worden van zyns bedieninge.

X X I I I.

Op dat een ider sonder retardement zoude bedient worden, zullen de gemelde Meters en woorden Bediende, gehouden zyn, aan te loeten vullen op het Meters-huis alle merkt-dagen, te weten: ten acht uren 't morgens, van den 21. Maerte tot 21. September, ende van den 22.

Zegel der Lijnwaaden.

I V.

De breeden der Lijnwaaden zullen voortaan gezegelt worden met den noemer van centimètres: alle segels voor desen gelykt, huyzen vernietigt.

Op dat een ider de proportionele breeden zoude konnen bemerken, tusschen de voorgaende Segels met den noemer der centimètres, die op de Lijnwaaden zullen worden uitgegheft, zal de roode L. welke huyde eene elle bracht, beantwoorden aan 70 centimètres

De zwarte L.	1	en 2/16	elle een	78	} In 't rood.
De roode V.	1	en 3/16	83	
De zwarte V.	5/4	—	87	
De roode G.	5/4	en 1/16	92	
De zwarte G.	5/4	en 2/16	96	} In 't zwart.
Den Mètre	5/4	en 3/16	100	
De roode VI.	6/4	—	105	
De roode R.	6/4	en 1/16	109	
De zwarte R.	6/4	en 2/16	114	
De VII.	7/4	—	122	
De LL.	2	ellen.	140	

Tijdens het Oostenrijks bewind, in de tweede helft van de 18de eeuw, tracht men door exportbeperkingen op de grondstoffen en door lage uitvoerrechten op het afgewerkt produkt, concurrentieel te worden op de buitenlandse markt en terzelfdertijd de eigen nijverheid te beschermen, door hoge invoerrechten te heffen op afgewerkte produkten afkomstig uit het buitenland. Dezelfde politiek werd later onder Napoleon verdergezet. Door gebrek aan objectieve informatie en controlemogelijkheden kon niet achterhaald worden of de maatregelen inderdaad efficiënt waren.

De handelaars

In de 18de eeuw, waren de kutsers talrijker en aktiever dan ooit. Hun voornaamste operatiegebied was het Land van Aalst. Zij traden er op als bemiddelaars tussen de landelijke produktie en de Gentse grootlinnenmarkt. Een groot deel der gewestelijke produktie in dorpshuizen opgekocht, werd aldus naar Gent gericht. Ieder kutser legde de hand op 20 à 50, soms 100 stuks, die hij dan in zijn winkel, meestal een kelder of zolder, in de buurt van de linnenmarkt gehuurd, de Gentse kooplieden aanbood. De kutsers betaalden de wever een deel contant bij de ontvangst, het resterende op krediet van 14 dagen en langer. Aan de groothandelaars leverden zij op hun beurt met krediet, zodat, beweerden hun tegenstrevers, hun bemiddeling de linnenprijzen deed stijgen. Hoewel de wevers, wegens de contante betaling, liefst rechtstreeks op de Gentse markt leverden, konden de kutsers de dorpsweverij - soms door terreurmaatregelen (...) monopoliseren. Wanneer toevallig aan hun aandacht ontsnapt linnen door de wever in persoon op de Gentse markt aangeboden werd, zochten de kutsers de ongelukkige op, beknibbelden zijn vakkennis in de tegenwoordigheid der kooplieden, en verhinderden hem zijn weefsel aan de man te brengen. Na iedere markttag bleven de kutsers met een 10.000-tal stuks op de armen en daar juist schuilde het gevaar : arm aan kapitaal, moesten zij dan vaak beneden de prijs verkopen. Te meer, wanneer zij met krediet verkochten rekenden zij 2 à 3 s. meer, zodat door hun schuld de prijzen naar omhoog gingen. De aard van hun verhandelingen stelde de kutsers aan failliet bloot. (...) Het failliet van een kutser ten belope van 24.000 fl. te Oosterzele, in 1766, dompelde aldaar 83 linnenwevers en menig andere uit de naburige dorpen in ellende; te Oordegem faillieerde een kutser voor 18.000 fl.

De Handelskamer (van Gent 1734) bestempelde de kutserij als een gevaar voor de linnenindustrie : daar de kutsers hun linnen aan elle- en zegelrechten onttrokken, werd het fabriketoezicht onmogelijk. Hun bedrijvigheid druiste in tegen het marktreglement van augustus 1722. (Bron : Sabbe, De Belgische vlasnijverheid, 1943).

De negocianten in Lijnwaeten, samen met de Koopvrouwen in Kantten waren zeer groot in aantal, vooral gedurende de 18de eeuw. Men beschouwde ze als de belangrijkste handelaars van de stad, na de bankiers en de makelaars.

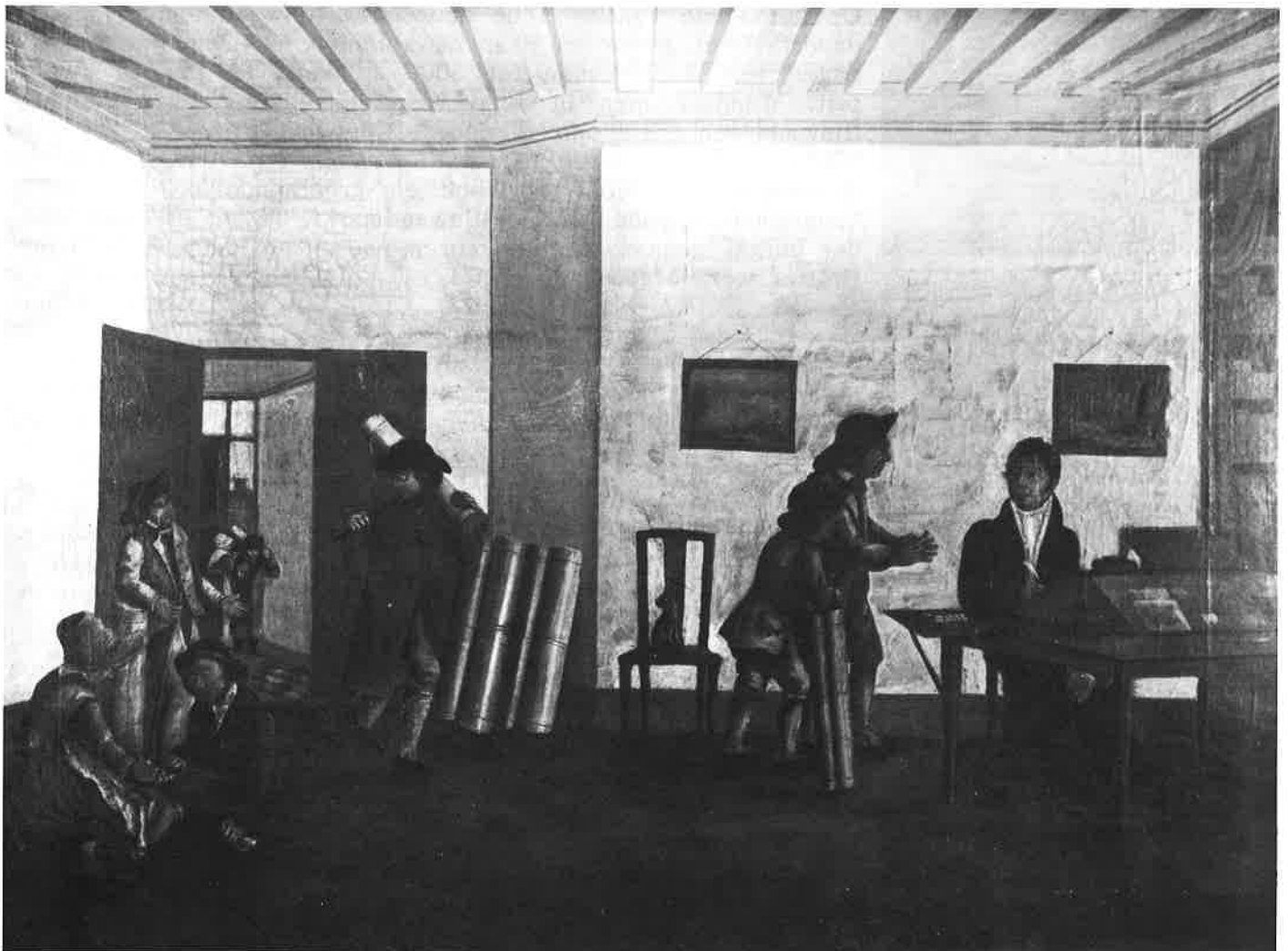
Door de sluiting van de Schelde had Gent de fakkel van Antwerpen overgenomen en speelde een belangrijke rol in de 18de-eeuwse linnenindustrie. In 1770 telde Gent 39 linnenhandelaars tegenover 13 in Kortrijk en evenveel in Brugge (1).

Meestal dreven ze uitsluitend handel in lijnwaad, soms in garen en kant. Ook voerden ze *weedas* in van uit Holland voor de linnenblekerijen. Ze noemden zich "fabrikanten" maar niet in de betekenis zoals wij die kennen. Sommige *marchand-manufacturiers* werkten wel in de gespecialiseerde linnenambachten (blauwgestreept linnen, tijk...) maar niet in de *courant*-linnenweverij.

De volledige verwerking gebeurde bij de werknemer thuis, met uitzondering van het bleekproces. De aankoop gebeurde in november-maart (aanbod groot, dus lage prijzen) en het bleken in de lente, volgens wens van de handelaar. Gent telde tegen het einde van de 18de eeuw zelfs 24 blekerijen !

Ook de Gentse lijnwaadhandelaar Lucas Guillielmus Mathias Schamp was invloedrijk. Hij bewam bij het verdrag van Aranguez (Oostenrijk-Spanje-Sardinië, 14 juni 1752) dat de Nederlanden door Spanje als de meest begunstigde natie behandeld zouden worden. Soms richtten de handelaren een bijhuis op in Spanje (zo ook Schamp te Cadix) voor de uitvoer van weefsels zoals *Aplomados*, fijne *Presillas*, *Brabantillos*, *Brabantse Gantes*, *Brabantse Crusos* en ruwe *Presillas*.

De linnenkutser, olieverfschilderij toegeschreven aan Pieter J. Cras, begin 19de eeuw.
(Verzameling Museum van Deinze en Leiestreek, Kunst en Oudheidkundige Kring Deinze, repro Ph. Debeerst, foto MIAT)

Rivierroten

De vlassers dompelden het vlas onder water door er stenen op te leggen. Eens het vlas voldoende geroot, ging het zinken, teken voor de ambachtsman om het vlas op het droge te trekken. (Uit d'Ancy, Histoire d'un Brin de Fil - verzameling MIAT)

De invoer gebeurde langs de Brugse- en Muidepoort, beide uitgevend op het achterland Sleidinge, Waarschoot (waar o.a. de *Brabantes* en de *Blondines* werden geweven), Evergem, Eeklo, Ursel, Knesselare, Zomergem en omliggende.

De kutsers monopoliseerden toen de landelijke linnenweverij door bijv. voorschotten te geven op stukken die zich nog op het getouw bevonden. Bij een eventueel failliet was de lijnwaadwever de dupe, en omdat de *kutsers* het linnen ook van zegelrecht onttrokken was fabriekgetoezicht quasi onmogelijk. Franse tolmaatregelen konden niet verhinderen dat Vlaanderen zijn positie zou versterken op de Franse afzetmarkt, hierin sterk geholpen door de sluikhandel. Correspondenten van Gentse handelaars waren zowat overal in Frankrijk gevestigd. Dit uitgebreid correspondentienet wijst op een goed uitgebouwde grootlinnenhandel met de gesloten markt.

In de 18de eeuw slaagde men erin in Noord-Ierland, Lancashire, Noord-Yorkshire en Zuid Schotland een vlasproduktie op te zetten. Deze werden later geduchte concurrenten !

Bovendien eiste men zeer hoge tolrechten : zo bijv. in 1736 87 % op grof linnen, 27 % op fijn linnen, 130 % op grove damast ...

Ondanks pogingen van Gentse handelaars om voordeliger regelingen te bekomen bleven de economische betrekkingen met Engeland gedurende de ganse 18de eeuw slecht.

Via Holland werd linnen verhandeld in de Noorse landen en West- en Oost Indië, en in 1780 exporteerde Holland Vlaams linnen naar Amerika.

Op het einde van de 18de eeuw was lijnwaad een belangrijk exportartikel geworden naar de koloniën. Op sommige marktdagen verhandelde men tot 3000 stukken van diverse kwaliteit. Wanneer men in 1800 vaststelde dat gewone Vlaamse lijnwaad een grote omzet kende als *negerkledij*, is de publieke markt sindsdien in verval geraakt ten voordele van de direct-handel tussen fabrikant en groothandelaar. Na 1807, hoogtepunt van de Gentse lijnwaadmarkt, is het steevast verder bergaf gegaan tot het keuren, meten en loden in 1873 definitief werd afgeschaft.

De Gentse regio

Vlas werd in de ganse Gentse regio verbouwd en verwerkt. Het mooiste vlas en dito garen kwam echter uit de streek van Lokeren en Dendermonde, daardoor het meest gangbaar verwerkt in Oost-Vlaanderen.

Het Land van Waas leverde meer dan het nodige vlas op *stam*, zodat ook de Noordelijke Nederlanden en Engeland behoorlijke afnemers konden worden.

Reeds in het midden der 18de eeuw ijverde men om het verbod van uitvoer naar het buitenland als protectionistische maatregel te laten aannemen. Het linnen o.a. uit Holland ingevoerd, kwam immers de plaatselijke spinners beconcurreren.

Dat daarenboven het mooiste garen voor de export was bestemd misnoegde onze Vlaamse wevers zeer, met het slechtere garen kon alleen minderwaardige kwaliteit op de markt worden gebracht.

Op een bepaald ogenblik was de toestand zelfs zó kritiek geworden dat vlasgaren uit Silesië moest worden ingevoerd. Doch het daaruit vervaardigde linnen bleek van een dergelijke minderwaardige kwaliteit dat de reputatie van het Vlaamse lijnwaad o.a. in Spanje, destijds de belangrijkste afnemer, een gevoelige deuk kreeg.

Te Gent zelf bevonden zich in 1751 acht *manufactures* van gebleekt en blauwgeverfd linnen van zgn. *legatures* (linnenketting met wollen inslag) en van geruit linnen.

Deze produkten waren hoofdzakelijk bestemd voor uitvoer naar Spanje.

De Gentse vlaslinnenproduktie werd toen nog gemonopoliseerd door een ambacht van vrije linnenwevers die gestreepte en geruite weefsels vervaardigden, de zgn. *Toiles de Gand* (2).

Deze lijnwaadproduktie betekende van oudsher een belangrijke bron van inkomsten voor een groot deel der Gentse bevolking. Sinds de middeleeuwen was de linnennijverheid geötroeyd en geprivilegeerd.

Daarnaast bestond te Gent ook een (vlas) garentwijnderij, met 38 meesters en geötroeyd sinds 1714 (3).

Ook in de Gentse regio of *Departement de Gand* leefde een groot aantal families van lijnwaadnijverheid: *le nombre des personnes que cette fabrique occupe est immense, la plus part des paysans s'y attachent, les uns pour préparer le lin et les étoupes, les autres pour le filer et tisser et d'autres pour blanchir une partie de ces toiles* (1762).

Al deze weefsels vonden een koper op de Gentse markt.

Het teveel aan produktie werd uitgevoerd naar de Noordelijke Nederlanden, Frankrijk, Duitsland en (hoofdzakelijk) Spanje via Oostende.

La Statistique Industrielle des Pays-Bas Autrichiens a l'Epoque de Marie-Thérèse.

Deze statistiek laat ons toe deze produktie in hoedanigheid en herkomst te situeren. Volgende opsomming geeft een duidelijk beeld van de verscheidenheid en rijkdom der produktie :

- Zelzate (linnenweverij, telling 1787),
- Wachtebeke (vlasgarenververij, telling 1767),
- Overslag (linnenweverij, telling 1767),
- Stekene (garentwijnderij gericht op Hollandse markt),
- Sint-Niklaas (belangrijk centrum der linnenweverij sinds de 16de eeuw; in 1755 : 16 fabrikanten met 400 à 500 arbeiders; in 1764 : een 60-tal getouwen met 120 arbeiders en 186 spinsters, resp. 2 en 3 per getouw),
- Lokeren (linnenweverij, 300 wevers waarvan 9 tijkwevers, 14 wevers van tafellinnen en de rest effen linnen),
- Zele (garenproduktie voor kantwerk, weverij van dekens uit klodden met 350 getouwen, werk leverend aan meer dan 1000 arbeiders),
- Wetteren, het zgn. district van het "Bourgondisch Kruis" (linnenweverijen voor de markten van Gent en Aalst),
- Eeklo (3 à 400 arbeiders zijn tewerkgesteld in de linnenweverij),

De *linnenwever* aan het getouw. Drie voorbeelden der miserabele woon- en werkomstandigheden door de eeuwen heen : in de 17de eeuw (boven), 18de eeuw (midden) en 19de eeuw (onder).

(Foto's verzameling MIAT)

- Waarschoot (600 linnenweefgetouwen),
- Kaprijke (300 linnengetouwen, 6 linnendekens-getouwen).

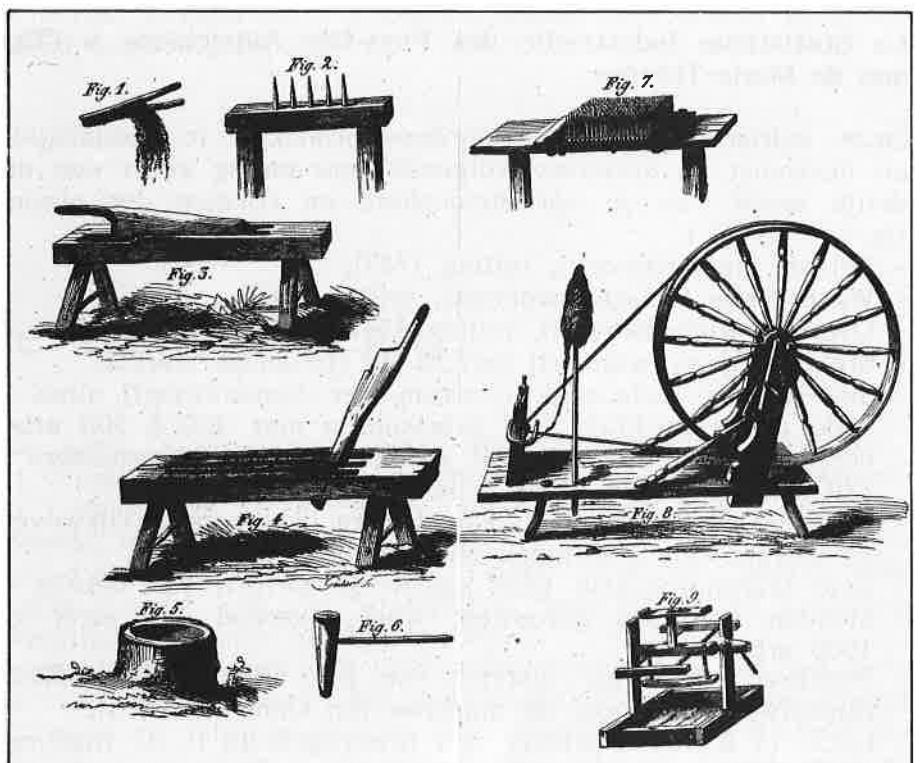
Vlas werd geteelt in de omstreken van Gent, in de districten Watervliet (voor lokale weverijen en gesponnen garen op de markt van Eeklo), Assenede (voor lokale weverijen en Gentse markt), Zelzate (voor lokale weverijen en ruw vlas of garen voor de Gentse en Lokerse markt), Koewacht (overvloedige produktie voor lokale weverijen en ruw vlas of garen op de markt te stekene, Sint-Niklaas en Lokeren), Fort Sint-Jan (garen op de markt van Lokeren, Sint-Niklaas en Waasmunster), De Klinge (overvloedige produktie voor lokale weverijen en op de markten van Waasmunster, Lokeren en Sint-Niklaas), Sint-Niklaas (overvloedige produktie voor lokale weverijen en ruw of gekamd vlas en garen op de Gentse markt maar ook naar de rest van Vlaanderen, Brabant, Luik en Holland), Lokeren (overvloedige produktie van lokale weverijen, ruw en gekamd vlas op de markten van Gent, Antwerpen en Brabant, en de rest van Vlaanderen, Luik en Holland, zelfs *étoupes* of klodden voor de markten van Gent en Sint-Niklaas), Dendermonde (overvloedige produktie voor lokale weverijen en als garen op de markten van Gent en Aalst. Belangrijke hoeveelheden ruw en gekamd vlas waren bestemd voor de Gentse, Lokerse en Hollandse markt), Wetteren (zgn. district "Bourgondisch Kruis", ruw en gekamd vlas voor de markten van Gent en Aalst).

Gekamd vlas, vlasgaren en linnen in het zuiden van Oost-Vlaanderen (Oudenaarde en omgeving) was eerder afgestemd op het Kortrijkse. Slechts een deel van deze grotendeels op Frankrijk georiënteerde uitvoer uit de Kassellarijen van Kortrijk, Oudenaarde en Menen was voor Gent bestemd.

Ambachtelijk alaam gebruikt in de vlasbewerking

1. repeltang voor ontzaden
2. repelkam
3. braak
4. braak
5. stamper en stamptrog voor
6. het braken
7. hekel
8. spinnewiel
9. haspel

(Uit d'Ancy, *Histoire d'un Brin de Fil* - verzameling MIAT)

▷▷ De *kammachine* van de Girard, verbeterd door Kay, zou de doorbraak bewerkstelligen van de Engelse vlasindustrie.
(Uit Goguel, *Etudes sur le peignage du lin* - verzameling MIAT)

De eerste schuchtere pogingen om vlas mechanisch te verspinnen werden o.a. door de Zweed Palinqest in 1746 ondernomen. Op zijn tuig kon een soort katoenachtig vlagaren worden gesponnen dat tot ca. 1815 in kwaliteit niet kon worden geëvenaard.

Reeds in 1782 experimenteerde Remi Nicolas Ramonnet, een houtdraaier uit Troyes met een door hemzelf verbeterd Engels katoenspinmolenwiel van 60 spillen, waarschijnlijk een zogenaamde *jeanette*. Ook anderen volgden zijn voetsporen. Maar toen Napoleon, ingevolge de blokkade tegen Engeland het katoen door vlas zocht te vervangen, werden pas echt stimulansen gegeven aan de vlasnijverheid. Bij dekreet op 7 mei 1810 te 's Hertogenbosch ondertekend, werd toen immers een premie uitgelooft van 1 miljoen Franse frank. Slechts 3 projecten kwamen voor die prijs in aanmerking nl. dat van de Amerikaan Baldwin, dat van Leroy uit Parijs en dat van de Saks Frederik Humbourg.

Humbourg gaf op, zodat bij de val van het Keizerrijk slechts twee kandidaten overbleven.

Belangrijker echter was het project van de werktuigkundige Beneville van Rouen uit 1812. Dit tuig, reeds met de medaille van de *Société d'Emulation de Rouen* beloond, leverde fijn en mechanisch gesponnen vlas maar was nog te rudimentair om in produktie genomen te worden.

Een grote stap naar de oplossing was de uitvinding van de Fransman Philippe de Girard, geboren op 1 februari 1775 te Lourmarin, in Vaucluse. Zijn primitief werktuig, kort na 7 mei 1810 gebrevetteerd, behoorde vermoedelijk tot de ontwerpen afgewezen door de Franse jury. Hij verbeterde geleidelijk zijn mekaniem, zoals dat uit de achtereenvolgende brevetten van 5 mei 1812, 24 augustus 1815 en 11 september 1818 blijkt, zonder evenwel, volgens eigen bekentenissen, de volmaaktheid te bereiken.

Het systeem de Girard was tweevoudig. Het verwerkte het vlas van het kammen tot het spinnen en lengde het garen uit *à sec*, door middel van een doorwerkende kam, die de vlasvezels losmaakte zonder hun evenwijdigheid te onderbreken. De ontbinding van de vlasvezels in een bad van alkaline ofwel in koud of warm water, maakte het mogelijk deze evenals katoen, door middel van cylindres uit te rekken.

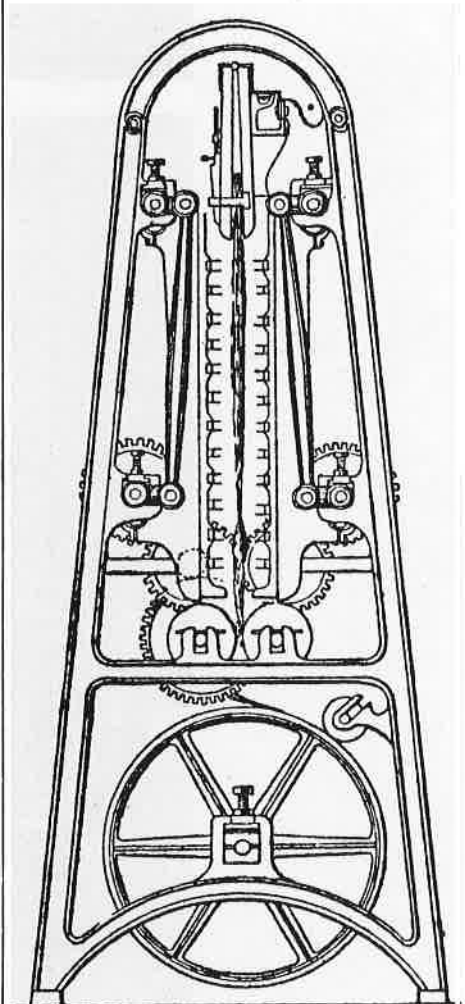
De Girard beproefde aanvankelijk zijn uitvinding te Parijs. Het geringe succes verplichtte hem weldra naar Oostenrijk uit te wijken, waar zijn Parijse vennoot, Constant Prevost, hem met de helft der bestaande machines was voorafgegaan. De Girard verbeterde er andermaal zijn procédé in de mechanische vlasspinnerij te Hirtenberg, hem door de keizer toevertrouwd. De 100 getouwen in een linnenfabriek te Brama in Moravië opgesteld, verweefden in 1819 vlagaren door de Girard geproduceerd. Vervolgens maakte hij zijn uitvinding bekend in Pruisen, Saksen en Polen.

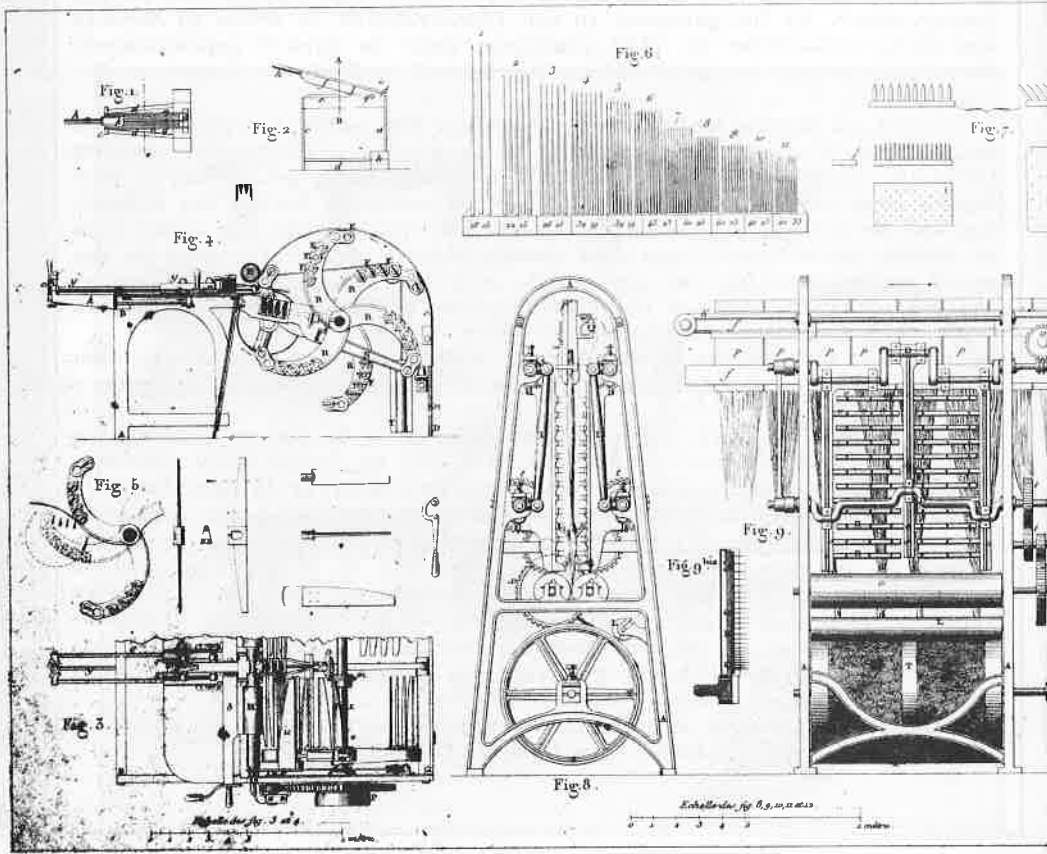
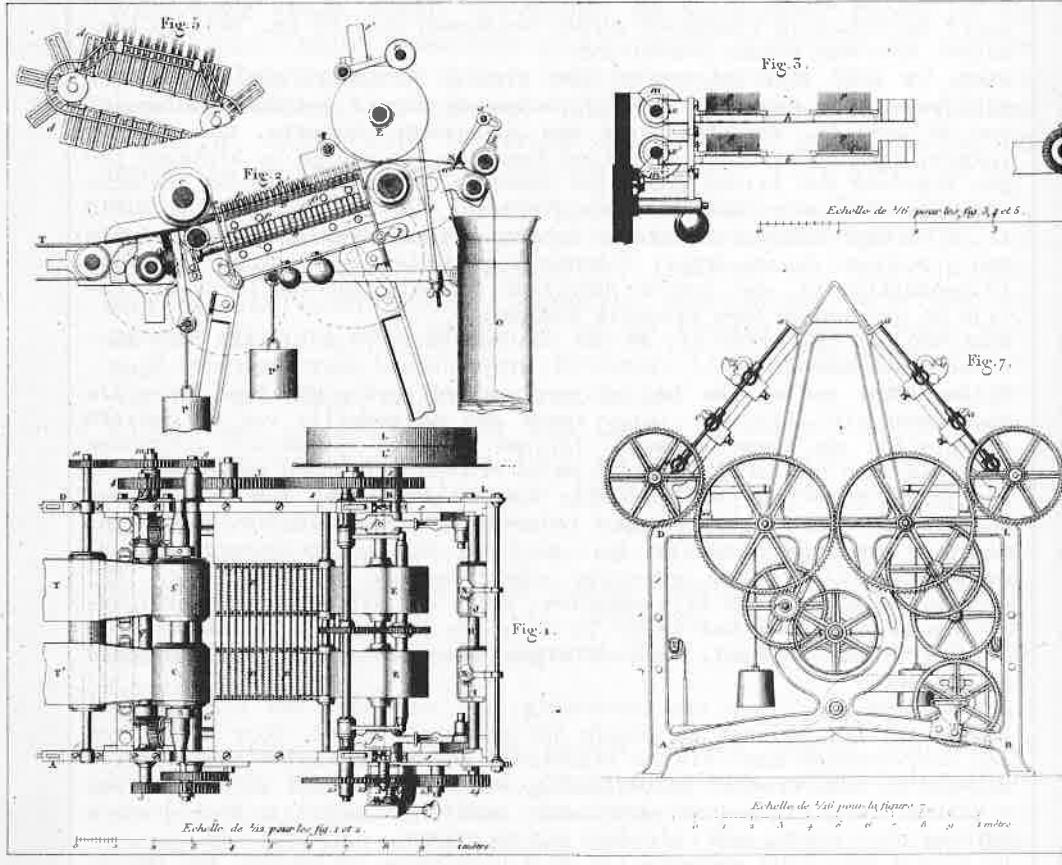
De Girard is ongetwijfeld de uitvinder van het werkelijk principe der mechanische vlasspinnerij geweest, al werd zijn procédé door anderen herhaald, verbeterd en in Engeland tot volmaaktheid gebracht. In 1815 hadden twee van zijn vennoten, Cachaud en Lanthois, buiten het medeweten van de Girard, zijn machine (brevet van 1810) onder hun eigen naam te Londen laten brevetteren. Het tweede procédé de Girard, door de Engelse werktuigkundige Kay gewijzigd, werd in 1826 te Londen bekendgemaakt. De Girard, die ten tijde in Engeland vertoefde, deed het patent Kay annuleren, hoewel hij de aangebrachte verbetering erkende.

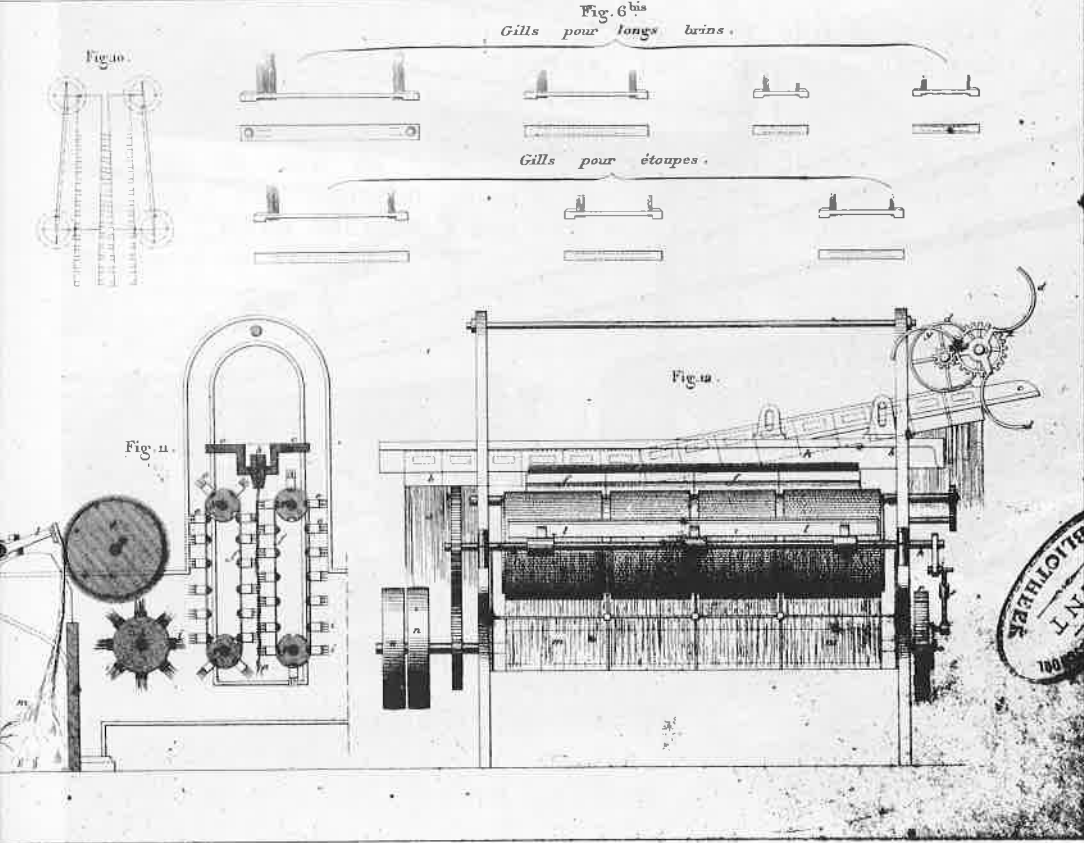
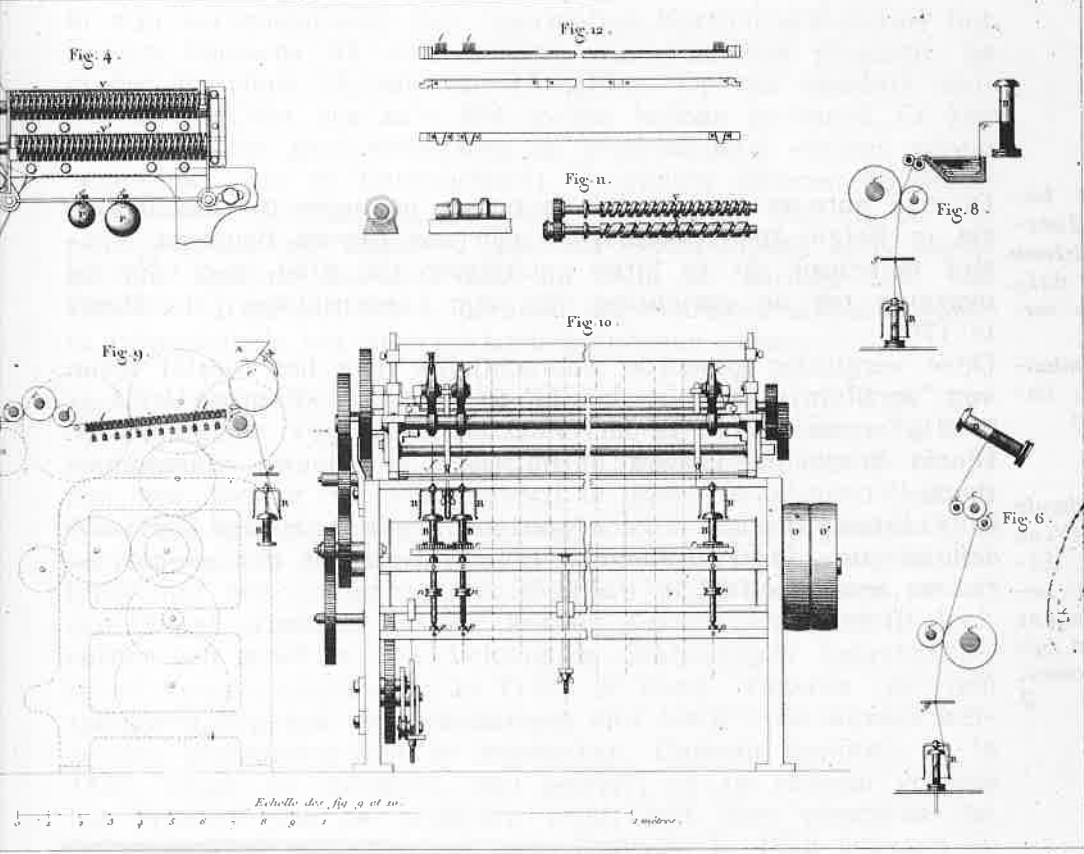
De Engelse mechanische vlasspinnerij dankte haar werkelijk ontstaan aan de toepassing van het volmaakte procédé de Girard, na 1815 en vooral sinds 1826.

Aldus met degelijk werktuig uitgerust groeide ze op tot de machtige en geperfectioneerde nijverheid, die in 1836-1837 de Franse markt overweldigde. De baanbreker van deze nieuwe Engelse industrie is John Marshall geweest. Eenvoudig werkman in 1815, kon hij tien jaar later roemen op een fortuin van twintig miljoen frank. Marshall opende zijn eerste spinnerij, gesteund op het verbeterde procédé de Girard, in 1820 te Leeds waar zich de vlasspinnerij concentreren zou. In deze stad waren reeds in 1826 twee machtige en een 20-tal minder belangrijke vlasspinnerijen bedrijvig. De eerste, deze van Marshall, leverde 30.000 centenaars, of ongeveer 1/3 der plaatselijke garenproduktie, de tweede, Hives & Atkinson, 15.000 centenaars.

Van Leeds breidde zich de mechanische vlasspinnerij naar Schotland uit. (Bron : Sabbe, *De Belgische Vlasnijverheid*, 1943)

Gent, de eerste pogingen...

Edukatieve platen voor het beroepsonderwijs met gedetailleerde uitwerking van de *kammachines* en *rekbanken*. Fig. 8 toont duidelijk het principe van de machine van Girard aan.

(Uit Alcan, *Essai sur l'Industrie des Matières textiles*, Paris, 1847, verzameling MIAT)

◀

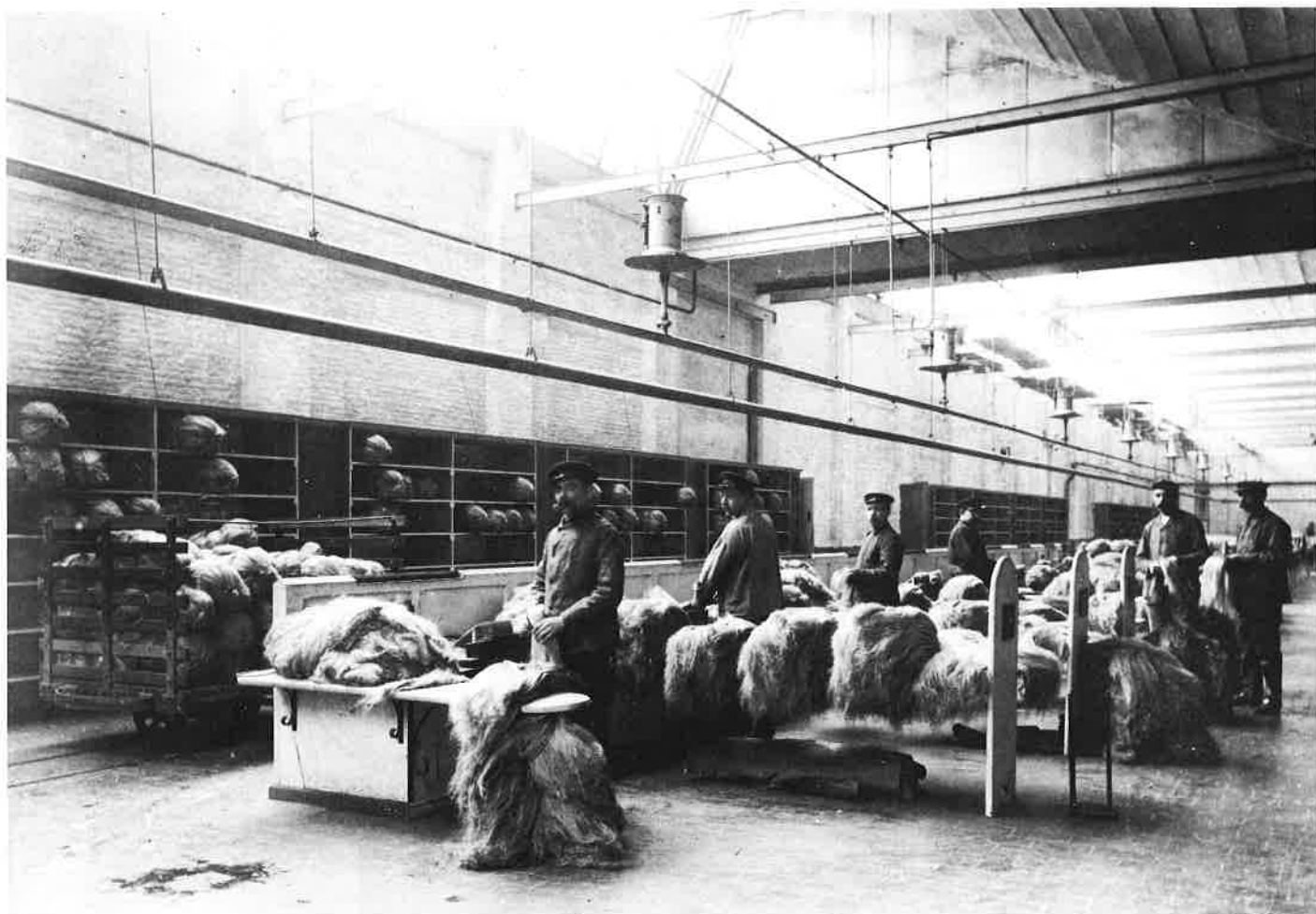
Arbeider in de voorbereidende afdeling van La Liève (?) Vlaskeuren was specialistenwerk. Elke gezwingelde streng moest immers op waarde geschat en geklasseerd worden om een optimaal spinresultaat te bekomen. (Foto's verzameling MIAT) ▽

Diverse auteurs stellen dat de eerste pogingen tot mechanisatie in België toe te schrijven zijn aan Lieven Bauwens. Foutief is echter dit te laten opklimmen tot 1794, nog vóór hij overging tot de oprichting van zijn katoenspinnerij te Passy in 1799.

Deze vergissing gebeurde waarschijnlijk door het foutief lezen van 'an II' in plaats van 'an II' in *Gazette Nationale* van 20 Nivôse an II (10 januari 1803 (4)).

Hierin beschrijft Lieven optimistisch de nieuwe vlasspinmethodes :

La filature du lin à la mécanique s'est beaucoup amélioré depuis que l'entrepreneur a trouvé le moyen d'humecter le fil au moment ou il se forme (...)

De *entrepreneur* is hier waarschijnlijk de door hem aange-
trokken Engelsman Wilson, wiens broer een mechanische vlas-
spinnerij in Engeland zelf uitbaatte.

In zijn katoenspinnerij (het voormalige Karthuizerklooster) liet
Lieven Bauwens 42 mechanische vlasspinmolens plaatsen, en
in het Rasphuis 28, elk van 12 spullen. Op dat ogenblik zou-
den er te Gent dus zo'n 504 spullen hebben gedraaid. Er kon
echter slechts grof werkgaren op geproduceerd worden, totaal
ongeschikt voor de linnenweverij. Bovendien schenen de onder-
houdskosten dermate de pan uit te zwingen, dat hij na een
proefperiode van amper 2 jaar de onderneming stop moest
zetten. Volgens Bauwens had dit hem de aardige som van
200.000 fr. gekost, het onderhoud der machines alleen al kost-
te evenveel als het met de hand gesponnen garen.

In 1804 kwam een zekere Gamard zich vanuit Frankrijk met
de Gentenaar Verhegghen associëren. In 1810 kocht hij het
hoofdgebouw van het klooster der Capucinessen aan de Reep,
met het doel er een vlasspinnerij in onder te brengen (Lieven
Bauwens' bedrijf draaide toen nog volop). Hij associeerde zich
vervolgens met Geusse-Massey voor de oprichting van een fa-
briek met een jaaromzet van 15.000 à 18.000 kg garen, waar
een 30-tal arbeiders tewerk werden gesteld. Het bedrijf leek
eerder een proef te zijn. Volgens de *Statistique Industrielle
et Manufacturière de la Ville de Gand* raakten ze hun
spingaren nog aan de straatstenen niet kwijt : de wevers wei-
gerden gewoonweg het te verwerken. Daarom besloten ze in
1810, naast de spinnerij, een weverij op te richten volgens
het principe van de verticale trust, met dien verstande dat
de weverij als manufactuur werd opgevat. In 1812 werkten 90
mensen in de spinnerij en 60 in de weverij.

Maar ook het kant en klare produkt vond moeilijk afnemers.
Toen in 1813 Geusse-Massey zich uit de vennootschap terug-
trok ging het bedrijf dan ook over kop.

De crisis van 1810-1811, met voor het eerst alle kenmerken
eigen aan het modern kapitalisme, had voor een algemene
economische en financiële depressie gezorgd.

Een van de door de regering getroffen maatregelen was het
toekennen van leningen aan bedrijven met een toekomstpers-
pectief. Lieven Bauwens kreeg een lening van 300.000 F *pour
donner à ce fabricant les moyens de continuer l'exploita-
tion de ses manufactures à Gand et à Tronchiennes et de
fournir du travail au grand nombre d'employés* (5).

Hiervoor moest wel hypotheek worden genomen op de fabrieken
te Gent en Drongen, met inbegrip van de inboedel, en op
de gronden en landerijen te Drongen.

Toen al was het vrij algemeen dat met het geleende geld
verder werd gemechaniseerd, of dat men de onderneming aan-
paste op nieuwe energiebronnen i.p.v. voor het beoogde doel,
nl. de arbeiders aan het werk te houden. Maar klaarblijkelijk
kon het bij Lieven niet meer door de beugel, zodat de burge-
meester in 1811 naar de prefect schreef :

*M. Bauwens vient de renvoyer tous les ouvriers qu'il occu-
pait à sa fabrique aux Chartreux; ses ateliers sont fer-
més, et il ne conserve plus que 12 fileurs à sa fabrique
de Tronchiennes qui seront également renvoyés dans quel-
ques jours* (6).

Of Lieven Bauwens inderdaad het geld heeft gebruikt voor technische innovaties te introduceren kon niet worden achterhaald. Zeker is wel dat met 300.000 fr. de arbeiders veel langer aan het werk konden worden gehouden.

Toen in november 1814 de gedwongen onteigening en openbare verkoop van de fabrieken plaats vond, bracht dit amper 145.000 fr. op.

"Men presenteert uyt'er hand te koopen een mechanicq tot het spinnen van vlas, en den geheelen halm (= alaaam) van eenen molen-maeker, eene kelder-vyze, pomp-yzers enz. Zig te adresseeren aen de weduwe Vyncke, in de Baudeloostraete nr. 27 in Gent".

Uit dit lakonieke berichtje in de Gazette van Gend van 7 juli 1814 zou, volgens diverse auteurs, moeten blijken dat hier en daar druk werd gezocht naar mechanische hulpmiddelen bij het vlasspinnen, hier bijv. door de molenbouwer Vyncke.

Laat ons dit echter *cum grano salis* nemen, want een vervolg op dit bericht kon niet worden achterhaald. Vyncke is in de *Wegwijzer van Gent* immers noch in de textielwereld, noch als machineconstructeur bekend.

Ook in 1814 (volgens Sabbe 1817) ondernamen de broeders François en Lieven een nieuwe poging om een vlassgarensponnerij, met een dagproduktie van 50 kg, op te richten. De werktuigkundige Vander Gucht naamtekende de constructie van de zgn. *moulines*, gebruikt in de voorbereiding van de vlasspinnerij, en spinmolens om zowel grof als fijn te spinnen. Omdat ook hier hoogstwaarschijnlijk dezelfde problemen het hoofd opstaken als bij Gamard enkele jaren eerder, omdat de ambachtelijke wevers weigerden de aldus gesponnen draad te verwerken, richtte Frans De Vos, schoonbroer van François en Lieven Bauwens, annex ook een weverij voor beddelakens op. Dit fenomeen zien we ook later terug bij het oprichten van de grote Gentse spinnerijen zoals bijv. La Lys. Het vernuft van Vander Gucht was blijkbaar niet voldoende voor de Bauwensen. Ze deden ook nog beroep op Kruckx, een naar Brussel uitgeweken Gentenaar, door sommigen als uitvinder van de vlasspinmolen uitgeroepen (7). In 1815 zou deze de vereiste machines leveren en de arbeiders in Drongen aanleren er ook op te werken. Op dat ogenblik had Lieven zijn in beslag genomen fabriek te Drongen terug aangekocht, weliswaar met geld dat Frans De Vos hem had geleend.

De zoveelste ruzie tussen de gebroeders deed echter de volledige onderneming spaak lopen. Gebruik makend van de afwezigheid van zijn broer had François alle machines in Drongen laten uitbreken, en samen met de voorraad garen en linnen naar Gent laten overbrengen. Op zijn beurt liet Lieven beslag leggen op alles wat aanwezig was in de werkplaats van François. De daaropvolgende gerechtelijke procedure maakte een einde aan deze zaak.

Lieven schijnt later, rond 1818, nog wel bevredigende resultaten in de zijdespinnerij te hebben geboekt, maar in de vlasspinnerij komen we zijn naam niet meer tegen. Wel die van zijn broer François.

MINISTÈRE DE L'INTÉRIEUR.

EXTRAIT DES MINUTES
DE LA SECRÉTAIRERIE D'ÉTAT.

Bois-le-Duc, le 7 Mai 1810.

NAPOLÉON, EMPEREUR DES FRANÇAIS, ROI D'ITALIE,
PROTECTEUR DE LA CONFÉDÉRATION DU RHIN, MÉDIATEUR DE
LA CONFÉDÉRATION SUISSE, &c. &c. ;

Portant un intérêt spécial aux progrès des manufactures de notre
Empire, dont le lin est la matière première ;

Considérant que le seul obstacle qui s'oppose à ce qu'elles réunissent
la modicité des prix à la perfection de leurs produits, résulte de ce
qu'on n'est point encore parvenu à appliquer des machines à la filature
du lin, comme à celle du coton,

Nous AVONS DÉCRÉTÉ et DÉCRÉTONS ce qui suit :

ART. Ier

Il sera accordé un prix d'un million de francs à l'inventeur, de
quelque nation qu'il puisse être, de la meilleure machine propre à filer
le lin.

2.

A cet effet, la somme d'un million est mise à la disposition de notre
Ministre de l'intérieur.

3.

Le présent décret sera traduit dans toutes les langues, et envoyé à nos
Ambassadeurs, Ministres et Consuls dans les pays étrangers, pour y
être rendu public.

4.

Nos Ministres de l'intérieur et des relations extérieures sont chargés
de l'exécution du présent décret.

Signé NAPOLÉON.

Par l'Empereur :

Le Ministre Secrétaire d'état, signé H. B. Duc DE BASSANO.

PROGRAMME

Ingevolge de de blokkade tegen En-
geland en met het doel het te-
kort aan katoen dat daardoor
ontstond te vervangen door vlas,
had Napoleon te 's Hertogenbosch
een decreet uitgevaardigd, waar-
bij als premie 1 miljoen FF werd
uitgeloofd aan de uitvinder van
een bruikbare spinmachine.
(Stadsarchief, Gent)

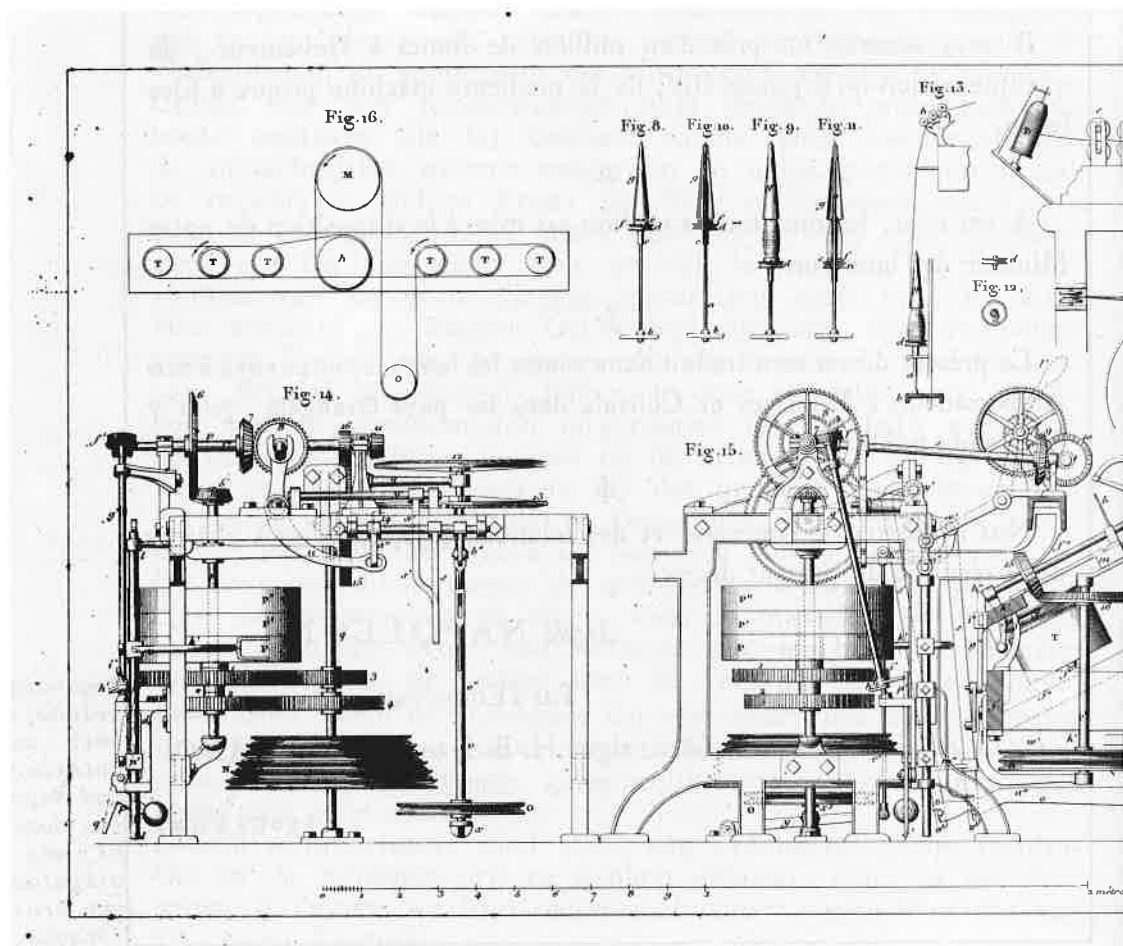
Het Rasphuis : proefbank der gemechaniseerde vlasverwerking ?

Algemeen wordt aangenomen dat het Lieven Bauwens was die het beheer van het Rasphuis van 1801 tot 1810 verworven had.

Dit had zo zijn voordelen (8) niet alleen voor wat betreft de loonkost, die uiterst laag was, maar men kon putten uit een "reserve" werklui, te gebruiken of misbruiken naar willekeur, ze konden het "huis" toch niet verlaten (9).

Er werd gesponnen, geweven, onderdelen van spinmachines gemaakt en experimenten uitgevoerd met vlas die normaal nooit zo goedkoop zouden verkopen. Bauwens zou er o.a. 28 mechanische vlaspinmolens hebben opgericht van elk 12 bobijnen, waarschijnlijk nog met de hand bewogen.

In een schrijven van 23 november 1817 aan de Minister van Binnenlandse Zaken claimt François Bauwens echter het ondernemerschap van de gevangenis voor zich, zonder met één woord te reppen over zijn broer :

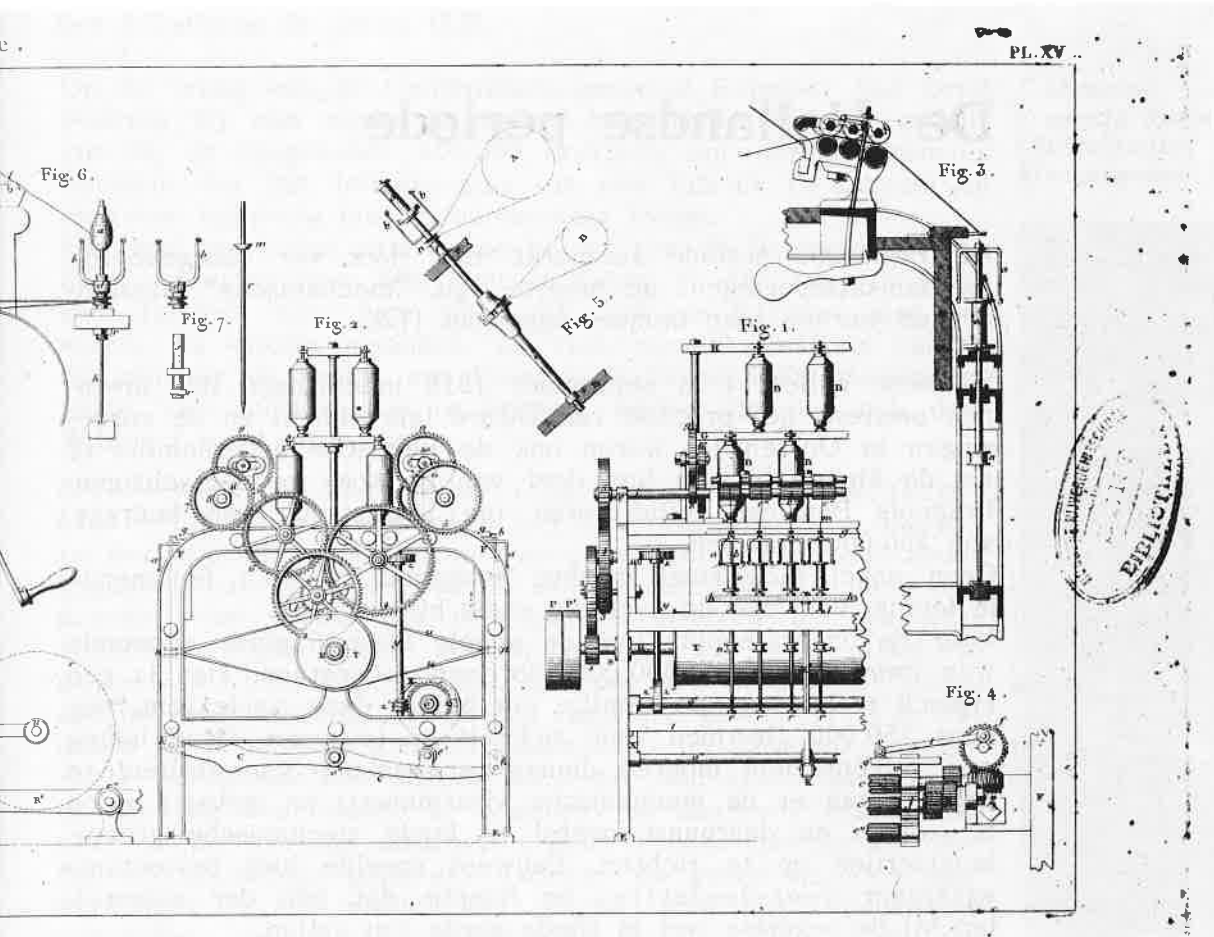
"il y a à Gand et à Vilvorde deux maisons de détention qui depuis 20 ans (n.v.d.r. : sinds 1797) ont été affermées à des entrepreneurs qui avaient la faculté d'y faire confectionner par les détenues tous les articles quelconques manufacturés : d'après une toute recente disposition de la part de sa majesté on m'a assuré que cette espèce de travail venait d'être supprimée, et qu'on le remplacerait par la filature du lin au rouet (...) aussi cette grande masse de lin qu'on se propose de filer dans ces maisons de reclusion va par contre coup faire le plus grand prejudice aux pauvres fileuses de la compagnie (...)

Cette réflexion (...) m'a fait naitre l'idée de proposer de porter dans ces maisons de reclusion mes établissements de filature mécanique de lin (...)

Il me reste encore a ajouter d'après l'expérience que j'ai eu pendant 3 ans que je fus chargé comme entrepreneur de la maison de détention à Gand, qu'en fait d'hommes plus de 3/4 des détenues étaient de la campagne, comme ces derniers savent ordinairement ils n'oublieront pas leur état, d'autant que la main de l'homme n'est pas fait pour filer le lin au rouet (10).

Hoewel op dit voorstel negatief werd gereageerd werpt deze poging om een vertikaal vlasbedrijf uit te bouwen in de Centrale Gevangenis, een goed licht op de vroege activiteiten van de Bauwens gebroeders.

Edukatieve plaat met gedetailleerde uitwerking van een mule jenny (links) en een vleugel-spinmachine (rechts).
(Uit Alcan, *Essai sur l'Industrie des Matières Textiles*, Paris 1847 - verzameling MIAT)

Ook andere ondernemers trachtten in de gevangenis een voetje binnen te krijgen.

Zo had een zekere *Lousbergs l'ainé* de toenmalige Minister van Binnenlandse Zaken, Ridder de Coninck, herhaalde malen bericht dat ook hij onderlegd was in de vlasspinnerij. Hij had nl. in 1813 een *Memorie* geschreven over de vlasspinnerij, -weverij en -teelt, voorgesteld aan de *Conseil général du Commerce et des manufactures* te Parijs.

Hij stuurde annex tevens een beschrijving op van de vlasspinnerij opgericht door zijn beide broers in 1810, begeleidt door diverse berekeningen, gestoeld op ervaring. Hij beweerde dat deze spinnerij 4 jaar heeft gedraaid ter volledige voldoening van de afnemers.

De opeenvolgende crisissen hadden echter de reserves van zowel zijn broers als van hemzelf uitgeput. Eén van hen was zelfs gestorven, terwijl de tweede ander werk had gezocht. Een zekere Koning, zo beweerde hij, had deze spinnerij bezocht en voorgesteld ze door de regering te laten overnemen en te laten draaien in het *Depôt de mendicité* of in de gevangenis. Jammer (voor hem) had het Ministerie deze nota's nooit gekregen, althans zo beweerde men, en naar het verloop hiervan heeft men het raden ... (11).

De Hollandse periode

De Hollandse periode kenmerkt zich door ver doorgevoerde mechanisatiepogingen. de meeste zgn. "mechanische" vlasspinnerijen werden toen immers opgericht (12).

Wanneer Willem I in september 1816 inlichtingen liet inwinnen omtrent het procédé van Girard (zie elders) en de vorderingen in Oostenrijk, waren ook de Belgische ondernemers er als de kippen bij om hun deel van de koek te bemachtigen. François Bauwens solliciteerde om staatssteun ten bedrage van 250.000 florijnen.

Geen enkel industrieel maakte aanspraak op zo'n fenomenale lening vanwege de overheid zoals hij dit deed.

Voor de ondersteuning van de gehele Oost-Vlaamse economie was immers slechts 400.000 florijnen toegestaan. Het is een typisch trekje van de familie om buiten deze ronde som, nog eens 250.000 florijnen voor zichzelf op te eisen. Deze lening zou volgens hem moeten dienen ter aankoop van ateliers te Brussel, om er de mechanische vlasspinnerij en weverij in op te zetten en daarnaast overal te lande mechanische graanmaalderijen op te richten. Bauwens speelde hier projectontwikkelaar *avant-la-lettre*, en hoopte dat één der voorstellen bij de regering wel in goede aarde zou vallen.

Je me permet d'observer (...) que cette propagation des machines à filer le lin deviendra d'une urgence (...) que faute d'en faire usage que nos toileries ne pourront suivre les bas prix auxquels l'industrie d'Angleterre vendra cet article à l'Etranger : il est notoire qu'on y met tout en oeuvre pour perfectionner la filature mécanique de lin (...) si on peut en croire la renommé, déjà l'Ecosse possède une manufacture qui file au delà de 15.000 lin par semaine (...)

L'empereur d'Allemagne (...) vient de faire les plus grands avantages et avances de fonds considérables a un nommé Girard, mécanicien français a fin de le déterminer pour s'y établir (...)

J'ai l'honneur de prévenir votre Excellence que c'est le même mécanicien Girard, dont sa Majesté a daigné me parler lorsqu'elle m'a honorée de sa visite.

On ne doit pas s'étonner de cette propagation suite d'un décret de la part de l'ancien Empereur des Français : ce décret a donné l'impulsion a toute l'Europe pour chercher les moyens a filer le lin par mécanique, car a ce concours tout individu fut admis, même Etrangers pour concourir au prime du million : la machine a filer le lin que votre Excellence a honorée de sa visite, était du nombre des concurens : j'ai du la retirer par cause des evenements politiques, qui firent ajourner le concours.

(...) pour qu'un accompte provisoire de 25 mille florins puisse m'être remi et que par ce moyen je puisse former promptement dans la ville de Bruxelles un Etablissement assez consequent de quoi remplacer un jour pour une grande partie la manque de travail occasionné par la stagnation des filatures de coton (13).

Op de vraag van de Commissaris-generaal Repelaer van Driel waarom hij niet zoals de andere industriëlen had meegedongen bij de toegekende 400.000 florijnen, antwoordde François Bauwens dat het immers ging om een fabriek te Brussel en daarvoor bijgevolg niet in aanmerking kwam.

Het spel werd dus slim gespeeld, zo kon de Bauwensclan van twee walletjes eten, één keer te Gent, en één keer te Brussel. Jammer voor hem werd dit door de minister niet gevolgd. Na enkele maanden, en vele verzoekschriften, raadde de minister de koning aan François Bauwens 5.000 guldens bij wijze van subsidie toe te kennen, advies dat dan ook door Willem I werd opgevolgd :

Bij lecture van het rapport, is mij gebleken dat ik mij blootelijk te bepalen hebbe bij de vraag of en in hoeverre het voorstel van den zelve commissaris-generaal zoude kunnen worden geamplecteerd, en aan den Heere Bauwens ten minste eene somme van vijfduizend guldens uit 's Rijk schatkist zoude kunnen worden verleend (...) en zulks bij wijze van voorschot. Ik ben het met den Rapporteur eens, dat de Heer Bauwens, om de ten rapporte gedetailleerde redenen op zoodanige schadeloosstelling en aanmoediging gerigte aanspraak kan maken, doch dat het zich daarbij dan echter ook zou dienen te bepalen, en daardoor alsdan aan alle zijne overige aanzoeken geen verder gevolg zou behooren te worden gegeven. Immers, om geene verdere aanmerkingen in het midden te brengen, moet het bedenkelijk voorkomen, om de zoo aanzienlijke som van 250.000 florijn-

Toekenning van subsidie aan François Bauwens, 1817.

(Rijksarchief Den Haag, Fond Binnenlandse Zaken, 1817-1830)

nen uit 's Rijks kas te verleen op het vervaardigen van werktuigen, wier waarde nog niet beoordeeld en dus nog minder bekend is, en tevens tot het oprigten eener vlasspinnerij, welker gevolgen geheel onzeker zijn.

Met opzicht tot de Machinale Vlasspinnerij zijn in de laatste jaren hier te lande proeven genomen, wier uitslag voor de ondernemers allernoodlottigst is geweest. Ook komt hier wel degelijk in aanmerking, of het wel begrepen belang de werkzame klasse wel mede brengt, dat het Gouvernement opzettelijk de machinaalspinnerij van vlas voorsta en aanmoedige ?

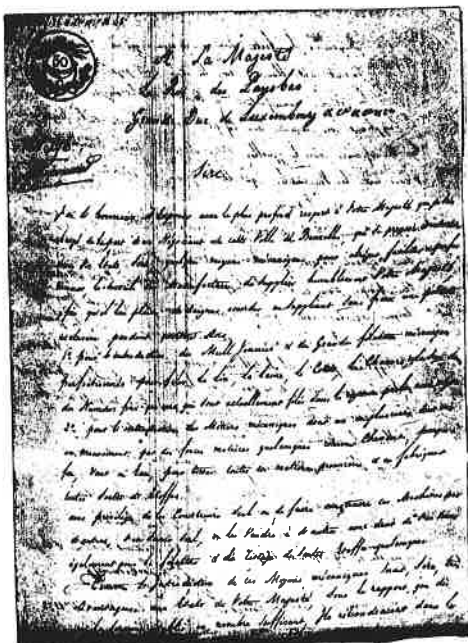
Alle berigten stemmen althans hierin overéén, dat de invoering binnen dit Rijk van werktuigen voor de vlasspinnerij, nadeelig zoude zijn voor de bewoners van het platte land, bepaaldelijk van die in Noord- en Zuid Brabant, mitsgaders Oost- en West-Vlaanderen, alwaar de vrouwen haren ledigen tijd met vrucht aan deze spinnerij besteden, en zich daartoe van geen ander werktuig dan het gewoon spinnewiel bedienen. In Oost-Vlaanderen althans zoude om dit enkel voorbeeld bij te brengen, de invoering van de machinaalvlasspinnerij de noodlottigste gevolgen, gedurende eene reeks van jaren uitoefenen, voor een aanzienlijk getal huisgezinnen, diethans bij de gewone spinnerij hun bestaan vinden.

(1 dec. 1817)

Deze mislukking kon echter geen domper zetten op de ondernemingsgeest van François. In 1823 ontwierp hij terug, samen met Kruckx en Ramel, een mechanische vlasspinnerij in de fabriek van een zekere Basse te Brussel.

Hiervoor schijnt Willem I toch te hebben geparticipeerd (14). De machines waren naar het model van een katoenspinnerij opgevat : *Mule Jennies* of zgn. *Billies* (?) elk met 10 spoelen en bediend door meisjes van 10 à 12 jaar. Iedere machine verving toen 15 handspinsters.

Reeds in 1817 had François Bauwens er de regering op gewezen dat men naar mechanisatie moest overgaan wilde men de concurrentie met de Engelse industrie aankunnen. In 1822 herhaalde hij de vrees dat Engels linnen de Nederlandse markt zou overspoelen ten nadele van de nationale vlassnijverheid. Hij betoogde dat het de plicht van de overheid was de mechanisatie te bevorderen, in plaats van ze te ontmoedigen zoals de Gedeputeerde Staten van West- en Oost-Vlaanderen hadden gedaan, doelend op zijn ingeleverd project van 1817 dat onontvankelijk werd verklaard (15).

Brief van Corbisier/Vanderstraeten.

(Rijksarchief Den Haag, Fonds Binnelandse Zaken 1817-1830)

Nog in 1817 had een zekere Corbisier uit Brussel een (gratis) patent op enkele machines aangevraagd voor de duur van 4 jaar, met het privilege ze ofwel zelf, ofwel door anderen te laten vervaardigen, voor eigen gebruik en/of verkoop aan derden. Het ging hier om *Mule Jennies* en (waarschijnlijk) zgn. *continues* voor vlas, wol, katoen, hennep, zijde en "mechanische" weefgetouwen in beweging gebracht door stoom, paardkracht en wind- of waterkracht.

Een maand later maakte hij bekend dat hij in werkelijkheid Ferdinand Vander Straeten heette, wonende op de Graanmarkt te Brussel, en Corbisier een schuilnaam was.

J'entendais l'arrivée des modèles de toutes les mécaniques anglaises dans un port étranger et l'arrangement conclu par mon associé avec des ouvriers anglais qui ont construit & dirigé dans leur patrie le travail de ces mécaniques.

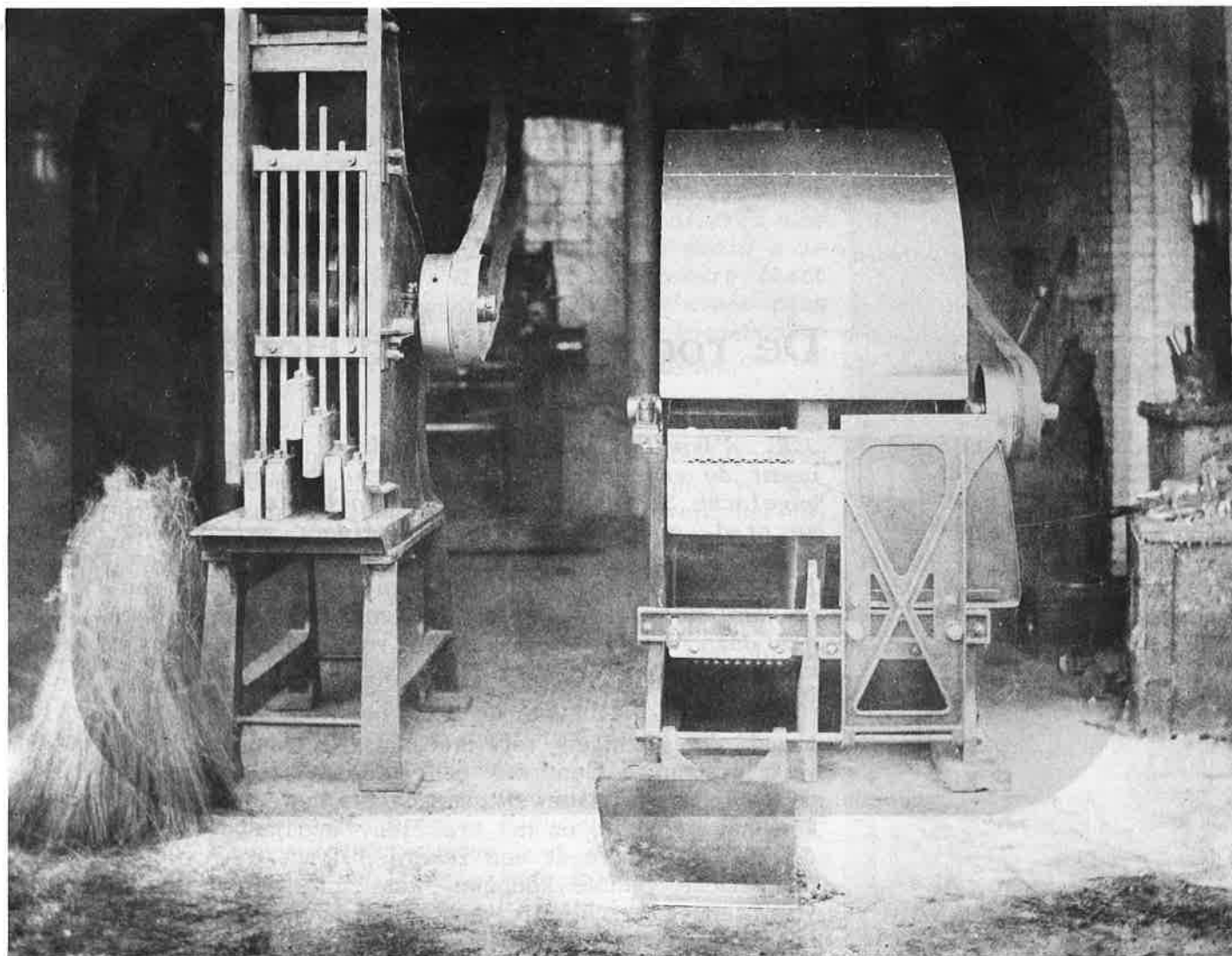
Hij was nu al 15 dagen zonder nieuws en had ondertussen exclusieve patenten aangevraagd in de belangrijkste Europese Staten.

Het zou interessant zijn deze zaak verder uit te diepen, misschien kwam men wel een spionagezaak à la Lieven Bauwens op het spoor.

Beide brieven zijn echter onbeantwoord gebleven, althans het antwoord kon niet teruggevonden worden (16).

Doch ook andere ondernemende Gentenaren zagen brood in "projectontwikkeling" in de prille mechanisering van de vlasverwerking.

Prachtig voorbeeld van een landelijk bedrijf met links een bootmachine waarin, door het op en neerslaan van de hamers, het vlas wordt ontzaad. Ca. 1860-1870 (Foto verzameling MIAT)

De donkere, verstikkende atmosfeer van de landelijke vlasverwerkingsbedrijfjes is hier treffend weergegeven.

(Foto verzameling MIAT)

De gebroeders Speelman, katoennijveraars, solliciteerden in november 1828 bij Willem I om een lening van 50.000 gulden voor de verbetering van hun mechanische vlasspinnerij met 14 nieuwe spinmachines en toebehoren, aangedreven door een "stoomwerktuig".

De familie Speelman stond hoog in aanzien : vader Jean Speelman was reeds met talrijke zeep- en zoutziederijen, én olieslagerijen vermeld bij het verschijnen van de eerste "Wegwijzer van Gent" (soort "Gouden Gids" *avant-la-lettre*) anno 1772. En de gebroeders waren aangetrouwd met de kapitaalcrachtige Gentse families Rooman en Papeleu. Daar zij nochtans niet over de nodige liquide middelen beschikten (het grootste deel van hun kapitaal was immers geïmmobiliseerd in hun andere bedrijven), bekwamen zij van de Nederlandse regering bij K.B. van 22 juli 1829 een voorschot van 30.000 gulden.

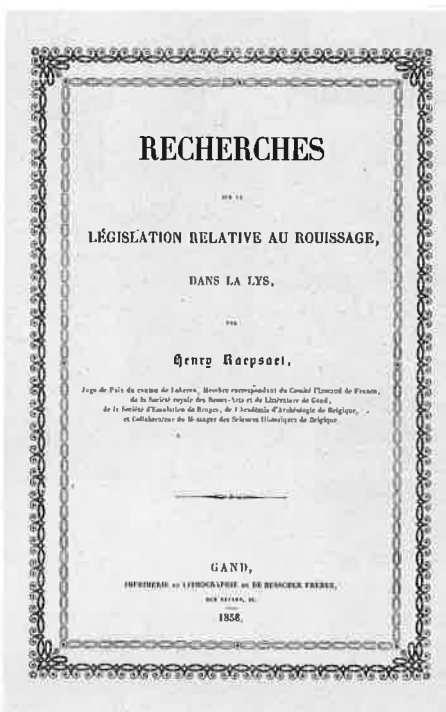
Van dit bedrag werd dus o.a. de hogervermelde stoommachine geïnstalleerd, op zich een belangrijk feit, omdat het zich hier om de eerste toepassing van stoom in de Gentse vlasnijverheid handelde.

Een tweede - bescheidener - Gents vlasbedrijf was dit van een zekere Vincent. Deze stelde rond 1829 een tiental arbeiders tewerk.

Geen enkele der Gentse vlasspinnerijen had vóór de Belgische onafhankelijkheid het proefstadium overschreden.

Onderzoek naar de wetgeving op het Leieroten, 1858.

(RUG, Fonds Vliegende Bladen)

De rootmethode d'Hondt d'Arcy

J.E. d'Hondt-d'Arcy, van Engeland terug gekomen zynde, neemt de vryheyd te laeten weten, dat hy zyn magazyn van engelsche Stoffen Staele-goederen heeft geplaatst, in deze stad, op Steendam, nr. 8. Aldaer zal ook te bekomen wezen (boven zyne gewoonelyke goede qualiteyten van inlandsch Zaey-zaed) oprecht Riga's Tonne-zaed, van 't beste Rusland's vlas. Alles aen zeer redelyke pryzen, gelyk als deze vrende goederen eertyds, in dit land, verkocht wierden.

(G.v.G. 28 july 1814)

Naast de pogingen tot mechanisatie van het spinnen van vlas, grepen te Gent ook een aantal experimenten plaats, die de voorbereidende bewerkingen, zoals het *roten* (het losweten van de vezel) en het *brakelen*, ingrijpend zouden veranderen. Daarbij treedt een zekere d'Hondt d'Arcy op het voorplan. Deze Gentse koopman was zich gaan verdiepen in het vlasrotten, waarschijnlijk met de bedoeling het Kortrijkse monopolie van het zo gegeerde Lieiegeroot vlas te doorbreken.

Dit vlas was immers van prima kwaliteit en de rotingsduur lag beduidend lager dan bij het dauw- of veldroten. Niet voor niets stond de Leie wereldwijd bekend als de *Golden River*... Hoe hij tot zijn bevindingen is gekomen kon (nog) niet worden achterhaald, zeker is dat zijn methode in die periode *au sérieux* werd genomen, en dat er daaromtrent ellenlange polemieken zijn gevoerd.

Niet in het minst door de "vlasadel" van Kortrijk.

Het Leieroten bezat toen reeds een lange voorgeschiedenis. De grote nadelen dat dit proces met zich meebracht, hadden in de loop van de geschiedenis aanleiding gegeven tot verschillende verboden (o.a. 1542, 1627, 1725), in 1804 nog eens vernieuwd door de toenmalige prefect van het Scheldedepartement, Deviry.

Dit arrest was er gekomen na herhaaldelijke klachten van de inwoners van zijn departement. Inderdaad was het water dat jaar donkerder dan normaal in het rootseizoen. Er heerste een extreme droogte, temeer daar de watering van Harelbeke de waterstand praktisch nooit op de voorgeschreven hoogte hield.

De verdedigers van het Leieroten voerden ter hunner verdediging aan dat :

Ces plaintes furent d'autant plus extraordinaires que depuis un tems immemorial l'on avait toujours roué dans la lys, les Etats de la province de Flandre dans lesquels notre arrondissement ressortissait ne s'y opposerent jamais tant parce qu'ils étaient convaincu que les eaux de rouissage n'exhalaiant point d'air mephitique, que parce que l'expérience leur avait prouvé, que l'on ne pourrait y suppléer d'aucune autre manière et qu'en empêchant le rouissage on attaquait dans leur racine notre agriculture, notre commerce et nos fabriques (en nu komt de aap uit de mouw :) ce qui nous aurait mis dans l'impossibilité de payer nos impots et aurait réduit leurs administrés des cidevant chattellenier de courtray et verge de menin a la plus affreuse misère, mais en l'an XII la Flandre était déjà séparée en deux départements, l'Escaut n'avait plus rien de commun avec la Lys, et la plus légère incommodité fut un prétexte pour réclamer contre le rouissage de lin (17).

Enkele maanden nadien werd onder druk van West-Vlaanderen het verbod reeds versoepeld. Dit ging echter nog niet ver genoeg volgens de belanghebbenden en uiteindelijk werd het roten terug toegelaten.

Het probleem stak echter terug de kop op toen een zekere Demeyer uit Kortrijk, aan wie het visrecht in de Leie was toegewezen van Menen tot Kortrijk, verschillende proces-verbalen liet opstellen tegen landbouwers die hun vlas in de Leie te roten hadden gelegd. In 1810 was de vissterfte zelfs zo hoog opgelopen dat 30.000 frank schadeloosstelling werd toegekend aan de verwervers van visrechten rond Gent !

Om zich te verdedigen voerde men aan :

(...) si la quantité immense du lin qui se récolte ici, devait être roui dans des etangs, digues et eaux stagnantes, et pour le peu de lin commun roui de cette manière, ces puits rependent à une très grande distance une odeur qui pourrait être malfaisante (...) (18).

Men had schrik te veel grond te verliezen indien men in put-

Brief ter verdediging van het Leieroten, 1817.

(Rijksarchief Den Haag, Fonds Binnenlandse Zaken 1817-1830)

ten moest gaan roten, omdat deze techniek nog in de kinderschoenen stond.

En nog eens :

Par surcroit de malheur l'air de la campagne serait insupportable et en admettant que les vapeurs qu'il en expulseraient seraient méphitiques il en résulterait chaque année une mortalité qui aurait bientôt dépeuplé ce pays (19).

Toen men in Kortrijk vernam dat de Nederlandse regering sterk geïnteresseerd bleek in de vinding van d'Arcy, werd daarop bitsig gereageerd. In een *request* gericht aan de *Minstre-Directeur du Commerce et de Colonies* betwistte men zelfs zijn uitvindersschap :

(...) que c'est a tort qu'on attribue au Sr. d'Hondt d'Arcy l'invention de rouir les bottes placées verticalement et d'avoir fait connaître le moment précis ou l'opération du rouissage est terminée (20).

Deze techniek zou volgens de ondertekenaars reeds geruime tijd in gebruik zijn geweest op de rechteroever van de Leie waar, in de kleine dalen van het golvende landschap, bij regenval genoeg water achterbleef om er te kunnen in roten. Men deed dit omdat ofwel aan de oever geen plaats meer was, ofwel omdat de regen de wegen onbegaanbaar had gemaakt.

De schoven stonden er ook rechtop, de bovenste geschrinkt, samengeperst in put of gracht en groot met stilstaand of lopend water. Dikwijls werden de onderste schoven strakker aangebonden dan de bovenste, omdat deze minder moesten roten aan de bovenkant. Daarna wachtte men 3 of 4 dagen tot de schoven uit zichzelf gingen zinken, ogenblik waarop het rootproces was voltrokken en het vlas uit de put kon worden gehaald. Verdedigers van deze methode beweerden dat men er 1/10 meeropbrengs door verkreeg.

De innovatie van d'Hondt d'Arcy bestond erin het vlas recht-opstaand met de kop naar boven in het water te plaatsen waardoor een egale roting werd verkregen. De moeilijker te roten kop werd aldus in het aktiefste deel van het water, meer naar de oppervlakte toe, gehouden en verkreeg daardoor dezelfde eigenschappen als stam en voet.

Maar de klagers stelden dat, als de resultaten van d'Arcy geboekt in 1813 voordeliger leken, dit kwam doordat het vlas in het algemeen dat jaar van slechtere kwaliteit was, zodat een vergelijking niet opging.

En bovendien :

que nos voisins du département Français du nord, non seulement n'en continueraient pas moins de rouir dans la Lys (21).

Uit gans dit betoog blijkt dat men eerder bang was van een verbod op het Leieroten, dan van de nieuwe methode.

Waarom men als de bliksem reageerde op de vinding van d'Arcy wordt duidelijk als men er de lofuitingen geuit in *Agriculture Manufactures Indigenes et Commerce* (1817) op naleest. Bij een eventuele veralgemening van deze methode kon men zijn boeltje bij het Leiewater wel inpakken.

In zijn rapport aan de Minister van Binnenlandse Zaken vermeldt Baron de Keeverberg de repliek van d'Hondt d'Arcy aan de Staten-Generaal :

quoiqu'il soit vrai que depuis longtemps l'usage de placer le lin verticalement pour lui faire subir le rouissage ait été suivi dans l'arrondissement de Courtrai, on ne le fai-

sait pas avec l'intention d'obtenir un rouissage plus avantageux, mais parce que le lin arrangé de cette manière occupait moins de place et qu'on ne le placait pas de la même manière que le Sieur d'Hondt les hauts bouts vers la surface de l'eau mais qu'on arrangeait les bottes à bouts croisés c.a.d. les hauts bouts alternativement vers la surface et vers le fond du ratoir (22).

Verre van d'Hondts methode klakkeloos te aanvaarden, gelastte de regering met Hollandse nuchterheid, een nader onderzoek in te stellen, waarbij ook andere methodes en uitvindingen dienden betrokken te worden.

De Heer d'Hondt d'Arcy heeft aan Zijne Maj. verzocht, om aangesteld te worden als Inspecteur van de volmaakte Vlasrooting.

Het rapport van den Gouverneur van Oost-Vlaanderen wordt, met alle de overige daartoe Relative Stukken, bij dezen aan Zijne Excellentie aangeboden; waarbij is gevoegd een verkort uittreksel uit dat Rapport.

De Gouverneur stelt voor om den Heer d'Hondt d'Arcy tot Inspecteur aan te stellen, **alléén voor drie Jaren**, en hem daarvoor toe te leggen f 1.000-. Voorts om aan Hem, van 's Rijks wege, toe te staan, de navolgende indemniteiten gedurende de voorgestelde drie Jaren : voor iedere bos (botte) Vlas, volgens Zijne Methôde geroot, 1/2 cents, alle kosten voor zijne rekening (...)

Men kan niet ontveinzen, dat deze Indemniteit zeer aanzienlijk is, en dat voor eene Methode waar omtrent het twijfelachtig kan schijnen of de Heer d'Hondt d'Arcy wel de eerste uitvinder is, en welke, zoo in de Noordelijke Provinciën, als te Kortrijk, althans niet algemeen goedgekeurd wordt. Zekere Heer **Brasle** te Amiens, moet reeds in 1802, een soortgelijke Methode bekendgemaakt hebben.

Volgens bijgaande Nota, is in Frankrijk, onderdaags eene uitvinding bekendgemaakt, in de smaak van die van den Heere d'Hondt d'Arcy. De Koning heeft vermeend te kunnen volstaan, om den uitvinder **tot belooning zijner ontdekking en belangloosheid**, hem **blootelijk** tot Ridder van het Legioen van eer te benoemen benevens de aan hem verleende sommen van f 20.000 door hem gewijgerd.

Het zoude, dunkt men, niet ongepast zijn om, alvorens op het verzoek van den Heer d'Hondt d'Arcy aan Zijnen Maj. te rapporteren, eerst eens te onderzoeken, waarin de fransche Uitvinding bestaat om die dan tegen die van den heer d'Hondt te kunnen vergelijken, en daaruit een gevolg te trekken. Om tot de kennis dier ontdekking te geraken, proponeert men aan Zijne excellentie den bijliggenden Brief te arresteren (23).

Zo moesten o.a. de werken van d'Hermstadt, de raadsman van de Pruisische vorst, onder de loupe worden genomen. De Koninklijke Maatschappij voor Landbouw en Kruidkunde werd hiervoor aangezocht (24).

Dit rapport is in zoverre interessant dat hierin verschillende namen worden geciteerd, waarvan een nadere studie zeker een ander licht zou werpen op de tot nu toe algemeen aanvaarde industriële ontwikkelingen in de vlasnijverheid.

Zo spreekt men van Brasle uit Amiens en zijn rootmethode met behulp van zwarte zeep en warm water uit 1808. Of van het procédé om de harsgommen van de vezels te verwijderen

door achtereenvolgens een bad van potas of houtskool en één met zeepsop.

Een andere methode is deze van Pajot-Delormes, inspecteur van de Franse Manufacturen.

Gedurende een van zijn zakenbezoeken had d'Hondt d'Arcy kennis gemaakt met een systeem, uitgevonden door een zekere Lee. Lee had door 3 opeenvolgende machines het roten "overbodig" gemaakt. Deze methode kon echter slechts voor kleine hoeveelheden worden gebruikt temeer daar het hars toch niet machinaal van de vezel kon worden gescheiden en een bijkomend zeepbad nodig bleef. Eén der machines echter bleek goed bruikbaar. Het was een verdere ontwikkeling van de traditionele braak waarvan d'Hondt plannen met alle afmetingen opmaakte om het, terug in Vlaanderen, te laten nabootsen. Dit mekaniem is lange tijd in gebruik geweest in het *Atelier de Charité* (zie verder).

Maar laten we d'Hondt daarover zelf aan het woord :

La personne (...) me prenant pour Anglais m'ouvrit le cabinet ou se trouvait le mécanisme de Mr. Lee et travailla en ma présence du lin séché sur pied, par trois machines diverses. La lère écrasait et aplattissait le lin le long de la plante. La 2ème en brisait la paille, la partie ligneuse, d'une excellente manière et la 3ème, consistant en trois rasoirs posés à distances égales et puis deux de plus qui tombaient verticalement entre les premiers servait à séparer la partie ligneuse de la partie soyeuse du lin.

Ayant remarqué que quoique la partie ligneuse fût ôtée du lin par les trois opérations précitées, toute la gomme ou la matière résineuse restait dans la filasse, cette personne m'observa que Mr. Lee se servait de lessives de savon & d'autres ingrédients pour épurer le lin de cette résine tenace, et exposait à blanchir afin de rendre la filasse en état d'être sérancée. Je remarquai en outre que la filasse, aussi blanchie était aussi fortement embrouillée que ce fut celle que j'avais obtenue en Belgique, à peu près par les mêmes procédés l'an 1812, de sorte que dès lors je fus de plus en plus assuré que le rouissage était l'opération la plus indispensable pour produire de belles filasses & avec économie. Je ne me suis pas trompé, le plan de Mr. Lee, après avoir été mis en oeuvre, à été abandonné comme étant trop pénible, trop dispendieuse & ravageant les filasses. Ayant jugé que la 2ème machine seule du dit mécanisme pouvait nous convenir pour mieux & plus facilement nettoyer nos lins après le rouissage, que par notre brisoir ordinaire, c'est celle-là que j'ai fait imiter à mon retour en Flandre, et c'est par elle que mon lin de l'année dernière à été travaillé & puis successivement filé dans notre atelier de charité où on en tisse actuellement des toiles d'une beauté extraordinaire (25).

Hoewel d'Hondt d'Arcy toch een zekere faam genoot bij het Nederlandse Hof (zijn weduwe kreeg na zijn dood zelfs een rente uitbetaald) besloot het Ministerie toch maar de brochure en de machine van een zekere Christian te verwerven en hiermee het machinaal verwerken zonder roten uit te testen. Dit tegen het advies van d'Hondt d'Arcy en de algemene opinie in die zijn methode toch nog als minder omslachtig en minder nadelig voor de gezondheid van de arbeiders in het rootproces aanvaardde.

Affiche ter aankondiging van beloningen uitgeloofd aan linnenwevers en ter verbetering bij de vlasverwerking ingevoerd door d'Hondt d'Arcy, 1817.

(Rijksarchief Den Haag, Fonds Binnenlandse Zaken 1817-1830)

AEN ALLE
 ACHTBAERE EN DEUGDZAEME
WEVERS
 DEZER PROVINTIE.

BURGMEESTER en SCHEPENEN der Stad Gent, altoos genegen voor het welvaeren hunner Onderhoorige en voorspoed der Fabrieken, voornaementlyk die der Lyne Lakenen, zoo hoogelyks vermaert, en alhier ter Merkt beweegt wordende, hebben, tot bevoorderinge en aenmoedinge der zelve, bevolen, dat'er aenstaende jaer al wederom twaelf Pryzen van Vergeldinge zullen gegeven worden aen alle Wevers, die aen onzen Commissaris ter Lynwaed-Merkt, hunne Lynwaeten zullen aanbieden, en door welke zy bewyzen zullen geven van hunne kundigheyd en iver tot welstand onzer Fabrieken; hunne Naemen en Woonsten zullen t'elkens aengeteekent worden, met den nomber van Lynwaeten, die zy binnen het loopende jaer ter goedkeuringe zullen hebben onderworpen; vervolgens zullen de gene, het grootste getal goedgekeurde Lynwaeten ter Merkt beweegt hebbende, met de Pryzen van Eere verciert en hunnen Lof alom verkondigt worden.

De nieuwe ontdekking van d'Heer *D'hondt-D'arcy* (Lid onzer Koninglyke Maetschappy van Plant- en Landbouwkunde, en door Zyne Majesteyt onzen Doorluchtigen Koning begunstigt) geeft ons de uysterste volmacktheyd in het Rooten des Vlas, 't welk van eene volkomene gelykheyd in witte en zagtheyd zynde, ons doet verhoppen, dat gyliden voortaan daer van gebruyk zult maeken; zullende ook den genen, die van gemelde stoffe den meesten nomber van Lynwaeten zal hebben opgelevert,

vereert worden met de zilvere Schietspoel en verciert met den Lauwer-Krans.

WAARDE VRIENDEN! verdubbelt de neerstigheyd, en ondersteunt door uw vernuft en eerlyken handel het dierbaer Vaderland, dat van alle tyden zig over zyne dappere Wevers heeft beroemt, en den voorkeur zyner Fabrieken in vremde Landen heeft genoten; zyt altoos indagtig, dat onze Mededingers alle hunne kragten inspannen, om onze Lynwaeten naer te maeken, en de zelve in andere Landen den voorkeur te doen genieten, en daer door onze Fabrieken ten onderen brengen; bewaert en begunstigt dien kostelyken schat, den steun, 'tgeluk en 't welvaeren van ons Vaderland, zonder welken het onmogelyk waere uwe noodzaakelykheden en bestaen voor Vrouw en Kinderen te bezorgen.

Zyt dan eensgezind, en malkaer behulpzaam met raed en daed, tragt dit groot onheyl te vermyden, seyt uw betrouwen in ons, en wy zullen zorgen, dat den trefelyken Wever den Lof en Prys genieete die hem toekomt.

Gyliden mogt ten allen tyde verzekert zyn van onze bescherminge en behulpzaamheyd, als ook van de bezondere achtginge van ulieden genegen Commissaris en Vriend

J. Verhegghen.

GENT, 20 October 1817.

NOTA. Alzoo menigvuldige deugdzaeme Wevers der Vlasse Lynwaeten tot de Prys-winningen niet zouden kunnen mededingen, zoo uyt oorzaeke van de hooge Kammen, als door de breedte en fynte hunner Lynwaeten, tot de welke meer tyd noodig is dan tot de gemeene, considerende, dat alle de Vlas-Fabrieken in evenredigheyd dienen gestelt te worden tot gemelde Prys-winningen, word voorders vastgesteld, dat alle de gene, die ter Halle zullen bewegen deugdelyke en volmaekte Vlasse Lynwaeten, zonder onderscheyd van breedte, en geweven zynde door Kammen van 2000 tot 5000, in evenredigheyd en verdienste, zullen aengeteekent worden, even al of zy twee, dry, tot vier stukken zouden hebben ter goedkeuringe gebragt.

NOTA. Den genen, die den meesten nomber van gekeurde Lynwaeten zal opgelevert hebben, zal vermogen eerst te kiezen den Prys, die hem zal aengenaem zyn, en naervolgens de voordere Prys-winnaers; die ook, wanneer zy hun voortaan zullen begeven op het Meters-Huys tot het meten hunner Lynwaeten, by voorkeur van alle andere zullen bedient worden, en welk voordeel zy zullen genieten hun leven geduerende.

Tot GENT, uyt de Drukkerye van P. F. DE GOESIN-VERHAEGHE, op d'Hoogpoorte n° 37.

Waarschijnlijk gaf het feit dat Gerard Joseph Christian directeur was van het Parijse *Conservatoire des Arts et Métiers* hier de doorslag. Bovendien had de Franse koning hem het *legion d'honneur* toegekend.

Dat de machine het werk versnelde en vergemakkelijkte, wel 20 jaar kon meegaan en toch niet meer dan zo'n 600 fr. kostte, zal ook wel mee hebben gespeeld. Vooral als men bedenkt dat in die tijd Engelse equivalenten zo'n 7 à 8.000 (Franse) frank kostten, en men er, naar men beweerde, toch nog profijt aan had.

Een beschrijving van de machine hebben we van ene R. Tagel, die heel opgetogen over dit tuig had bericht :

La machine (...) consiste dans un grand cylindre de 15 à 18 pouces de Diamètre, à engrenage, entouré sur la circonférence d'un nombre de cylindres qui varie suivant la dimension de toute la machine, d'une pouce à une pouce et demi de diamètre, aussi à engrenage, disposés de manière à s'engrener dans le grand. Le tout est mis en mouvement au moyen d'une manivelle très aisée a manier, indifféremment dans quel sens. Le chanvre ou le lin entraîné par le mouvement de rotation donné aux cylindres passe entre le grand et les petits au moyen de quoi les filets se séparent, sans se briser et sans qu'on ait eu besoin de les faire tremper dans l'eau (26).

Deze bewerking werd verschillende malen herhaald tot de vezels goed los waren gekomen. Daarna werden ze enkele uren in kokend zeepsop gedrenkt.

Vermelding van Von Hemlbstätt's "Algemeine Gundsätze der Bleich Kunst".

(Rijksarchief Den Haag, Fonds Binnenlandse Zaken 1817-1830)

Wat er ook van zij, de proeven met de machine van Christian mislukten en werden roemloos in de lade opgeborgen. Ter rug was bewezen dat roten een onontbeerlijke schakel bleef en blijft in de vlasbewerking.

Willem I had groot belang gesteld in deze uitvinding. Hij wou deze dan ook algemeen in gebruik laten nemen in de Wilhelminapolders (Zeeland) omdat het water er voor het roten te brak was en bijgevolg het vlas naar Holland moest worden vervoerd voor verwerking.

Daardoor had een zekere Van de Bosch contact gezocht met Misselbach & Thonnellier van Parijs, hem aanbevolen als zeer deskundig op het gebied der werktuigkunde.

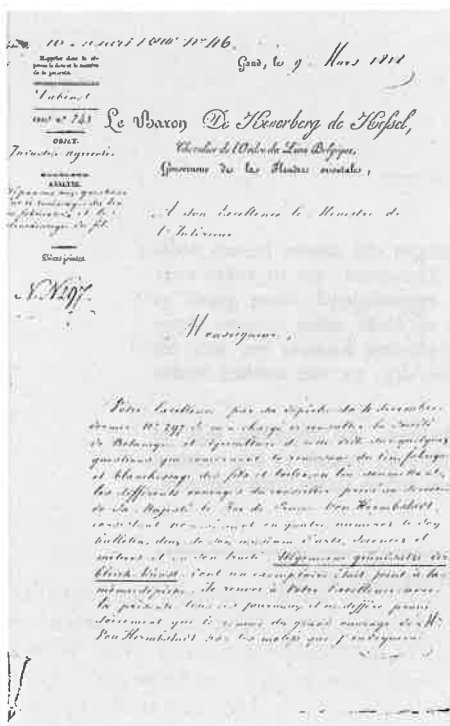
Een en ander had tot gevolg dat de technicus Falle, onder toezicht van Christian, een gietijzeren exemplaar had gemaakt waarvan werd verzekerd dat, gezien alle laatste verbeteringen die er waren op aangebracht, het alle voorgaande zou overtreffen.

Gedurende 14 dagen liet Van den Bosch de machine draaien, waarbij al wat in de brochure was beschreven nauwlettend werd gevolgd, zowel wat de vereiste droogte van het vlas betrof, als van de *handgrepen tot wijziging van de bewerking der machien*.

Van enig aannemelijk resultaat was echter geen sprake, laat staan van wat de brochure wel had beloofd.

Proeven met geroot vlas gaven min of meer bevrediging, maar vermits de waarde van de machine juist bestond in het vermijden van deze roting kon men dit bezwaarlijk in aanmerking nemen.

Al vlug had Van den Bosch bemerkt dat de constructie van de machine afweek van de oorspronkelijke afbeeldingen en be-

schrijvingen, hij dacht bijgevolg dat dit de bewuste verbeteringen betrof. Hij kloeg hierover bij zijn contactmannen te Parijs met het verzoek de uitvinder om uitleg te vragen.

Hij kreeg daarop een *véritable fransch antwoord* volgens hetwelk het geenszins aan de machine was gelegen, maar aan hem. Christian zou hem nog een woord van opheldering sturen m'aar dit heeft hij echter nooit ontvangen.

Van den Bosch betoogde in zijn *Bericht aan de Commissie van Landbouw in de provincie Zeeland omtrent eene machine van de heer Christian voor de Wilhelminapolder ontboden in 1819* dat een soortgelijke machine ten koste van de regering voor de *Gentse Maatschappij voor Landbouw en Kruidkunde* evenmin aan de bedoelingen beantwoordde. En de machine in het *Kabinet van Landbouwkundige Gereedschappen* te Amsterdam stond onder veele andere als een *Kunststuk...* (27).

Ondertussen had ook Lieven Bauwens niet stilgezeten. In het Rijksarchief te Den Haag is o.a. een brief van zijn hand bewaard, waarin hij ook een graantje (vlas) wou meepikken onder de stimulerende regering van Willem I.

Le gouvernement a cru devoir encourager de nouveau procédé de rouier le lin de feu Mr. d'Hondt d'Arcy, a cet effet on a désigné pour la saison de 1818 plusieurs communes pour y former des routoirs et y faire l'expérience afin de stimuler les cultivateurs à imiter cette methode, qui a tous Egards est une decouverte précieuse, en ce qui par ce moyen la matière acquiert une valeur de plus du double sur l'ancienne manière et que tout le lin quelconque prend par ce rouissage cette supériorité de qualité si recherchée pour les fils a Dentelles et les toiles fins.

Depuis trois ans j'ai eu l'avantage de m'en occuper avec Mr. d'Hondt d'Arcy a qui j'avais fourni de mon crû, le lin nécessaire pour faire sa première Expérience. Comme regisseur de la maison de force de Gand j'ai fait rouir a ma campagne quatre parties de lin pour le compte de la maison, mais au commencement de l'opération Mr. d'Hondt est venu a déceder par suite des fatigues et de son zèle imprudent, j'ai donc dû continuer le Rouissage de ces quatre parties de lin dans mes Eaux a Tronchiennes, la reussite en a été parfaite, j'ai l'honneur de remettre ci-joint a votre Excellence un Echantillon de ce lin peigné, ainsi qu'un autre filé à la main dans la Maison de Déten-tion de Vilvoorde, que Mrs. Palmart & Opdenberg ont fait filer pour s'assurer de la qualité.

Votre excellence remarquera la qualité soyeuse de ce lin, sa finesse et sa souplesse, cependant ce n'est que le lin ordinaire du Pays, que a acquis toutes ces qualités par le rouissage nouveau.

Mr. Rooman De Block qui a été nommé par le gouverneur pour continuer les opérations qui Mr. d'Hondt avait commencées a pu puiser dans l'expérience qui était faite chez moi, les renseignements necessaires a cet effet, il m'a laissé des témoignages flatteurs, sur la superiorité de la qualité du lin roui chez moi, en preference sur tous les autres routoirs.

Comme j'ai suivi par moi même cette opération, quand mes services pourront être agréables, je prie votre excellence de disposer de moi (28).

In 1820 zien we Lieven terug als mede-exposant bij de Handels- en Nijverheidstentoonstelling gehouden te Gent, ter bevordering van de landelijke economie (29).

Hierbij presenteerde hij enkele pakken gekamd vlas naast 6 pakjes en 4 klosjes garen *met machines gewrocht*.

Op dezelfde tentoonstelling in 1820 dongen ook het *Tuchthuis* en het *Werkhuis van Weldadigheid* van Gent mee, naast een zekere Jacobus Vervaet, eveneens uit Gent, die onder nummer 133 een pak linnen garens, op machines gesponnen aanbod.

Opvallend is dat diverse auteurs beweren dat Bauwens (François of Lieven) in dit Tuchthuis mechanische vlasspinnmolens introduceerde en men daar nochtans geen neerslag van vindt in de tentoonstellingscatalogus.

Tenware dat Lieven Bauwens dit spinsel onder eigen naam had ingezonden. Dit zou verwonderlijk zijn gezien hij reeds in 1810 zijn biezen had moeten pakken wegens bepaalde wan-toestanden die hij daar had gecreeerd (30).

Het is dan ook waarschijnlijk dat het mechanisch garen, indien het al in het Tuchthuis was geproduceerd, alleenlijk voor eigen gebruik werd aangewend. De vele ingezonden stukken met vlassen ketting zouden hiervan een bewijs kunnen zijn.

Hoewel men zou verwachten dat het Tuchthuis en het werkhuis proefbanken der industrialisatie waren uit hoofde van het uiterst goedkope arbeidspotentieel, blijkt dit alles behalve waar. De enkele in de tijd verspreide experimenten daar gelaten zijn ze goede voorbeelden van vertikaal opgebouwde manufactures.

Het enig *mekaniek* in het Werkhuis van Weldadigheid effectief in gebruik, was de vlasbraak van Lee. Deze "machine" vindt men ook terug in de inventaris van juni 1818.

Het Huis der Weldadigheid

Dankzij het *Rapport Général de la Maison de Travail de Charité*, in 1818 aan de koning gericht, weten we precies hoe het werkhuis was gestructureerd, met regels van inwendige orde, organisatie van de ateliers, zelfs de volledige inboedel.

Op 13 november 1816 was de *Association de Charité* opgericht met het doel de noden van het proletariaat enigszins te lenigen. De nodige fondsen daartoe werden deels bijeen gebeld, deels vrijgemaakt op de begroting van de stad zélf.

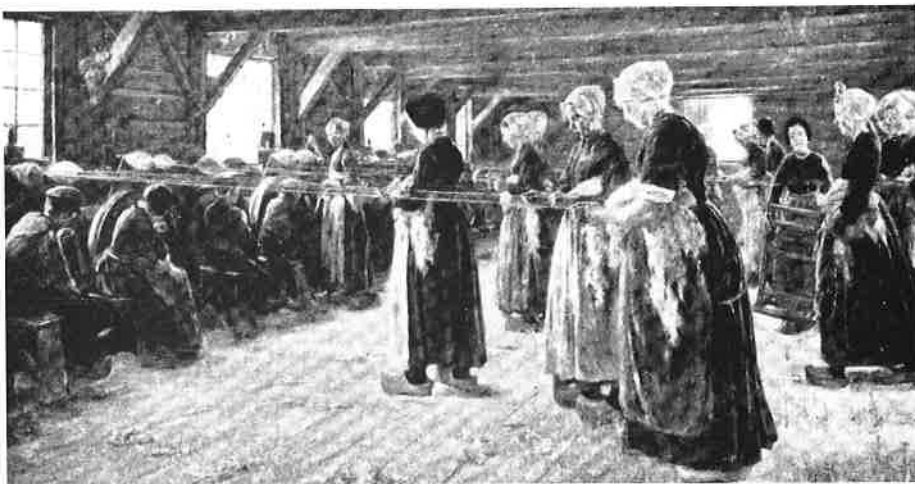
In september 1817 werd een Commissie opgericht om te onderzoeken hoe men deze liefdadigheid kon omzetten tot een blijvende hulp, waarbij de hulpbehoevende de overheid met zijn arbeid terugbetaalde. Op 28 oktober 1817 voorzag het plan De Smedt in de oprichting van een atelier, waar elke werkloze een taak kreeg toebedeeld, en betaald zou worden al naargelang de aard van het werk en zijn reële behoeften. Daarnaast zouden huizen van barmhartigheid worden opgericht waar behoeftige en invalide ouderlingen van beide seksen zouden worden opgenomen, gevoed en verzorgd. Het geheel zou gefinancierd worden door vrijwillige inschrijvingen, maandelijkse omhalingen gevoerd door de bestuursleden en andere notabelen, en collectebussen opgesteld in kerken en openbare gebouwen.

Het College van Burgemeester en Schepenen keurde daarop een toelage van 45.000 frank goed in de vorm van een lening, om een eerste vestiging op te richten.

Men wou het atelier alleen overdag openstellen. Een degelijk atelier was volgens de raad te verkiezen boven een *dépôt de mendicité, où des nécessiteux de tout genre sont constamment enfermés ensemble, privés de la liberté et ainsi rendus étrangers à tous devoirs de la société (...) lorsqu'ils pouvaient se procurer du travail en ville ou à la campagne, entretient et fait même naître dans leur âme l'amour du travail, tandis que la contrainte, infligée à ceux qui habitent un dépôt de mendicité, détruit ce sentiment éminemment social, et les endurecit dans la paresse* (31).

Toen de inkomsten aldus verzekerd waren huurde het bestuur een groot terrein met ruime, goed verluchte lokalen in het vroegere Rasphuis, die 1500 à 2000 individuen konden herbergen. Op 1 december 1817 werd het werkhuis opengesteld en kende dadelijk een overrompend succes.

Max Liebermann : *Spinsters te Warnen, Holland* (links)

Het was de bedoeling in dit atelier niet alleen werkloze ambachtsslui in hun vak tewerk te stellen, maar ook bedelaars en vagebonden op te nemen en een beroep aan te leren, aangepast aan leeftijd en capaciteit. Daarom werden buiten de linnennijverheid, ook andere ambachten uitgeoefend, zoals dat van schoenmaker, kleermaker, houtbewerker, borduurster enz. Besloten werd de beide seksen angstvallig te scheiden. Man en vrouw, moeder en kind, allen moesten eraan geloven :

La commission (...) ne c'est pas seulement contentée de

Het Spin-Huys.

Manufactures waren eerder uitzondering dan regel in de vlassnijverheid. Toch zijn enkele voorbeelden ervan bekend, zoals het Gentse **Werkhuis der Weldadigheid**, wellicht identiek aan bijgaande illustraties opgevat. (Foto's MIAT)

■ Haspelen.

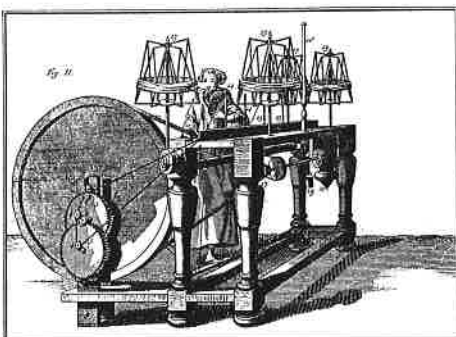
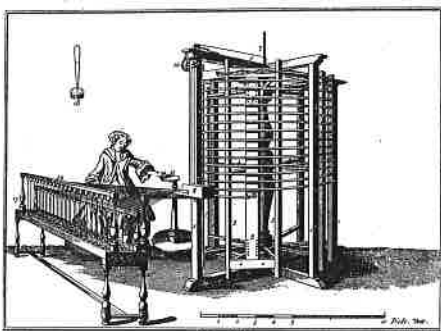
Om het spinsel te kunnen bleken en/of verven, wordt het eerst op strengen gewikkeld met een haspel. Dit instrument was in elk huishouden terug te vinden, in ontelbare variaties...

(Foto verzameling MIAT)

We mogen veronderstellen dat dergelijke constructies in het **Maison de Charité** werden gebruikt.

(Foto's verzameling MIAT)

séparer les ateliers des hommes de ceux des femmes, mais leur a même fixé une époque distincte de sortie, le midi et le soir, afin d'éviter toute occasion de se trouver réunis dans la maison (32).

De vlasafdeling, specifiek voor onderhavige studie interessant, was onderverdeeld in diverse ateliers, terug met een strikte scheiding tussen mannen en vrouwen.

In de voorbereidende afdeling werkten uitsluitend vrouwen, veertien in totaal, onder rechtstreekse supervisie van de directeur der instelling. Ze waren verantwoordelijk voor het sorteren van vlas, klodden en afval. Vanaf 1818 zou men het vlas op stam kopen, het laten roten volgens de methode d'Hondt d'Arcy en brakelen met de vlasbraak van Lee.

In het spinatelier voor vrouwen onderscheidde men naast haspelaarsters en garenwindsters 4 klassen. Klasse A spon vlasgaren, klasse B fijne klodden of *natures*, klasse C *duivelklodden* en klasse D de zgn. *déchets*.

In klasse C vond men vooral meisjes tussen 5 en 12 jaar (!), die zo het spinnen leerden en pas na het afleggen van een proef tot de hogere klassen werd toegelaten.

De jongens tussen 5 à 12 jaar werden in dezelfde klassen onderverdeeld, met dit verschil dat zij voornamelijk grof garen uit restafval versponnen. Zo maakte men hen met de materie vertrouwd, want het uiteindelijke doel was er wevers van te maken.

Alles wat betrekking had op het spinnen, en in het bijzonder de verdeling der grondstoffen, was toevertrouwd aan een meester(es), die ook moest instaan voor de afrekening van elke spinner(ster).

Ieder atelier stond bovendien onder toezicht van een *inspecteur* om er de orde te handhaven.

Hét garen op strengen gewikkeld, moest vervolgens worden ontward, versoepeld en geschikt gemaakt voor de weverij. Deze bewerking bestond hoofdzakelijk uit het doortrekken van het garen door een loogbad, het zgn. *uitlogen* waarna het op het gras werd opengespreid om het te laten bleken.

Het uitlogen gebeurde d.m.v. twee ketels, met verschillende kuipen en toebehoren, die de commissie had aangekocht, en droogrekken, kloppers enz., in het huis zelf vervaardigd.

Na het bleken werd het garen gecontroleerd en *gerangschikt* volgens fijnheid en kwaliteit, geschikt voor ketting- of inslagdraad.

Het overspoelen van strengen op bobijnen, bestemd voor de schering, was het werk van de ouderlingen en zieke mensen, omdat dit doorging als weinig vermoeiend.

Het prepareren van de klosjes van de schietspoelen werd eveneens overgelaten aan gebrekkigen en grijsaards als ze tenminste (...) *ont conservé l'usage de la vue et des deux mains ... (33)*

Ze waren zo over de weefateliers verspreid, dat twee wevers over één spoeler konden beschikken.

Bij het scheren van de ketting; door twee mannen uitgevoerd, gebruikte men twee verschillende scheermachines al naargelang kwaliteit en aard van het te weven stuk.

Eén der machines, geconstrueerd volgens een (toen) nieuw procédé, verbeterde de bewerking, en maakte het de scheerder onmogelijk (...) *d'employer des moyens frauduleux, que quelques tisserands campagnards mettent en usage, malgré la vigilance continuelle sur nos marchés pour les atteindre et les punir (34).*

De optie was, zoals het een vertikale trust betaamt, alleen in het werkhuis gesponnen garen te verweven. Men moest dus na de openstelling van de ateliers geruime tijd wachten vooraleer een voldoende *assortiment* aanwezig was.

In het begin vervaardigde men er uitsluitend zgn. *drol*, ruw geweven verpakkingsmateriaal, gemaakt uit duivelsklodden, volgens de ateliercommissie *de plus grande utilité, surtout pour la classe ouvrière* (34). Men maakte er o.a. dekens van door twee stofbreedtes samen te nemen. De minst grove werden voor huishoudelijk gebruik geschikt geacht.

Achteraf produceerde men er ook de zgn. *waerschoot*, een gestreept weefsel, blauw op blauw of blauw op wit, met linnen ketting en wollen inslag, waarschijnlijk in kettingbinding. Het was een sterke en goedkope stof, vooral als kledij gebruikt bij de werkende klasse. Ook kledij die door de Commissie van Weldadigheid werd verdeeld was gedeeltelijk uit die stof vervaardigd.

Toezicht in de weefateliers gebeurde door de *atelierchef* die het werk verdeelde en leidde, op de goede uitvoering ervan toezag en het beroep aan beginnelingen aanleerde. De magazijnier hield de boekhouding bij van alle garens aan de wevers uitgedeeld. Deze laatsten bleven ervoor verantwoordelijk tot het door hen opgezette stuk was afgewerkt.

Buiten het linnen uitgedeeld onder de behoeftigen, had men al vlug een "overproduktie" die op de Gentse markt werd verkocht ten voordele van het atelier.

Het kantklossen was voor Vlaanderen, en zeker voor Gent, een voordelige tak van de handenarbeid. Niet alleen omdat het overgrootste deel van de produktie werd geëxporteerd, maar ook "omdat ze meisjes en vrouwen uit de lagere klassen een middel tot inkomen verschafte".

Omdat de kantindustrie nauw verbonden was met de linnenijverheid, volgde ze elke negatieve fluxuatie van de lijnwaadmarkt. Velen waren in die periode gedwongen tot hun kantkussen toe te verkopen, waardoor zelfs hun enige bron van inkomsten was opgedroogd.

Geen wonder dat het kantwerkstersatelier bij de openstelling van het Werkhuis als eerste operationeel was.

In het begin werkte men uitsluitend voor *saamcoopers*, handlaren die garen en patronen verschaften en alleen de handenarbeid vergoedden. Daar werd al gauw van afgeweken, en de kantklosters produceerden van toen af nog uitsluitend voor het atelier zelf, die voor het basismateriaal zorgde, en het werk (meestal van mindere kwaliteit) *en gros* aan de *negocianten* doorverkocht. Elke kantwerkster moest het beroep aan twee leerlingen terzelfdertijd aanleren zonder "haar ogen van het kussen af te wenden".

In barre tijden liep de populatie van het Werkhuis van Weldadigheid al vlug op tot 1200 en meer.

Het dagloon was vastgesteld volgens verdiensten en behoeften van de aangeworven persoon. Voor degenen die per stuk of per taak werden betaald bleek dit, zeker in de winterperiode, onvoldoende om in de dagelijkse behoeften te voorzien. Hen werd dan, bij wijze van steun, een supplement toegekend, waarvan het bedrag op de dagelijkse loonfiche in een aparte kolom stond vermeld.

Iedere werknemer werd alvast minder betaald dan gebruikelijk voor dergelijk werk, doch de burgerij vond dit voldoende om van te leven...

RAPPORT GÉNÉRAL A SA MAJESTÉ LE ROI,

sur
LA CRÉATION, LES PROGRÈS ET L'ÉTAT ACTUEL
DE LA MAISON DE TRAVAIL DE CHARITÉ,
ÉTABLIE A GAND,
Pour la répression de la Mendicité,
PAR LE CONSEIL DE RÉGENCE DE LA VILLE ET LA COMMISSION
ADMINISTRATIVE DE CET ÉTABLISSEMENT.

A GAND,
Chez C. J. FERNAND, Imprimeur de la Régence,
Place du Lion d'or.
1818.

(Verzameling MIAT)

(Verzameling MIAT)

Iedereen die om hulp kwam aankloppen moest vooraleer te worden aangenomen een waslijst vragen beantwoorden, dit om de "reële graad der behoeftigheid" vast te stellen. Bovendien moest men bewijzen te Gent woonachtig te zijn d.m.v. een *certificaat* afgeleverd door de politiecommissaris.

Alles werd genoteerd in een register *ad hoc*, met naam, familienaam, ouderdom, adres, aantal kinderen en diverse andere details van elke aangenomen persoon.

Hoewel, zoals we reeds zagen, het loon beduidend lager lag dan normaal van het afgeleverde werk, was de werkdag wel degelijk even lang als elders.

Begin en einde ervan werd aangekondigd door het luiden van de klok. Tweemaal per dag vulde de atelierchef de aanwezigheidslijsten in, die het loonbedrag elke zaterdagmiddag uitbetaald, meebepaalden.

Doorlopend moesten de ateliers worden geveegd en besproeid, en tweemaal daags geventileerd.

Gedurende de wintermaanden zorgde de kachel enigszins voor gematigde temperaturen. Om in de zomermaanden daarentegen de dorst te lessen, stond in elk atelier een ton voorzien van een kraan, gevuld met drinkwater versneden met bierazijn, minstens éénmaal per dag vernieuwd. Enkele witmetaalen bekers en een houten kom met afwaswater moesten voor enige hygiëne zorgen.

Vermits de koepokken ondanks ver doorgevoerde vaccinatiepogingen de arbeiders bleven teisteren werden alle kinderen van de *habitués* gratis gevaccineerd door professor Kesteloot van de Gentse Universiteit. Ook werd iedereen eenmaal per week gecontroleerd op besmettelijke ziekten.

Getrokken en gebonden vlas bij het *hagen* (boven). Een eerder primitieve repelmachine (rechts) (Foto's verzameling MIAT)

Om de arbeiders te "verheffen" uit hun staat van *vice et paresse* gaf een geestelijke 1 uur les, op woensdag voor volwassenen, op vrijdag aan de kinderen. Hij moest hun laten inzien dat ze hun lot konden verbeteren *s'il joignent une bonne conduite a une application constante au travail...* (36)

Al bij al werd toen de voorkeur gegeven het spinnen thuis te laten gebeuren :

Comme il était impossible aux mères de famille (...) de prendre part aux travaux de la maison et d'utiliser les moments de loisirs que leurs occupations leur laissent (sic !) il est proposé de leur confier de l'ouvrage chez elles (37).

(Waarbij ze dan wel eerst een notabele bereid moesten vinden zich borg te stellen voor het te verwerken vlas...)

Ook in 1835 gold nog *que celles ci* (de thuiswerksters) *ayant leur petit ménage, peuvent travailler a toute heure du jour, même se faire assister par leurs enfants (...)* (38).

En dit amper 3 jaar vóór de oprichting van de grote Gentse vlaspinnerijen en 9 jaar na deze van Leeds !

Hoewel in het Werkhuis der Weldadigheid alle ateliers winst opbrachten, werkten de vlasafdelingen met verlies.

Het reglement van het Werkhuis uit die periode laat ons vermoeden dat de oubollige en paternalistische houding van de beheerraad sinds het ontstaan nog in niks is veranderd, in tegenstelling met het dynamische mechaniseringsbeleid dat de Gentse vlasfabrieken zou kenmerken.

Brakelen.

Geribde ijzeren walsen onder druk, waartussen het groen gedroogde vlas doorloopt waarbij het wordt gebroken voor het zwingelen.

(Naar een postkaart, verzameling MIAT)

Sociale toestanden

De lijnbaan van de hennep-touwslager. Ook in deze sector was kinderarbeid heel gewoon. Niet zelden zaten kinderen van 4-5 jaar, vanaf het ochtendkrieken aan het touwslagerswiel...
(Foto's verzameling MIAT)

LIED DER VLASBEWERKERS JOECADIE*

Jongens, meisjes, blij van geest !
Joecadie, Joecada !
Nu gezongen om ter meest,
Joecadie, Joecada !
't Vlas is rijp en frisch en sterk
Zetten wij ons aan het werk

Refrein :
Joecadieadieada, joecadie, joecada !
Joecadieadieada ! Joecadieada ! A !
Joecadieadieada, Joecadie, Joecada,
Joecadieadieada, Joecadieada !

'k Heb mijn knapper vast ter hand,
'k Breek mijn vlas, wat is 't plezant !
Lemen vallen, slag na slag,
Lemen rijzen heel den dag.

Geef mijn zwingbord rap alhier,
'k Sleur mijn vlas er door met zwier,
'k Zwingel gansch den dag op maat,
't Werk geen stonde stille staat.

Hier komt d'hekel nu te pas
Die haalt al het vuil uit 't vlas
Als men 't trekt door zoo nen kam
Maakt men vlug er draden van.

En nu is het mijnen toer,
'k Spinne zonder veel rumoer,
Snorrend draait mijn wielkje voort,
't Spint den draad zooals 't behoort.

Bij de ellende van de kwijnende vlasnijverheid veroorzaakt o.a. door de buitenlandse mechanische concurrentie, kwam vanaf 1840 de levensmiddelen crisis. Vele linnenwevers werden gewoonweg buiten hun toch al kramikkerige krotten gezet. Mislukte graanoogsten en de aardappelenplaag troffen 1/7 van de Belgische bevolking. De tyfusedemie van 1846 vond in de ondervoede Vlaamse bevolking een aangewezen prooi, in het bijzonder in het vlasindustriegebied. Na tyfus : de cholera. Tussen 1848 en 1849 vielen alleen al in Oost-Vlaanderen 4.438 slachtoffers.

Bedelaars doolden door de provincies, het aantal gerechtelijke veroordelingen verdubbelde. De situatie was een gedroomde voedingsbodem voor opruiende taal. Zo riep een zekere Verlinde-Muller te Gent de bevolking op de mechanische vlasspinnerijen te bestormen. Op 17 en 18 mei 1847 raakten de hongerlijdenden slaags met de politie, plunderden de bakkerijen en hielden betogingen. Men "leefde" van ingewanden en afval, aardappelschillen, katten, honden en ratten.

Deze ongeluksjaren hebben de gezondheidstoestand in Vlaanderen sterk doen achteruitgaan. Bovendien viel deze hongersnood samen met de algemene economische crisis, ontstaan in Engeland door koortsachtige spoorwegs speculaties en weldra naar Frankrijk overgeslagen. De Vlaamse vlasindustrie onderzond nu meer dan ooit de nadelen van haar op Frankrijk gerichte export.

Het einde van de traditionele vlasnijverheid was gekomen...

Na 1848 was de vooruitgang in de mechanische vlasspinnerij het meest voelbaar te Gent. Het aantal werklieden in deze branche tewerkgesteld, groeide in 5 jaar tijd met het dubbele aan tot 5.000. In 1860 telde Gent reeds 20 mechanische vlasspinnerijen...

Rond het midden der 19de eeuw was, ook in de vlasnijverheid, kinderarbeid doodgewoon. De "loopbaan" begon op 9-jarige leeftijd soms nog vroeger. Ook in de ongezondste afdelingen zoals de voorbereiding of de spinnerij.

Bij het afboten was de atmosfeer verzadigd van kleine stofdeeltjes. Ambachtelijk of machinaal, het bleef een voor de gezondheid uiterst schadelijke operatie. De arbeider was omringd door een pluizige wol die hem bedekte en zich vastzette in haren, wimpers, baard... wat hem een vreemd voorkomen gaf. Dit stof zette zich echter ook vast in neus, mond, keel en de dieper gelegen ademhalingsorganen, wat aanleiding gaf tot ernstige ziekten.

Bovendien werden de ateliers zorgvuldig dichtgehouden.

Het ongezond aspekt van dit werk was wel degelijk bekend bij dokters en meestergasten. In sommige fabrieken was dan ook een beurtrol ingesteld.

In de machinale boterijen waren meestal kinderen en jonge meisjes met dit werk belast.

Maar ook de ambachtelijke vlasbewerking kende zijn problemen. En wat voor problemen !

De bewoners van vlasgebieden stonden blootgesteld aan regelmatig opflakkerende tyfuskoorts, toegeschreven aan het roten.

ZWINGELAARSLIED *

*Is da niet geestig
zwingelare zijn ?
Werken lijk een beeste
en drinken lijk een zwijn ?*

Zwingelen gebeurde in kleine stallen, laag van zoldering en slecht geventileerd. De stofdeeltjes door het zwingelen opgerakeld, werden door inademing in de bronchen gebracht, zetten zich daar vast op de slijmvliezen en lokten daardoor een voortdurende irritatie uit, die tot echte inwendige ontstekingen onttaardde.

Longtering, een alom gevreesde "beroepsziekte", kwam dan ook regelmatig voor. Daarbij kwam de miserie van alle dag die bijdroeg tot de algemene achteruitgang van de gezondheid der Vlaamse bevolking.

Naast de vele besmettelijke ziekten waren het vooral de passieve affecties, zoals apathie, zenuwziekte, krachteloosheid ontstaan door miserie en ellende, moedeloosheid en het verwaarlozen van hygiëne, die bij een eventuele epidemie van elk der ongelukkigen een potentieel slachtoffer maakte.

De hutten waarin men samenhokte waren dikwijls zo slecht gebouwd dat ze eerder op hondehokken dan op woningen leken. De armsten onder hen leefden in stallen van hout en leem opgetrokken, met een rieten dak dat hen nauwelijks tegen regen en wind beschermde. De grond was meestal bedekt met stinkende modder die een verstikkende geur verspreidde en deze hokken nog ongezonder maakte, vooral omdat ook pluimvee en andere dieren hier onderdak vonden...

Aan de voet gezwingeld vlas (onder).

(Foto verzameling MIAT)

In de zwingelkoten.

Op de stermolen, met notehouten "messen" bezet wordt het vlas gezwingeld in diverse etappes. Het was een vuil en vermoeiend werk... Eerste kwart 20ste eeuw. (Foto's verzameling MIAT)

Deze omstandigheden kwamen echter niet alleen op het platteland voor. Ook in de steden bestonden beluiken waar soms tot 100 mensen opeen gepakt in krotten verbleven die in niets te onderscheiden waren van die op het platteland.

*In zalen schier van lucht beroofd,
Verpest door doodelijke dampen,
Die vaak u doen met ziektes kampen
Eer d'arbeid u heeft afgesloofd,
Daar wroet en zweet gij, arme slaven
Voor 't hongerloon u mat en moê...
Door 't onophoudend vliegen, jagen, draven,
Steeds voortgezweept door 's meesters boeteroe !**

In de *Enquête sur les Conditions de Classes Ouvrières*, vindt men een typevoorbeeld van een mechanische vlasspinnerij beschreven. Op dit manier kunnen we ons een beeld vormen van een middelgroot bedrijf rond het midden van vorige eeuw.

Het bedrijf, aangedreven door 2 stoommachines van 40 pk elk, stelde 190 arbeiders van beide seksen tewerk, waaronder 80 kinderen tussen 6 en 8 jaar !

Kleine meisjes en vrouwen waren, zoals gebruikelijk in de mechanische vlasspinnerij, in de meerderheid. De scholing was dan ook vrijwel nihil.

Er werd het ganse jaar door gewerkt, 12 uur per dag, en op zondag moesten de machines gereinigd worden.

De spinsters verdienden 90 centimes, de kinderen 40 à 45 centimes per dag. Op dat ogenblik bedroeg het wekelijks minimum gezinsbudget ca. 14,28 frank.

Weliswaar bestond een reservefonds voor zieken, maar dit werd gespekt met de boetes geïnd op de rug van de arbeiders ! Toch betekende dit al een hele verbetering, meestal bestonden dergelijke voorzieningen immers niet.

En ziek werd men er ...

Zo niet van het langdurige staan waardoor van kindsaf aan misgroeiingen ontstonden, dan wel van het voortdurend rondwarrelend stof dat zelfs de (toen) modernste machines niet volledig konden uitschakelen. Dit leidde tot spijsverteringsstoornissen, braakneigingen en andere aandoeningen van de maagfuncties, evenals chronische irritaties van bronchen en longen tot de gevreesde tering toe.

Ook in de *natte continues* was het een hel.

Omdat het spinnen een vochtige hete atmosfeer vereiste (de draad moest door een warm bad getrokken worden) stonden de spinsters in dichte waterdampen met niet zelden temperaturen van om en nabij de 40 graden. De stoom zette zich af op haren, kledij en huid van handen en voeten waar het de zgn. "waterkanker" veroorzaakte.

Wij hebben arme meisjes die in de vochtige vlasspinnerijen werken, de straten van de stad zien doortrekken tijdens het strengste winterweer. Hun lompen nog nat van de continuous, bevroren aan hun ijsskoude ledematen (39).

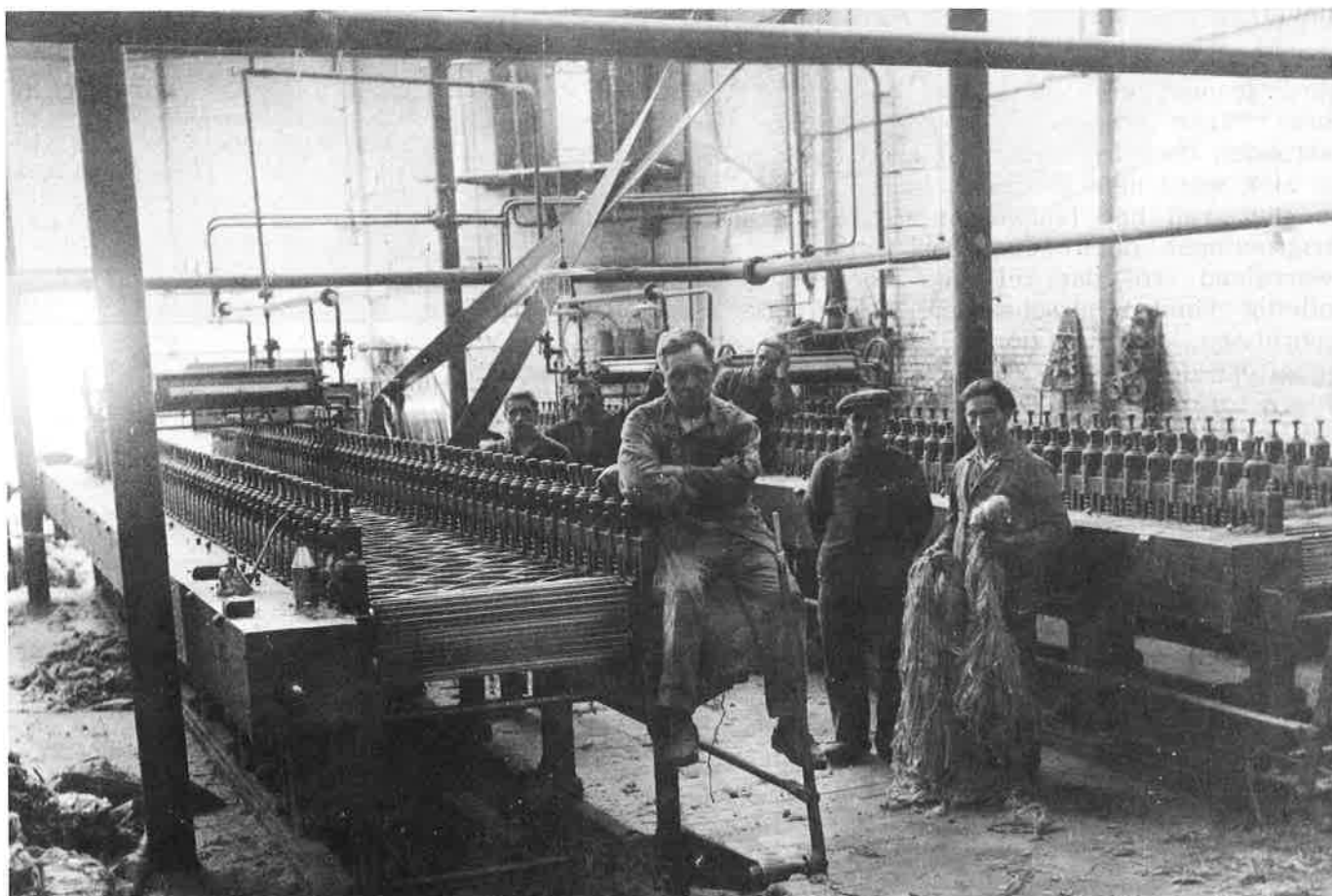
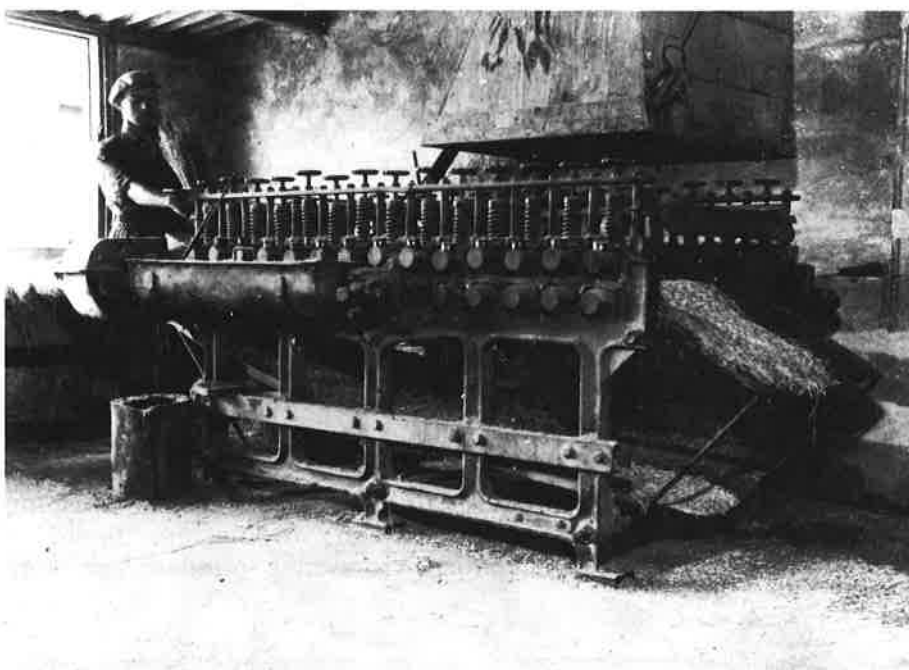
In de linnenweverij ging het er zeker niet beter aan toe, zowel in de wevershutten, *manufactures*, als in de mechanische weverij.

Wekelijkse minimum uitgaven voor :	
brood (afwisselend rogge en tarwe)	4,62 F
aardappelen	2,24
boter	2,38
koffie	0,35
cichorei	0,21
melk	0,21
zout	0,14
peper	0,03
azijn	0,14
karnemelk	0,16
rijst	0,24
bloem	0,08
ajuinen	0,08
onderhoud der kleren	0,80
brandstof en licht	1,00
zeep	0,22
stijfsel	0,11
huur	1,27

	14,28 F

Braakmachine.

Tussen ijzeren geribde walsen of cylinders worden de lemen in kleine deeltjes gebroken. Daarna gaan de vezels naar de zwingelarij. Ook in de grote Gentse vlasfabrieken waren deze braakmachines in gebruik. (onder) Eerste kwart 20ste eeuw. (Foto's MIAT)

De hutten der wevers waren gewoonlijk zo slecht gebouwd dat noch ruimte, noch luchtcirculatie mogelijk was. Daar waar handweefgetouwen stonden opgesteld, waren de ateliers in ondergrondse of halfondergrondse ruimtes ingericht, donker, wak en weinig of niet verlucht. Men verkoos in deze gezondheidsondermijnende omstandigheden te werken, omdat de kettingdraden er hun soepelheid en elasticiteit bewaarden. In deze branche konden de kinderen alleen voor de voorbereiding van ketting en inslag worden ingezet, de manuele arbeid was er immers te zwaar. In de mechanische weverij daarentegen, stelde men juist wel veel kinderen en vrouwen te werk. Hoewel algemeen werd aanvaard dat de mechanische weverij heel wat minder ongezond was dan de handweverij, gebeurden juist hier "teveel ongelukken om nog gezond te zijn"...

DE LINNEWEVER IS EEN OIRLIJKE KWANT*

*De linnewever is een oirlijke kwant.
Daar voor staat hij in 't dorp bekant.
De linnewever die neemt nooit een bad
Hij maakt onder de pomp zijn kop maar nat.
En hemdevlooien heeft hij geen.
Hij maakt wel hemden maar draagt er nooit een.*

*De linnewever gaat niet gauw op sjouw,
Als ie maar werk heeft op zijn getouw.
De linnewever is een blijde gast,
Van vetbulten heeft hij nooit geen last.
De linnewever draagt geen boord of manchet
Des Zondags draagt hij den koffieslet.
Wor keinder mee gewassen en het wijf de neus mee snoot.
Ge moet niet te nauw kijken, want dan zijde idioot.*

*De linnewever heeft een harde bast.
Kan 't zelf goed op, dooje muizen voor zijn kast.
de linnewever is wel arm, maar hij komt er toch,
Te weinig om te eten, maar voor sterven krèk genog
De linnéwewer krijgt elk jaar een kind,
Die zijn als jonge honden negen volle dagen blind.
De linnewever slacht elk jaar twee zwijnen,
Het eene, dat ie stal, en het ander was niet 't zijne.*

*De linnewever is van den duvel nog niet bang.
En als ie oud wordt dan leeft ie zeker lang.
En as ie heel lang leeft, dan wordt ie zeker oud :
Des zomers is het warm, en des winters is het koud.
Als de linnewever sterft, dan brengen ze 'm naar 't graf
Z'n ziel gaat naar den hemel en de duvel blijft er af.*

In het Brusselse treffen we rond 1846 een goed voorbeeld van zo'n manufacture aan, waar ca. 18 getouwen stonden opgesteld. De directeur ervan bezat er nog eens zo'n 60 andere, op het platteland verspreid. In het atelier werkten 16 wevers en per 3 wevers, 1 kind dat door hen zelf werd betaald.

— Voorleden zaterdag heeft het comité van Gend ter bevoordering en uytbreiding van de vlasch-nyverheyd zich nae Everghem begeven, om 'er eenen nieuwen kam en het lynwaed het welk met dien kam geweven was na te zien. De leden van het gendsch comité zyn ten uystersten te vreden geweest, en hebben hunne voldoening over den uytslag te kennen gegeven. Den uytvinder, of om beter te spreken den verbeteraer van dien kam is den heer Ch. de Vos, dezer stad. Het is den heer Bruggeman, kamslager te Everghem, die dezen kam gemaakt en de gebroeders Leybaert gegeven heeft om te beproeven. Den wever Leybaert heeft, by middel van dezen kam, een stuk lynwaed gemaakt, en dit lynwaed is, onder alle betrekking, zeer voldoende, en is buytengewoon ge'lyk. By het gebruyken van dezen kam, zoo het gebleken is, heeft men een weynig meer garen noodig, doch het profyt het welk men by den verkoop van het lynwaed vindt, vergoed genoegzaem het weynig garen het welk men mer gebruykt. Men kan het gebruyk van dezen nieuwen kam niet genoeg aanpryzen, en het comité van Gend, willende bewyzen hoe zeer het de goedhoedaogheden van dezen verbeterden kam waardeert, heeft voorgenomen eene premie van aenmoediging te geven aen de wevers die dezen kam zouden gebruyken.

Zoo wy vernemen, heeft Bruggeman het op zich genomen derglyke verbeterde kammen te vervaerdigen voor de gene die hem zulks vragen.

Den genaemden Leybaert, die dit stuk lynwaed geweven heeft, is den zelven die het voorleden jier den prys, door de commissie van Gend uytgeleefd, gewonnen heeft en over twee jaren eenen prys van de stad heeft bekomen.

*Uittreksel uit de Gazette van Gend, februari 1840.
(Stadsarchief Gent)*

Deze kinderen tussen 11 en 12 jaar oud, verdienden voor het spoelen van de inslag 1 frank per week.

De wevers zelf werden per stuk betaald, met een gemiddeld inkomen tot 1 frank per dag. De meesten echter kwamen slechts aan 50 centimes ! Op 16 jaar tijd was het loon immers door de opeenvolgende crisissen met de helft verminderd.

Er werd het ganse jaar door gewerkt. 's Zomers vanaf 5 uur tot zonsondergang en 's winters bij zonsopgang tot 8 uur 's avonds, met een werkpauze van 1/2 uur in de voormiddag, 1 uur over de middag en 1/2 uur 's namiddags.

Het atelier was laag en vochtig, de vloer van gestampte aarde. Juist door die lage en vochtige kelders kregen vele arbeiders reumatische aandoeningen en werden zelfs lam. Velen van hen waren op de armenlijsten ingeschreven. De directeur schoot hen regelmatig geld voor waardoor ze met handen en voeten aan hem verknecht bleven. Hun grove voeding bestond uit soep en slecht roggebrood en één keer per jaar kwam "vlees" op tafel, op kermisdag...

Organisatie

Naar het midden van de 19de eeuw toe was de oude linnenijverheid dusdanig verzwakt dat notabelen uit de vlaswingewesten de koppen samen staken en de *Association Nationale pour le progrès de l'Ancienne Industrie Linière* oprichtten. Ze beschikten jaarlijks over aanzienlijke sommen om de linnenindustrie wat op te vijzelen door de vervolmaking van de produktie en de verruiming van de afzetmarkt te stimuleren. Een van hun eerste daden was de regering een rapport toe te zenden waarin bepleit werd geen vlas meer te verwerken in gevangenissen.

Het was hetzelfde slag mensen nochtans die 20 jaar vroeger, ter verdediging van de oprichting van het Werkhuis der Weldadigheid opriepen (...) "*que la fabrication (...) pourra conduire à la restauration de cette branche précieuse de notre industrie nationale, puisqu'en nous occupant sans relâche à porter la confection des toiles à sa plus grande perfection nous créons un stimulant naturel aux tisseurs des campagnes qui les obligera à perfectionner le tissage de celles qu'ils exposent au marché à côté des nôtres, par la préférence qu'on ne peut manquer d'accorder à ces dernières, et les forcera à rejeter jusqu'à l'idée de fraude dans la fabrication*" (40).

Men zou volgens de *Association* moeten overschakelen op tijkwerk, wolmousselinne of kanvas, een soort grof linnen. (...) *Dans les prisons d'aujourd'hui on se livre principalement au tissage de la toile. D'une part on fait concurrence aux ouvriers du pays qui gagnent le moins et de l'autre on pousse un plus grand nombre d'industries vers une profession malheureusement encombrée* (41).

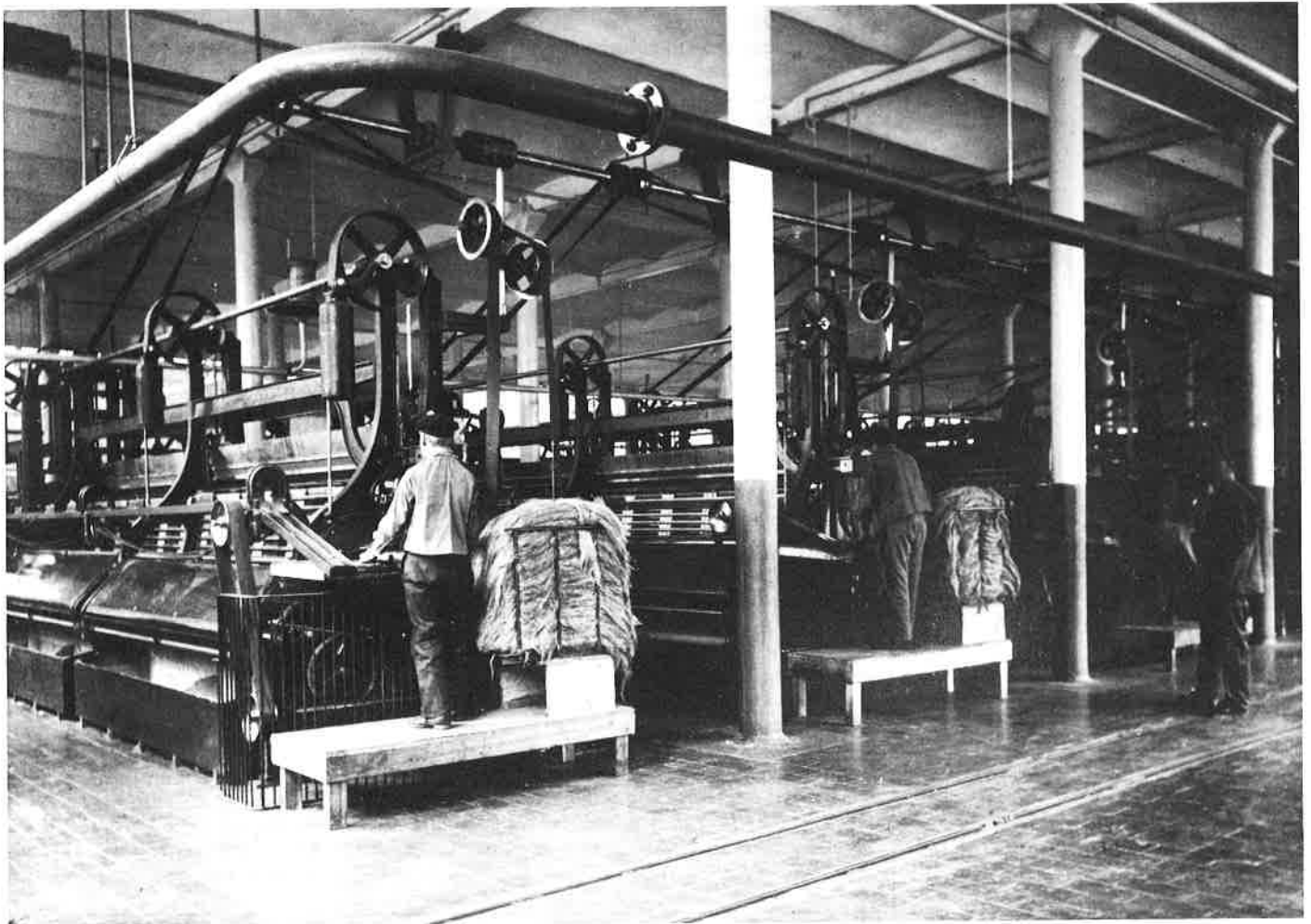
Maar ook de gewone man kwam ertegen in opstand. Zo bv. een zekere Lippens, wever uit Sleidinge die de teloorgang van de linnennijverheid toeschreef aan de 4 à 500 weefgetouwen opgesteld in o.a. de gevangenissen.

En hij kon het weten : hij had 17 jaar in het *Werkhuis der Weldadigheid* "gezet".

Waar hem de schoen wel wong, was dat dit tuchthuis en het werkhuis voor leger en openbare diensten werkten. In de "gouden tijden" werd daar niet zwaar aan getild, in deze crisisjaren echter was voor de "privé" uiteraard elke opdracht van kapitaal belang. Men drong er dan ook op aan voornoemde instellingen te laten overschakelen op de lakenweverij of *calicots* (Indisch katoen).

Raar genoeg werd hier geen rekening gehouden met de failliete wolnijverheid, of de opeenvolgende katoencrisissen... Bovendien, voerde de *Association* aan, was het onjuist te beweren dat het daar vervaardigde linnen zoveel goedkoper uitviel. Vooral omdat meer en meer mechanisch gesponnen draad werd verweven, volgens de "traditionalisten" automatisch zwakker en dus minder goed.

De kammachine, waarbij een serie van 12 tot 20 opeenvolgende kammen, die steeds fijner worden, het vlas van onzuiverheden reinigen en de korte vezels verwijderen. In één der grote Gentse vlasfabrieken, begin 20ste eeuw. (Foto verzameling MIAT)

PHILIPPE HANNET, EEN PIONIER IN HET PRAKTIJKONDERWIJS

Dat het idee wel degelijk in goede aarde is gevallen blijkt uit de levensgeschiedenis van een zekere Hannet, eens meesterknecht van een dergelijk mode-atelier te Aalst.

Ook de textielafdeling van de Gentse Nijverheidsschool, gesticht rond het midden der vorige eeuw kan in die geest worden geïnterpreteerd. Het is ten andere dezelfde Hannet die tekende voor een deel der inrichting.

Philippe Hannet, Luikenaar van geboorte, had zich als wapenfabrikant te Mechelen gevestigd in het begin der 19de eeuw. Eén van zijn drie zonen, Philippe, geboren te Luik in 1789, huwde in 1810 Marie Anne Michielsens, en vestigde zich als ambachtelijk lijnwaadwever te Lier.

Zijn oudste zoon, terug een Philippe, in 1810 geboren te Lier, liet zich in 1832 als vrijwilliger inlijven bij het leger.

Zo kwam hij uiteindelijk in Brussel terecht op het ogenblik dat de eerste machinale fabriek voor gedamasteerd tafellinnen uitgerust met jacquardmechanieken, onder leiding van ene Franchomme, even buiten de Lakense poort werd opgericht.

Philippe leerde er zijn stiel en bracht het weldra tot onder-meesterknecht, in die tijd een "goede" positie.

In 1836 huwde hij te Koekelberg Barbe Van Berendonck.

Een jaar later werd daar zijn eerste zoon geboren, Frans Hannet, die later een belangrijke rol zou spelen in de Gentse Nijverheidsschool.

In 1844 kreeg de fabriek van Franchomme de opdracht de koninklijke uitzet van Leopold I uit te voeren. Philippe werd aangewezen om de tafellakens, versierd met de wapens van het koningshuis, te weven.

Later wierf Deurburges-Reynen hem nog als meesterknecht aan in zijn fabriek van wollen sjaals te Kuregem.

Maar in 1850 verliet hij Koekelberg definitief, de raad volgend van M. Donner, Commissaris van het Arrondissement Aalst, om zich te laten aanwerven als meestergast in het modelatelier, door de regering onder impuls van dezelfde Donner opgericht.

Bij de teloorgang van de oude vlasindustrie had minister Rogier in 1845 voorgesteld subsidies toe te kennen, om de wevers verbeterd materieel voor het spinnen en weven te bezorgen. Dit initiatief kende een groot succes en inspireerde tot de oprichting van modelateliers voor het vormen van jonge wevers.

In 1848 waren die ateliers reeds goed ingeburgerd, dit met de toelating der gemeenten die ook voor 1/3 tussenkwamen in de inrichtingskosten.

Te Aalst had de regering geperfectioneerde getouwen laten oprichten, met trappers, jachten en jacquardkop, voor het vervaardigen van zakdoeken, damast, gedamasteerd tafellinnen en meubileringsstoffen.

Daarnaast werd een volledig Lyonees assortiment aangekocht voor het lezen en ponsen der kaarten, en een Frans dessinlezer om de leerlingen te vormen, een ontwerper van dessins, en een boekhouder aangeworven, allen met behoorlijk loon.

Men zond er de beste wevers der belangstellende gemeenten heen om er meesterknechten van te maken in staat een kern van jonge en goede wevers rond zich te scharen.

Naargelang meer en meer wevers met de moderne systemen vertrouwd geraakten, verminderde het belang van het modelatelier dat vervolgens in handen overging van de gebroeders Noël, die er voor hun rekening lieten weven onder meesterknecht Hannet. Deze bleef evenwel betaald door de regering omdat hij overal te lande nieuwe modelateliers op poten moest zetten zoals o.a. een certificaat van 1853 getuigt van zijn verblijf te Herzele.

In 1859 kreeg hij dan ook de opdracht weefmaterieel te installeren in de Gentse Nijverheidsschool. Hem werd de post van *démonstrateur de tissage* aangeboden, post waarin hij in 1861 werd benoemd. Hij bleef dit beroep uitoefenen tot oktober 1866, toen een ongeneeslijke ziekte hem in huis kluisterde waar hij uiteindelijk, op 20 februari 1867 overleed.

Samenvattend kan men dus stellen dat het modelatelier-idee eerder uit angst en eigenbelang, dan uit bezorgdheid voor het proletariaat geboren, uiteindelijk toch de werkende klasse ten goede is gekomen...

De *Association* poneerde dat de overheid bij bestellingen bij partikulieren, niet noodzakelijk meer betaalde, maar vast en zeker betere kwaliteit aangeboden kreeg.

Men wou de overschakeling naar andere takken van de textiel-industrie nog verder bevorderen door het vormen van de wevers in de nieuwe technieken, ook al omdat *vous sentez tout aussi vivement que nous, les inconvénients qui s'attachent, et pour l'ordre public, et pour la moralité privée, à l'agglomération des ouvriers dans les villes, à l'indispensable nécessité pour leur bonheur de les conserver répandus dans les campagnes (...)* (42).

De schrik voor het aangroeiende stadsproletariaat zat er duidelijk in. Machinaal spinnen en weven kon immers alleen in grote fabrieken gebeuren uit hoofde van het enorme beginkapitaal nodig voor de aanschaf van het machinepark.

Verre van zich te associeren met de landelijke produktie, stelden de grote fabrieken zich volledig onafhankelijk op.

(...) Il en résulte qu'une partie de la population des campagnes, qui vivait, sinon contente de son sort, du moins plus rangée, plus laboreuse, vient grossir des masses souvent corrompues, qui ne savent que dépenser, et dont la position est assujettie à beaucoup plus de vicissitudes que celles des paysans (...) (43).

Nieuwe machines in de manufactures en latere fabrieken hadden belangrijke veranderingen teweeggebracht, niet alleen in de exploitatie en de procédés van de industrie zelf, maar ook in het dagdagelijkse leven van de arbeider.

(...) Aussi les ouvriers qui partageaient autrefois leur temps entre l'agriculture et l'atelier ne s'occupent plus que de celui-ci ils forment dans plusieurs villes des masses agglomérées, ordinairement mécontentes de prolétaires qui tendent singulièrement de se multiplier (...) (44).

Om deze "kwalen" het hoofd te bieden zocht de burgerij naar andere oplossingen.

Het idee een soort van modelatelier op te bouwen, was geboren. Men zou enkele jacquardmekaniken en andere getouwen aankopen en terzelfdertijd twee instructeurs aantrekken, ondergebracht in een atelier, opgericht in één der dichtst bevolkte dorpen van Vlaanderen. Alle geïnteresseerde gemeenten mochten daar onder bepaalde voorwaarden een aantal van hun ingezetenen heensturen, deels op hun kosten, deels op kosten van de overheid, om er hun stiel te leren. Bij voorkeur zou men gezinshoofden aanvaarden "van goed gedrag en zeden, met de wil een eerlijk zelfstandig bestaan uit te bouwen".

Bij hun terugkeer zou de gemeentelijke overheid hen het nodige materieel ter beschikking stellen om een beroep daadwerkelijk te kunnen uitvoeren. De terugbetaling ervan zou geleidelijk en al naargelang de financiële mogelijkheden gebeuren.

De instelling zelf zou door de *Association* worden gevormd, met een aangesteld inspektiekomitee, en onder leiding van een meester-gast. Een arbeidsreglement zou voor de inwendige orde zorgen. Het was een gedroomde kans om nieuwe technieken uit te proberen. Elke lonende vernieuwing kon op die manier dadelijk aan de werkende klasse worden doorgegeven.

Stalen afkomstig uit deze ateliers moesten naar alle gemeenten worden doorgestuurd om als vergelijkingsmateriaal te dienen bij het toekennen van de premies. Deze premies moesten er de wevers toe aanzetten frauduleuze praktijken over boord te gooien en alleen met hoogwaardige produkten op de markt te verschijnen.

Wie gedurende het afgelopen jaar het grootst aantal premies in de wacht had gesleept kon er zeker van zijn in het model-atelier te worden opgenomen.

MÉMORIAL

DE L'ASSOCIATION NATIONALE

POUR LE PROGRÈS

DE L'ANCIENNE INDUSTRIE LINIÈRE.

Ce Recueil paraît tous les mois par cahier de 40 à 50 pages.

Priz de l'abonnement :

Cinq francs par an.

S'adresser pour les avis et renseignements à donner ou à recevoir, au Secrétaire de l'Association, rue Fossé-aux-loups, n° 20, A BRUXELLES.

PUBLIÉ PAR LE COMITÉ DIRECTEUR DE L'ASSOCIATION :

Président : M. DESMAISIÈRES, Ministre des Finances; Membre délégué à la présidence : M. E. DESMET, Représentant; Membres : MM. REY, aîné, négociant, BONNÉ-MAES, Sénateur, STAES-VRANCKEN, Négociant en toile; l'abbé DE HAERNE, ancien Membre du Congrès; H. NUYTENS-ENTRESANGLE, négociant en toile, Secrétaire : M. N. BRIAVOINNE.

JANVIER.

1840.

N° 1.

Enquête sur l'Industrie Linière

De *Association Nationale pour le progrès de l'Ancienne Industrie Linière* heeft echter nog iets anders, voor historici waardevols, op haar aktief geschreven. Ze was nl. de stuwende kracht achter de *Enquête sur l'Industrie Linière*, die een schat van informatie nalaat zowel voor wat betreft de opkomende industrialisatie als van de toen nog altijd overwegende thuisnijverheid. In 1840 telde Vlaanderen immers ruim 98.500 thuisspinsters en 24.500 thuiswevers wat nog altijd een kwart van de totale bevolking uitmaakte.

Het eerste en allergrootste probleem dat opviel in deze rondvraag was de steeds weerkerende klacht i.v.m. de praktisch vrije uitvoer van het ruwe vlas. Eerder al had een zekere Biesbrouck van het Brugse Vrije daarover een uitgebreide memorie geschreven als antwoord op deze van Dendermonde, die juist de vrije uitvoer van vlas en hennep bepleitte (*Memorial de l'Association Nationale pour le progrès de l'Ancienne Industrie Linière*, februari 1840).

Si ceux du pays de Waes et de Tenremonde, opende hij zijn betoog, avaient moins de prévention pour leur intérêt mal entendu et fait plus attention aux véritables intérêts de l'Etat et de la province de Flandres (...) ils demanderaient au contraire, avec empressement des defenses de la sortie de tout lin et de chanvre (45).

Dit verbod ging veel verder dan dat het, zoals ze hadden beweerd, alleenlijk zou zijn geïnspireerd door de geestelijkheid om de arme bevolking aan de kerk te binden door het verschaffen van arbeid.

Een koning was immers slechts koning bij gratie van zijn onderdanen, en dan nog van de armsten onder hen, omdat zij juist het grootste deel van de bevolking uitmaakten. Het is immers niet aan de uitgestrektheid van zijn provinciën, maar aan het aantal onderdanen dat een souverain zijn macht ontleend. Het aantal handen maakt zijn kracht uit, en het is van de diversiteit van 's volks talenten dat het succes van zijn ondernemingen afhangt, stelde Van Biesbrouck (...) *Par leurs travaux pénibles et nécessaires, ils forcent pour ainsi dire, la terre (...) à nous donner les choses nécessaires de la vie, et les riches ne sont que pour la consommation de leurs fruits (46).*

Verder wees hij er op dat de winst in de linnennijverheid, bij een goed afgewerkt produkt, het viervoudige bedraagt van de aankoopprijs van het ruw, ongekamd vlas zodat, wanneer een stuk bijv. 48 centimes per el waard was, de fabricagewaarde dan 15 à 16 keer groter was dan de waarde van de grondstof.

En ook afval van klodden kreeg nog een bestemming. Voor de vervaardiging van armendekens. Daarenboven zou, terug volgens Biesbrouck, het vlas afkomstig uit Brandenburg, Westfalen, Kleef, Juliers, of andere van de Verenigde Provincies, nooit op kunnen tornen tegen dat van beide Vlaanderen.

Il est injureux à la partie d'avancer comme ils font que le lin destiné à la fabrique de toiles fines et à celle du fil à dentelles ne saurait être peigné dans ces pays (...) Qu'ils demandent plutôt de qui les Hollandais et les autres nations l'ont appris (47).

Kost wat kost moest de uitvoer van gekamd of ongekamd vlas tegengehouden worden.

Het probleem was zeker niet nieuw. Al onder het Oostenrijks bewind had men hevig geroepen om "verboden". In betere tijden werd daaraan niet al te veel belang gehecht. Nu echter, met de opeenvolgende heftige crisissen in zowat elke sector van de nijverheid, moest kost wat kost de werkloosheid worden teruggedrongen. Niet in het minst omdat de burgerij als de dood was voor de onlusten die hier en daar de kop opstaken.

Om nu deze *frauduleuze praktijken* tegen te gaan zou de overheid niet alleen boetes moeten opleggen, maar bovendien tot inbeslagname moeten overgaan van zowel het vlas als van de paarden, karren, schepen en andere vervoermiddelen waarmee de daad werd gepleegd. Daar bovenop eiste men dat de doodstraf op uitvoer zou worden gezet *à l'exemple des Anglais pour leurs laines*.

In 1840 ging de onderzoekscommissie, aangesteld door de *Association Nationale pour le progrès de l'Ancienne Industrie Linière*, tot aktie over.

Gent was in april van datzelfde jaar aan de beurt. De onderzochte personen waren lijnwaadhandelaars, wevers en blekers, maar ook de administrateur van de *Société Linière Gantoise* en de directeurs van de *Société de la Lys* kwamen aan het woord.

Het eruit voortvloeiende rapport geeft een duidelijk beeld van de vlasnijverheid gezien vanuit de dagdagelijkse praktijk.

Voor dat Engeland daar een stokje voorstak werd van hieruit geëxporteerd naar de Verenigde Staten, Mexico, Valparaiso, (Chili) en ook grof geld verdiend. Ook met Cuba bestonden handelsbetrekkingen, en dan vooral voor tijk, branche van de lijnwaadnijverheid waar praktisch geen mechanische concurrentie te duchten viel.

Catalonië was al geruime tijd belangrijk afnemer van het Vlaamse vlasdoek geweest voor het optuigen van haar handelsvloot. Eén schip alleen al vervoerde bovendien zo'n drie à vierduizend stuks zeildoek.

De Spanjaarden wilden maar al te graag verder met Vlaanderen handel drijven. Hier werd hen immers uitstel van betaling verleend tot 3 à 4 maanden, terwijl bijv. in Engeland handjecontantje werd betaald. De prijzen lagen daar dan ook 15 à 20 % lager dan bij ons. Sinds de Spaanse koloniën echter hun onafhankelijkheid hadden verkregen was de Vlaamse vlasnijverheid zich gaan toespitsen op Frankrijk als afzetgebied.

Zo nam, van de 12 miljoen frank aan stof door het Franse leger verbruikt, onze gewesten er zo'n 7 à 8 miljoen voor hun rekening. Het Frans Ministerie van Oorlog gaf echter in 1832 bevel dat haar troepen slechts linnen van eigen bodem

mochten verwerven. Dit was o.a. ook zo voor de voeringstof vroeger uit onze streken afkomstig, waarvoor voortaan een zegel en certificaat van oorsprong werd geëist.

Nochtans verwerkte men meer en meer Engels garen in dit zgn. Frans linnen. Garen dat bovendien voor een groot deel uit Vlaams vlas werd gesponnen.

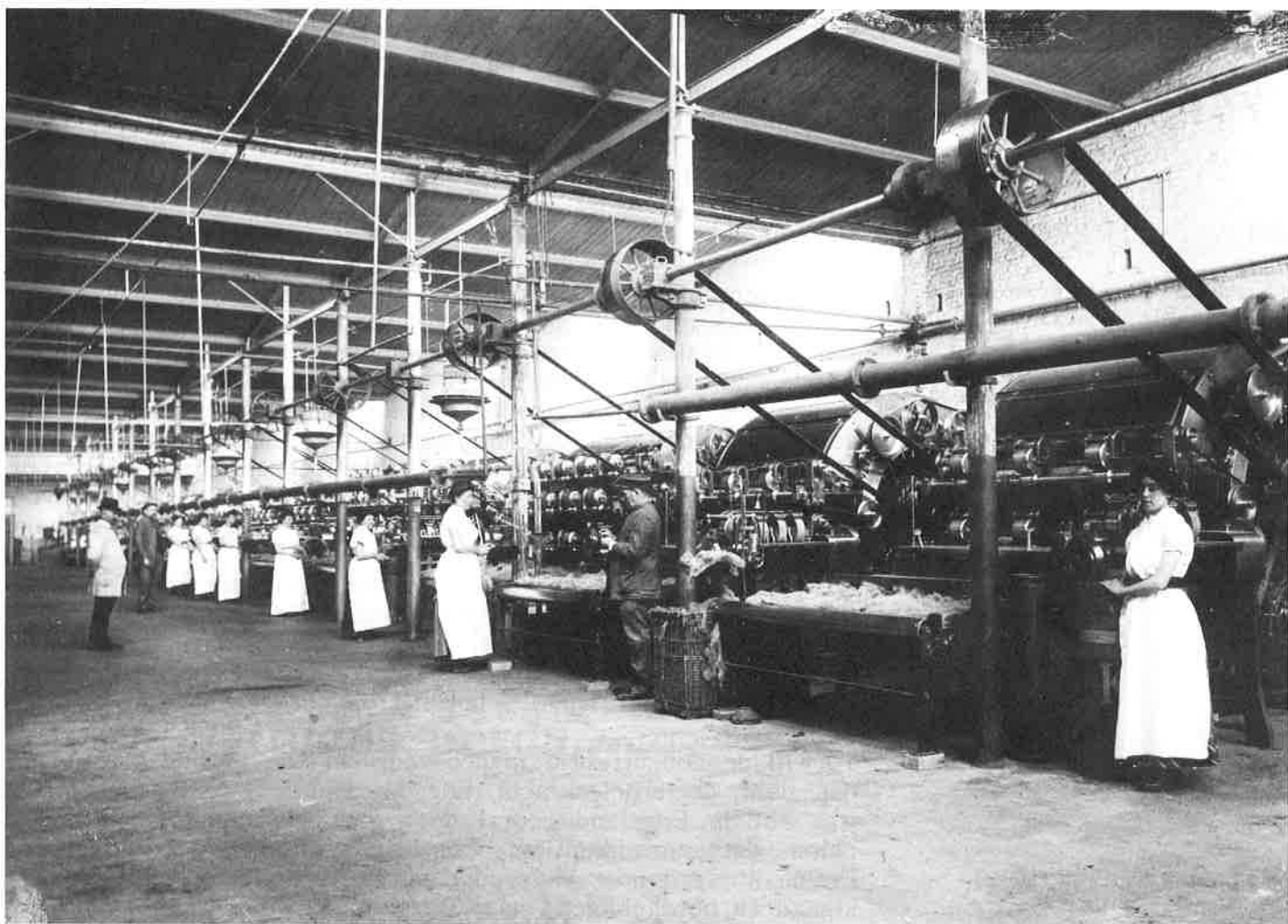
Geen wonder dus dat Engelse opkopers de hoogste prijs boden voor het Vlaamse vlas met als gevolg dat de kleine wever hier zelfs het nodige ruw materiaal niet meer kon bemachtigen.

Daarom vroegen duizenden wevers, spinsters, eigenaars, fabrikanten van kantgaren, handelaren en fabrikanten van linnen en garen uit diverse steden en gemeenten van Oost- en West-Vlaanderen en Henegouwen een verhoging van de taksen op de uitvoer van vlas, en wel om volgende redenen :

- de export naar Engeland van ruw vlas benadeelde onze linnenindustrie omdat de geweven stukken juist verboden werden in dat land waar men goedkoper produceerde bij middel van stoommachines
- linnen was belangrijker voor de economie van onze streken dan het ruwe vlas
- het toenmalige prijsverschil tussen vlas en linnen was zo miniem, dat een wever op een stuk dat hem weken van la-beur vroeg, slechts een minimum inkomen voor één week

Kaarden voor étoupes, met rekbanken. Duidelijk voorbeeld van ver doorgevoerde industrialisatie in de loop der 19de eeuw. Interieur van een der grotere Gentse vlasfabrieken. Begin 20ste eeuw.

(verzameling MIAT)

kon verdienen, velen waren dus inmiddels tot de bedelstaf veroordeeld

- de regering zou een handelsovereenkomst met Frankrijk dienen te bekomen waarbij de invoerkosten zoniet opgeheven, dan toch flink verminderd moesten worden
- de linnenproductie was ondertussen in Vlaanderen reeds gehalveerd.

Maar ook de verkoopprijs van het afgewerkte produkt was gekelderd, en wel in die mate dat bijv. tussen 1825 en 1840 een inflatie van ruim 20 % werd genoteerd. Een stuk linnen, onder het Frans regime 14 sous waard, haalde in 1840 nog amper 7 à 8 sous !

In 1815 verdiende een wever per dag 56 tot 60 cent, in 1840 nog enkel 17 cent ! Vlas was het duurste produkt van de landbouwnijverheid. Om 1 ha vlas te verbouwen had men 90 karren bemesting nodig en 1800 koolzaad-koeken...

Ook het ontbreken van een gelijke maatstaf gaf problemen. Nochtans waren rond 1800 bijv. alle stukken van West-Vlaanderen, met inbegrip van het kanton van Tielt, van dezelfde grootte. Als voorbeeld stond hier de zgn. *florettes blancs*, die overal zowat 70 ellen lang waren.

Bovendien kon bij het meten zelf ook het een en ander misgaan. Bij goed rekbaar stukken kon tot 2 % gefraudeerd worden zodat, als men bijv. voor 100 ellen betaalde, men er slechts 99 of 98 effectief had verkregen...

Het grootste gevaar vormde de buitenlandse concurrentie. Zo was bijv. het Franse, en meer specifiek het Normandisch lijnwaad zeer goedkoop geworden door het mechanisch verweven van dito gesponnen (Engelse) draad. De kwaliteit ervan scheen dermate goed te zijn dat men soms Vlaams linnen liet doorgaan als van Normandische oorsprong...

Nochtans werd er in Vlaanderen vlas geproduceerd dat geen enkel ander land kon produceren : het wit- of grasvlas, geroort in de Leie, dat 25 à 30 percent duurder was dan om het even welk ander vlas. En het was juist dat vlas dat de buitenlanders kwamen opkopen.

Even een markant voorbeeld van industriële spionage : in 1824, 1825 en 1826 waren verschillende eerbare Engelse personen naar alle soorten stoffen komen vragen. De Gentse lijnwaadhandelaars hadden hun daarvan stalen getoond en ook meegegeven. Men vermoedde dat deze stofjes druk werden nabootst, en gaf bijgevolg geen stalen meer mee. Daarop plaatsten Engelse handelaars wel een enkele bestelling voor 10 à 12.000 frank, maar dat bleek bij een eenmalige levering, waardoor terug kon worden verondersteld dat de zaakjes louche waren.

In Groot-Brittannië was de linnenindustrie tot het uiterste doorgedreven, stoffen die hier al lang niet meer werden geproduceerd kenden daar een enorme bloei omdat ze ook over enorme exportmogelijkheden beschikten. Ierland legde zich vooral toe op het fijne, Schotland op het gewone dagdagelijkse linnen.

Terwijl de concurrentie in het voordeel van Ierland bleef, omdat daar de arbeidskracht nog goedkoper was dan hier (!!!) was het in Engeland vooral door het aanwenden van de machine dat concurrentieel kon worden opgetreden. Ook in Frankrijk werd door de producenten in de vlasindustrie fel geklaagd en beschuldigend naar Engeland gewezen.

Wat is uw beroep ?

Bleker.

Welke procédés gebruikt u ?

De oude methodes, niets anders dan potas en melk. We bevinden er ons wel bij, we hebben er altijd op gewonnen. Onze praktijk laat het gebruik van zuren niet toe !

Zijn de stoffen minderwaardig of beter dan vroeger ?

Ze zijn over het algemeen minder goed.

Wanneer is deze verandering opgetreden ?

Sinds 4 à 5 jaar.

Verhoogt het aantal te bleken stoffen ?

Ja, en dit sinds 1830. Maar we kunnen er niet zoveel bleken als wij zouden willen.

Is uw beroep in expansie ?

Het aantal blekers is verminderd te Gent, er zijn er nog slechts 3, terwijl men er onder het Franse regime 20 telde.

Voor welk land produceert u ?

Alleen voor binnenlandse consumptie.

Hebt u al linnen uit mechanisch gesponnen vlas gebleekt ?

Eén of twee stukken, we vonden ze goed gemaakt, ze waren wel met de hand geweven. Het weefsel was wel minder egaal, donziger. Ecrú zijn de knopen fijn en klein, eens gebleekt gaan ze open en veranderen in dons.

Verliezen weefsels vervaardigd uit mechanisch gesponnen draad aan waarde bij het bleken ?

Ja, ze verliezen ongeveer een sou aan waarde.

Wat veroorzaakt de kwaliteitsvermindering van ons lijnwaad ?

Het goede vlas wordt door buitenlanders opgekocht.

Wat denkt u over het invoeren van een uitvoertaks op vlas ?

Het zou de landbouw praktisch niet raken, terwijl de industrie er baat bij vindt.

Bemerkt u meer armoede bij de werkende klasse ?

In de omstreken van Gent bestaat veel lijden. In de winter weven onze arbeiders het linnen, ze zeggen dat het nog nooit zo erg is geweest.

Wordt er veel Engels garen het land ingevoerd ?

Men klaagt daar nog niet over.

Waarom gebruikt u de nieuwe bleekmethode niet ?

We vinden de oude prima, ik probeerde dus de nieuwe nog niet uit.

Gebruikt u "appretuur"(pap) voor uw weefsels ?

We zetten er een beetje amidon op als ze voor het buitenland zijn bestemd.

Op welke punten laat het weefsel tegenwoordig te wensen over ?

Men ziet veel fouten aan de zelfkant. In eenzelfde stuk vindt men soms 2 soorten vlas waardoor het doek niet egaal kan bleken. Soms zitten er zwarte strepen op die men toeschrijft aan het gemis aan hygiëne bij de arbeider.

Zijn er middelen om de uitoefening van uw beroep te verbeteren ?

We kunnen het water niet dikwijls genoeg verversen. Vorig jaar heeft men het debiet van de Schelde slechts tweemaal verhoogd, vroeger gebeurde dit om de 15 dagen. Dit is echter de schuld van Waterstaat...

Type interview uit de *Enquête sur l'Industrie Linière*, 1841. In één der volgende thema-nummers komen we uitgebreid op de Gentse blekerijen en ververijen terug.

(Verzameling MIAT)

Dans les mécaniques tout coûte, tandis qu'un tisserand travaille à temps perdu... (48).

Naar het midden van de 19de eeuw toe hadden zich dus te Gent, Liège, Mechelen, Brussel... grote mechanische vlasspinnerijen en -weverijen gevestigd, weldra op hetzelfde niveau als hun Engelse concurrenten.

De kleine ambachtsman echter was te arm om zich gespecialiseerde instrumenten aan te schaffen teneinde de buitenlandse concurrentie aan te kunnen. Daarom kwam regering en provinciale overheid tussenbeide door het uitloven van prijzen in de vorm van de nieuwste snufjes op gebied van de - toenmalige - technologie. Zo werden bijv. 300 *tempels*, een breedtehouder uitgevonden door een zekere Mortier, een constructeur uit Heule, onder de wevers uitgedeeld, naast een aantal haspels die het handwerk vereenvoudigden.

Toch kwamen er meer en meer plattelandswevers in de problemen. Wie niet kon overstappen op de katoenindustrie, zag zwarte armoe. Met spinnen was nog hooguit 3 à 4 sous per dag te verdienen, met weven 6 à 7 sous, ongeveer de helft van het onder het Frans bewind gewonnen loon.

Allen waren het er nochtans over eens, dit in tegenstelling met de *negocianten*, dat de kwaliteit van de geweven stukken was gestegen: *du temps de l'Empire, les toiles étaient plus mal faites, la vente en était facile, c'était le bon temps...* (49).

Tot overmaat van ramp was de afzet sinds die periode tot 1/4 teruggelopen.

Maar de grootste moeilijkheid was, en bleef, dat de kleine ambachtsman zijn grondstof van dag tot dag moest aankopen, terwijl in Engeland de grootschalige manufactures stocks aanlegden op het ogenblik dat de aankoop voordeligst kon verricht worden.

Om toch maar te kunnen overleven namen velen dan ook hun toevlucht tot de door de burgerij zo gelaakte "frauduleuze" praktijken. Handelaren klaagden de "geslepen" buitenlui aan omdat deze hun stukken er witter lieten uitzien dan ze in werkelijkheid waren door ze met kalk of melk te behandelen. Deze produkten loogden bij het bleken uit, en lieten de koper met een bruin of ros stuk achter. Om het garen te bleken gebruikte men ook zeepsop, chloor of zelfs sulfaatzuur. Indien men met deze middelen niet zorgzaam genoeg omsprong kon het gebeuren dat met aldus behandeld garen vervaardigde stoffen, bij het transport gewoon in stukken uiteenvielen.

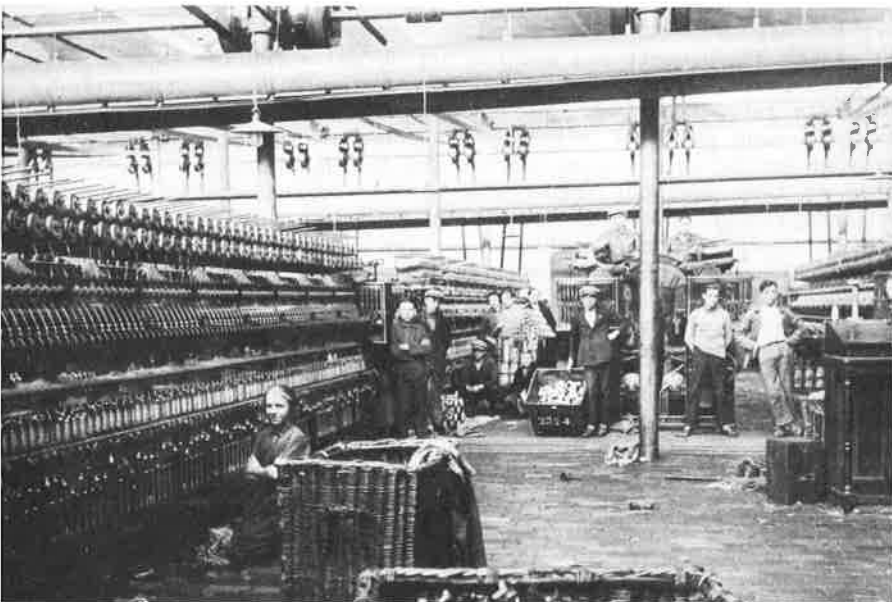
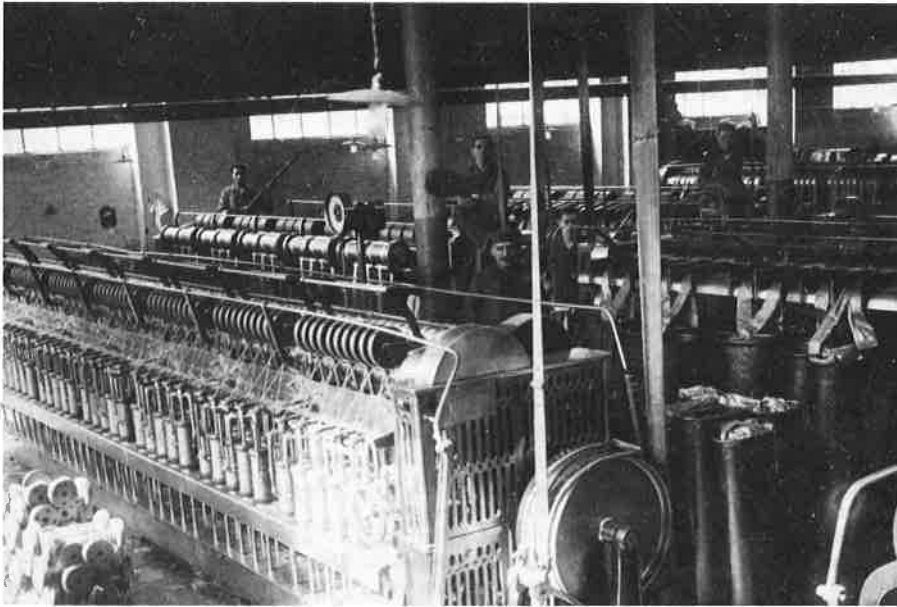
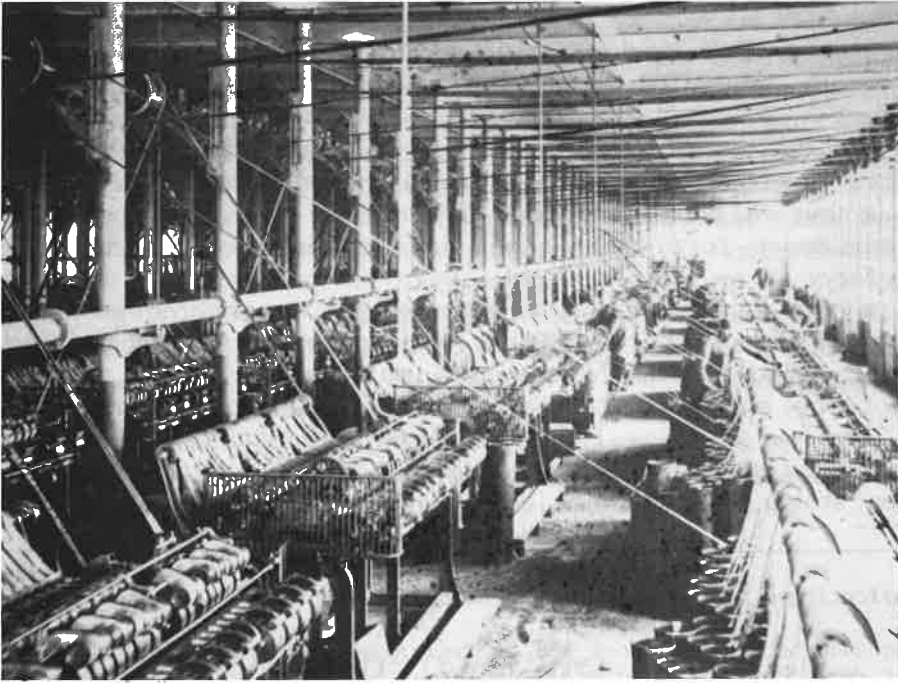
Voor de kleine lieden, de diepste *misère*. Dit terwijl ze toch instonden voor een grote én gevarieerde produktie.

Het Kortrijks tafellinnen-damast stond als eerste genoteerd in de Europese vlasnijverheid. Tijk werd verweven in Turnhout en geblokt linnen in Zele, Lokeren en Brugge.

Maar ook Gent en omstreken waren in het buitenland gekend om hun *Brabantes* of de *blondines*. Sedert 1780 werd in Evergem dit 1 meter breed lijnwaad geweven, met vlassen ketting en klodden inslag. Maar ook de wevers uit Lembeke, Kaprijke, Waarschoot, Kluizen, Ertvelde, Winkel, Sleidinge en Bassevelde boden de *brabantes* te koop aan op de Gentse markt. Het benodigde ruw vlas kocht men (toen) aan in de omstreken aan 4 à 5 F de "steen" (2,82 kg) voor het vlas en 33 à 84 sous voor de klodden (50).

Aalst, Ninove en Sint-Niklaas produceerden een goede kwaliteit naaigaren, terwijl in Doornik en Kortrijk *à la façon de Lille* werd gesponnen, en wel zó dat het produkt niet moest onderdoen voor dat van de Franse concurrenten.

Maar het overgrote deel der ambachtelijke wevers bezag de nieuwste ontwikkelingen in de mechanische vlasspinnerij met

Algemeen zicht op de afdeling met **rekbanken**. De linten van de aanlegmachine worden hier op verenigd en uitgerokken tot 1 lint (boven).

Deze bewerking wordt 3 à 4 maal herhaald, net zoals in de katoenindustrie (midden en onder).
Eerste helft 20ste eeuw.
(Foto's verzameling MIAT)

argusogen, Ook in de omgeving van Gent, waar toch al enkele grote spinnerijen werkzaam waren bleven de vooroordelen legio :

On dit que ce fil est très beau à la vue, mais que par la suite des opérations que le lin subit dans la filature, il s'use et perd sa force. On le tord assez bien et il a l'air assez fort, mais quand il est détordu il perd toute sa force.

On ajoute que ce fil et la toile qui en provient ne peuvent pas supporter l'eau, c'est comme du papier qui est assez solide quand il est sec, mais quand il est mouillé il tombe en lambeaux. Par les divers étirages qui subit le lin, on dit que l'étoffe devient si courte qu'elle ne peut plus avoir de consistance (51).

Men stelde dat het niet aan de regering lag om de tanende

Inlichtingen voor degene die met de hand vlasch en werk spinnen

*Van over ettelijke jaren heb ik kennis gekregen met eene weduwe van het dorp Seveneeke, spinster van beroep, die, zoo het mij scheen, wat meer kundigheyd, oordeel en begriip dan den grooten hoop der spinsters ten plattenlande bezat, waerom ik haer de benaming van **rappe boerin** gegeven heb.*

*Nu, mijne **rappe boerin** koopt hier of te Lokeren eenen steen of zeven ponden vlasch, waer van zij eene bezondere kennis heeft, op eene lange ondervinding en ervarenheyd gegrond, hetgeen haer 38 à 40 stuyvers kost. Hare bewerking is de volgende : Zij hekelt dit vlasch tot op vijf ponden, waer mede zij een schoon keting-garen spint, het welk zij doorgaans aan 11 à 11 1/2 stuyvers het pond verkoopt; de twee ponden werk, waer op zij in het spinnen een half pond moet verliezen, verschaffen haer een pond en half werk, waer van men haer 7 stuyvers per pond betaeld, zoo dat den opbrengst van haren steen vlasch, in vlaschgaren van 57 1/2 en in werk-garen van 10 1/2, en te zamen van 68 stuyvers, waer van men 38 stuyvers, prijs van haren inkoop, moetende aftrekken, het sommige van 30 stuyvers zal vinden voor zuiveren opbrengst.*

*De **rappe boerin** heeft mij verzekerd dat sommige van 30 stuyvers iedere week te komen winnen, zonder het werk van haer huishouden te moeten verwaerloozen, doch op voorwaerde van zeer neêrstig te zijn en dagelijks tot laet in den avond aen het spinwiel te zitten.*

Nu, genoeg met het handspinnen; laet mij nu eens tot de vlasch-spinnerij met werktuigen of mechanieken overgaen.

Eener mijner zonen, fabrikant van geweefsels, kocht over omtrent achttien maenden tien kilogrammen vlasch-garen uyt de vermaerde spinnerij van den heer John Cockerill, van Seraing, bij Luyk. Hij betaelde het aen 3 francs of 33 stuyvers den kilogramme, het welk ten minsten 10 ten honderd boven den prijs onzer merkt was, en het was boven maet sterk gedraeyd.

*Over eenige dagen heeft hij wederom uyt de zelve fabriek tien kilogrammen garen gekregen, uyt werk gesponnen, het welk de zelve gebreken als het eerste garen heeft, en, mijns oordeels, geene 10 stuyvers het pond weêrd is; want daer het ongelijk **gesponnen** en **overdraeyd** is, kan het maer voor keting en geenzins voor in- of opslag dienen.*

*Indien de twee gesticht wordende gendsche vlasch-spinnerijen geen beter garen konnen opleveren (en ik kon het niet gelooven) als de gene van **baes Cockerill**, die nochtans zoo gemaklijk in 's rijks schatkist kan putten, zullen zij onze menigvuldige spinsters en wevers noch naedeel noch schade toebrengen. Zoo lang dat de engelsche, fransche en belgische mecanieke vlasch-spinnerijen geen garen voor inslag konnen spinnen, en tot nu toe heb ik nog geen gezien, hebben zij van hunne mededinging niets te vreezen. Het garen van 7 à 9 stuyvers het pond, voor inslag konnende dienen, zullen zij alleen blijven leveren, en de lijnwaden van 8 tot 20 grooten de el zullen uytsluitlijk door de oude vlasch-nijverheyd ter merkten gebragt worden.*

*Den oudsten lijnwaed-wever van Gend en laesten deken van hare voormalig zoo vermaerde linnen-weverij
FERD. HEBBELYNCK, vader.*

linnenindustrie terug op te vijzelen, maar aan de fabrikanten zelf. Als voorbeeld gaf men het Normandisch linnen aan. Voorheen werd daar op dezelfde wijze geproduceerd als in Vlaanderen, er bestonden daar immers dezelfde vooroordelen tegen de mechanische vooruitgang als hier.

Deze vooroordelen waren ondertussen verdwenen en werd niets anders meer dan mechanisch gesponnen draad verwerkt. Hij brak minder vlug van handgesponnen draad en er kon ook sneller geproduceerd worden. Een handspinner die 30 ellen draad spon kon er in dezelfde tijdspanne op de machine 40 spinnen. Vooral voor de fijne nummers bleek machinaal gesponnen draad sterker te zijn.

De weefsels vervaardigd met machinaal gesponnen draad waren gemakkelijker te bleken. Handgesponnen draad geeft immers een "parel"-effect en geen mooi egaal oppervlak.

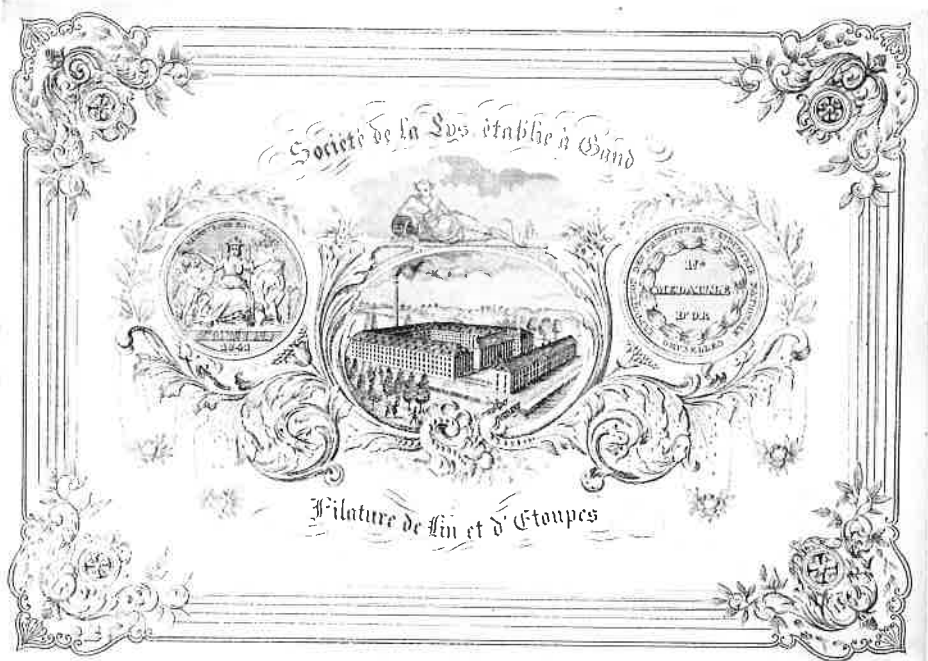
Den Bisschop uit de Lys*... of grote mechanische vlasfabrieken in het Gentse

En den bisschop uit de Lys,
Hij is er ook niet vies,
Hij rijdt er op den wagen,
Met de meiskens uit de Lys.

Refrein :

En rijen, rijen, en dat is plezant,
En wij rijen in de vigilant. bis

Sedert de jaren dertig van vorige eeuw had de mechanische spinnerij een ongemene vlucht genomen. De grote toepassing van de natte, koude *continue* dateert uit die periode.

Porceleinkaartje van de Société de la Lys uit 1841, waarop fier verwezen wordt naar de behaalde gouden medaille op de *Exposition des Produits de l'Industrie* te Brussel in datzelfde jaar. (Jubileumalbum 1838-1938 van de Société Anonyme de la Lys, verzameling MIAT)

Droogspinnen, volgens het "Schots" systeem leverde immers, althans voor de hogere nummers, geen al te best resultaat op.

Het werd dan ook bijna uitsluitend gebruikt in de verpakkingweverij.

De warme natte *continue* volgens het "Engels" systeem, algemeen in gebruik genomen rond 1835, betekende echter de doorbraak van het machinaal spinnen.

Nu konden immers alle nummers worden vervaardigd, hoewel normaal niet hoger dan nummer 60 werd gegaan.

De kwaliteit van de draad hing nu niet meer af van de spinsters, maar van de degelijkheid der machine.

Terwijl het droogspinnen slechts draad tussen de nummers 4 en 12 leverde, begon dit bij de natspinmethode bij nummer 20. Hekelen gebeurde toen zowel met de hand als machinaal. De Engelse spinnerijen bezaten een voorsprong op die van het vasteland omdat ze uiteraard als eerste op de markt waren gekomen en bijgevolg de arbeiders al een zekere vorming bezaten, bovendien de machines er goedkoper waren en de brandstof er "voor het rapen lag". En dit laatste was zeker belangrijk : om 10.000 spinnen in werking te zetten was zomaar eventjes 20 PK nodig ! In vergelijking met de katoenindustrie had men dus 6 maal meer brandstof nodig voor het zelfde aantal spinnen.

Bij het droogspinnen was zelfs nog een grotere drijfkracht nodig.

Nochtans sloeg de Vlaamse industrie geen slecht figuur in die jaren. Op 1 juli 1840 telde men in Frankrijk 57.000 vlasspinnen, in België 53.000, verdeeld als volgt :

Spinnerij St. Leonard, Luik (1837)	12.000
Linière Gantoise, Gent (1838)	10.000
La Lys, Gent (1838)	10.000
Demonceau Frèr., Gréz bij Waver	3.000
Boucher frèr., Doornik	3.000
Poelman, Gent (1840)	4.000
Degandt-Vanderschueren, Gent	5.000
Saint-Gillis, Malines, Ensival	6.000

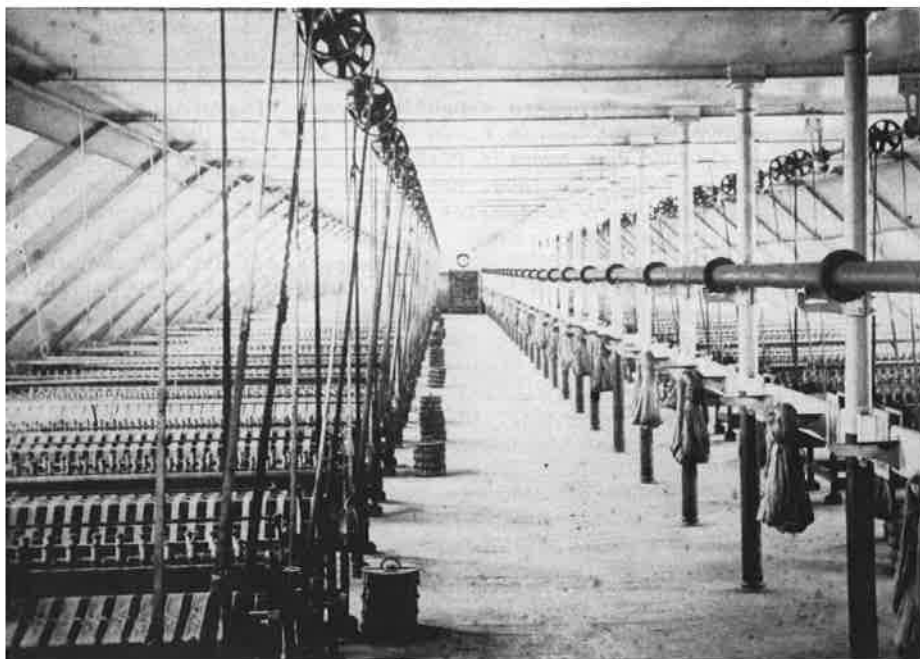

De vlasspinnerij vond te Gent huisvesting in hetzelfde type zg. Manchesteriaanse *filatures à l'étage* als de katoenijverheid : de *fire-proof* fabrieksgebouwen opgebouwd uit gietijzeren kolommen en bakstenen gewelven, ontwikkeld in Engeland.
(Foto verzameling MIAT)

DE VLASFABRIEKEN TE GENT

De vlasbewerking is heel lange tijd een plattelandsbedrijvigheid gebleven. De oprichting van de mechanische vlasspinnerijen te Gent betekende dan ook een belangrijke stap in de evolutie van de textielnijverheid. Waar voordien het bedrijf ten huize werd beoefend, zal de mechanisatie ook in deze textielsector de concentratie van de arbeidskrachten in de reusachtige gebouwen voltrekken. De mechanisatie van de katoennijverheid bracht heel wat plattelandbewoners naar de stad. Maar het is pas tijdens de crisisjaren van 1845-1850, dat tengevolge van de herhaalde misoogsten een massale uittocht uit het platteland plaats grijpt. De aldus sterk verminderde vlasbewerking op het platteland bevorderde vanzelf de vlucht van de arbeiders naar de stad, waar het broodgewin in de katoen- en vlasfabrieken hen aantrok. En naarmate de stedelijke mechanische vlasspinnerijen bevrijd werden van de landelijke concurrentie, kwamen zij ook beter tot ontwikkeling en kon de vlasindustrie in de stad zich verder uitbreiden. In het tweede kwart van de negentiende eeuw verschijnen te Gent de eerste grote vlasspinnerijen : *La Linière Gantoise* langs de Lieve op de Vogelenzang in 1838 en in hetzelfde jaar *La Linière La Lys* op de oevers van de Leie, aan de Brugse Poort. Enkele jaren later richtte Poelman een vlasspinnerij op in de St.-Pietersnieuwstraat langs de Schelde in 1842, twee jaar later gevolgd door deze van *Feyerick* in de zelfde straat.

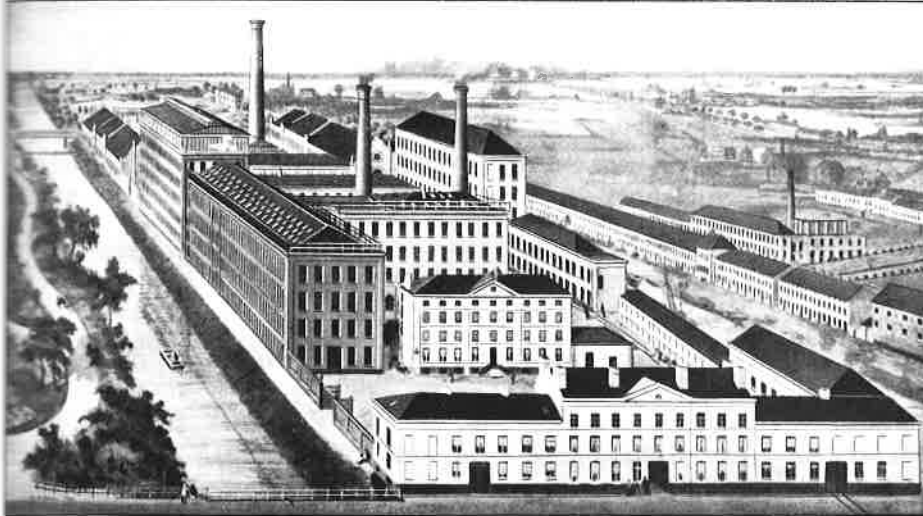
De volgende jaren kenmerkten zich door de gestadige uitbreiding van de bestaande fabrieken en de oprichting van nieuwe vlasbedrijven. De bebouwde terreinoppervlakte van *La Lys* zal tussen 1841, jaar van de eerste uitbreiding, en 1865 verdriedubbelen. Waar in 1841 11.000 spinnen in werking zijn, zal dit aantal oplopen tot 50.000 in 1872. Een gelijkaardige bedrijfsuitbreiding laat zich ook opmerken bij *La Gantoise*. Aan de overkant van "*La Lys*" en eveneens langs de Leie, rees in

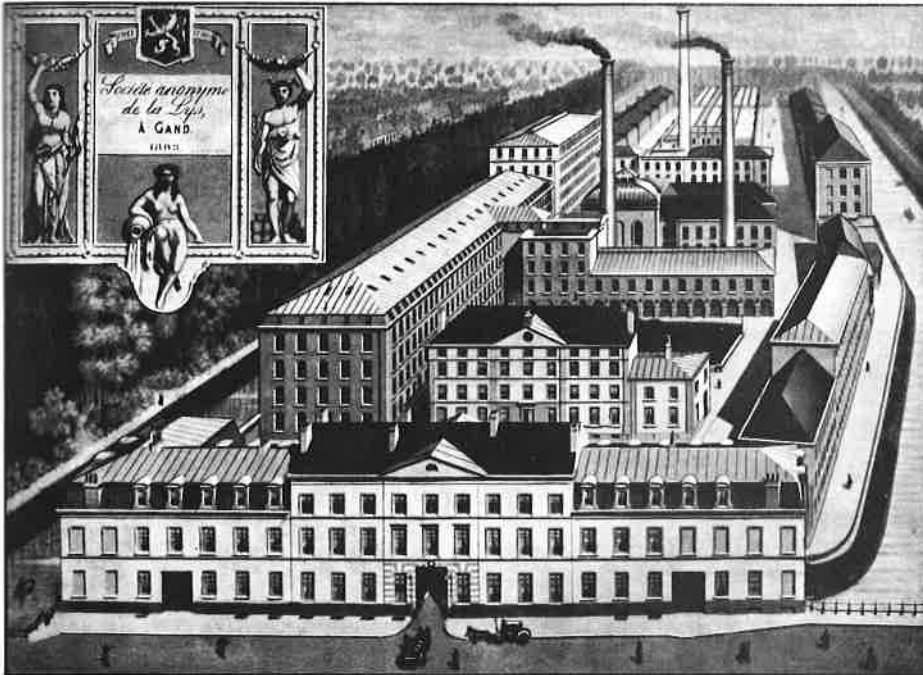
Het haspel-atelier. De bobijnen uit de spinnerij worden op strengen gewikkeld om het te kunnen drogen en inpakken. Eerste kwart 20ste eeuw. (Foto verzameling MIAT)

1864 een verkoopbureel op van vlasfabrikaten, onder beheer van **Morel en Verbeke**. Ettelijke jaren nadien groeide dit bureel uit tot een productieonderneming van vlas en jute. Hoewel onafhankelijk van de zogenaamde "Grote Lys", werd dit bedrijf bekend onder de naam van "Kleine Lys". In 1903 werd deze fabriek overgenomen door een financiële groep en werd de **S.A. Anciens Etablissement Morel-Verbeke** gesticht. In 1948 hield de jutespinnerij op te bestaan en de vlasspinnerij werd gelijkwaardig in **La Lys**, welke in 1964-1965 volledig werd gesloopt, hierin voorafgegaan door **La Gantoise** in 1958. In 1866 werd de vlasspinnerij **La Liève** op de Wiedauwkaai gebouwd, omgevormd tot **Société Linière La Liève** in 1888. Deze fabriek is beter gekend onder de benaming "de Wiedauwe". Het bedrijf wordt gelijkwaardig in 1959 en in fusie met **La Lys** wordt een nieuwe vlasfabriek opgericht op de Singel onder dezelfde benaming van **La Lys-La Liève**. In 1960 installeerde zich **Textile Déchets** in de oude gebouwen van de **S.A. Linière la Liève**. Een zware brand in 1976 betekende het einde van deze fabriek en de gebouwen werden naderhand volledig gesloopt. In 1866 werd een oude katoenspinnerij gelegen aan de Kantienberg en in beheer van **Burdo-Hooreman**, omgevormd tot een vlasspinnerij. Het gebouwencomplex werd in 1978 afgebroken en het terrein werd gepromoveerd tot bouwgrond. Rond 1870 verscheen op de Drogensteenweg, in de nabijheid van het bedrijf van **Morel-Verbeke**, de vlasspinnerij van **Fiévé**, later overgenomen door **Tollenaere**. Deze fabriek stopte haar bedrijvigheid in 1953. Omstreeks het zelfde jaar als **Fiévé** richtte **Hallier** zijn **Filature du Nord** op in de Lijsterstraat aan de Groendreef en aan de oevers van de Brugse Vaart. Enkele jaren later werd het omgevormd tot **Linière du Canal**. In 1912 kreeg dit bedrijf bij de overname door de Samenwerkende Vennootschap Vooruit de naam **Nouvelle Linière du Canal**. Onder de arbeiders stond het bekend als "t nieuw fabriekje". Het vlas werd in 1927 vervangen door "fil-soietis", een fijne viscosezijde draad, die weldra in de intussen aldaar opgerichte weverij, tot zijdestoffen werd verwerkt. Later werd in deze onderneming ook katoen gesponnen en geweven. Het bedrijf werd definitief gesloten in 1939. De gebouwen kwamen in handen van de staat en werden na de oorlog, samen met de fabrieksgebouwen van **Motte**, tot rijkswachtkazerne omgevormd. Op de sassepoortstraat werd de vlasspinnerij **Linière St. Sauveur** opgericht in 1853 door **Casier**, in 1885 omgevormd in een naamloze maatschappij onder de vermelde naam. De in 1899 opgerichte **Filature du Rabot** aan de Nieuwe Vaart is een van de eerste jutespinnerijen die in België in het leven werd geroepen. Gegroeid uit de fusie van de twee naast elkaar gelegen fabrieken van **Vercoutere** en **De Landtsheer** aan de Nieuwe Vaart en de **Parallelweg**. In 1910 wordt op korte afstand van de eerste fabriek een tweede bedrijf opgericht, op de hoek Nieuwe Vaart-Ryhovelaan. Bij deze bestaande fabrieken werden in opeenvolging drie andere firma's toegevoegd. In 1957 werden de omstreeks 1897 opgerichte bedrijfsgebouwen van **Gallet** aangekocht. Een jutespinnerij welke in 1923 omgevormd tot de **N.V. Gallet**. De zaak werd toen overgenomen door de zoon van de oprichter. Het bedrijf lag vlak naast de **Filature du Rabot** op de hoek van de **Roggestraat** en de **Ryhovelaan**. De eveneens op de Nieuwe Vaart gelegen fabriek van de **Gebroeders Vangheluwe**, een vlasweverij opgericht in 1906 en omgevormd tot een N.V. in 1924, werd in 1958 aangekocht. **Tenslotte** kwam in 1960 het bedrijf **Plascobel** door aankoop in het bezit van de **Filature du Rabot**. In 1899, hetzelfde jaar als de vestiging van de **Filature du Rabot**, werd de fabriek van **Vanden Bulcke**, een vlasspinnerij, opgericht in de **Fiévéstraat**. Rond de eeuwwisseling werd in de **Metselaarstraat** aan het **Dok** de **Linière des Flandres**, oude firma **De Smet en Cie**, gevestigd. In 1907 richtte **Hallier** een nieuwe vlasspinnerij op, eveneens aan de Groendreef, onder de benaming van **Union Linière**, in 1911 omgevormd tot de **Nouvelle Union Linière**. Deze laatste werd met financiële steun van de **Algemene Bankvereniging (Boerenbond)** in 1922 als **Filature Moderne** omgeschakeld van de vlas- naar de katoenbewerking. Op haar beurt werd deze in 1927 door de in de **Kempstraat** opgerichte **Cotonnière des Flandres** overgenomen. In de nabijheid van de **Nouvelle Union Linière** verscheen in 1909 op de Groendreef een nieuw bedrijf, de **Manilla**, een bedrijf voor koordenfabrikage en spinnerij van hennep en jute. Gelikwideerd in 1961 werden de fabrieksgebouwen ingenomen door de **Textiles du Canal** voor de vervaardiging van gebreide gordijnstoffen.

(Uit : **Bie De Graeve, e.a., Hun werk hun leven : Getuigenissen uit de Gentse textielwereld, 1900-1950**)

De vlas-, hennep- en werkspinnen-
rij La Lys, met de Linière Gan-
toise de grootste in haar soort
die ooit te Gent heeft bestaan.
Het bovenste vogelvluchtperspec-
tief dateert uit 1868 en toont
de oude gebouwen van de vroegere
katoendrukkerij Clemmen (op de
voorground, onder driehoekig
fronton) uitgebreid sinds de op-
richting van de N.V. La Lys in
1838. De hoge spinnerij midden
links in beeld uit 1839 werd
aangedreven door twee stoomma-
chines Hall (Dartford) van 50
PK elk. Midden rechts aan de
overzijde van de Leie, de zg.
Kleine Lys, en het metaalcon-
structiebedrijf Le Phoenix die
het gas voor de verlichting van
La Lys leverde.

Het middenste vogelvluchtperspec-
tief uit 1883 toont op de
achtergrond de hoge spinnerij
uit 1855 die werd aangedreven
door een stoommachine van 150
PK, gebouwd door Hick (Bolton),
centraal het koepelvormig dak
van de machinekamer opgericht
in 1871 voor de huisvesting van
één centrale stoommachine Cor-
liss-Van de Kerchove (Gent) van
2000 PK, de grootste in haar
soort ooit in dit atelier ver-
vaardigd.

In 1872 draaiden er in La Lys
50.000 spinnen. Het daaropvol-
gende jaar kwam daarbij een ju-
tespinnerij van 3.500 spinnen.
In 1881 schakelt La Lys als één
der eerste Gentse fabrieken over
op elektrische verlichting.

Vanaf 1892 zal een nieuwe stoom-
machine Corliss-Van de Kerchove
van 1800 PK mede de algehele
electrificatie van het bedrijf
verzorgen, aangevuld met nog
eens 2 stoommachines Van de
Kerchove van 1000 PK elk (ter
vervanging van een aantal klei-
nere machines van o.a. de kaar-
derij). Het totaalvermogen be-
droeg in 1900 dus ruim 5.800
PK. In 1914 draaiden er bij de
70.000 spinnen en waren er
2.600 arbeiders tewerkgesteld.
Een opname uit 1938 (onder) ter
gelegenheid van het 100-jarig
bestaan van La Lys toont ons het
vertrouwd beeld van dit bedrijf
in het stadsgezicht van de Pho-
enixbrug, tot stopzetting en af-
braak ervan in 1965.

